

ERZURUM'DA TİCARİ HAYAT (1945-1960)

Mert Can POLAT

**Tarih Anabilim Dalı
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU
Erzurum-2021
Her hakkı saklıdır**

T.C.
ERZURUMTEKNİKÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLERENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI

ERZURUM'DA TİCARİ HAYAT (1945-1960)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mert Can POLAT

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU

ERZURUM-2021

ONAY

Mert Can POLAT tarafından hazırlanan **Erzurum'da Ticari Hayat (1945-1960)** adlı bu çalışma 08.01.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy-çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı Prof. Dr. Tolga BAŞAK
Atatürk Üniversitesi

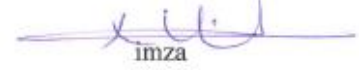
imza

Danışman Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU
Erzurum Teknik Üniversitesi

imza

Jüri Üyesi Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ
Erzurum Teknik Üniversitesi

imza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. 08.01.2021

Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

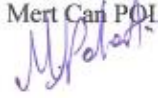
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

08/01/2021

Mert Can POLAT

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
TABLolar LİSTESİ	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VI
ÖN SÖZ	VII
GİRİŞ:	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM'DA TİCARİ HAYAT (1945-1960)

1.1. GENEL TİCARİ GÖRÜNÜM	25
1.2. CANLI HAYVAN TİCARETİ	28
1.3. ERZURUM TİCARET BORSASI	29
1.4. ERZURUM'DA BANKACILIK	30
1.5. FABRİKALAR	33
1.5.1. Et Kombinasyonu	33
1.5.2. Erzurum Şeker Fabrikası	34
1.5.3. Tortum Elektrik Santrali	36
1.5.4. Un Fabrikaları	40
1.5.5. Erzurum Yem Fabrikası	40

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM TİCARET ODASI VE TÛCCARLARI

2.1.ERZURUM TİCARET ODASI.....	41
2.1.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Erzurum Ticaret Odası	42
2.1.2. 1930'larda Erzurum Ticaret Odası	44
2.1.3. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Erzurum Ticaret Odası	46
2.1.3.1. 1943 Tarihli Kanun ve Ticaret Odası'nın Yeniden Yapılandırılması.....	47
2.1.4. Demokrat Parti Döneminde Erzurum Ticaret Odası	51
2.2. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ERZURUM'DA FAALİYET GÖSTEREN ESNAF VE TÛCCARLAR.....	53
2.2.1. 1960'larda Şehrin Ticari Durumu	70
SONUÇ	72
KAYNAKÇA.....	74
EKLER	82

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ERZURUM'DA TİCARİ HAYAT (1945-1960)
Mert Can POLAT
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU
2021, 93 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU
Prof. Dr. Tolga BAŞAK
Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ

Erzurum; Anadolu-İran-Kafkasya ve Mezopotamya gibi kadim toprakları birbirine bağlayan önemli bir noktada kurulmuştur. Bu önemli konumda kuruluşunun esas nedeni olan askeri amacın yanında tarih boyunca ticaret şehri olarak da bilinmiştir. Ticari bir merkez olmasından ötürü Dünya ve Türkiye’de yaşanan olaylardan doğrudan etkilenmiştir. Dünya ekonomilerine büyük etkide bulunan 1929 Buhranının etkileri bitmeden, İkinci Dünya Savaşı’yla birlikte devlet ekonomileri temelden sarsılmış Türkiye savaşa girmemesine rağmen bu sarsıntıdan payını almıştır. Bütün bu gelişmelere Doğu Anadolu Bölgesi’nin ticaret merkezi konumunda olan Erzurum kayıtsız kalamamış, daha Birinci Dünya Savaşı’nın etkilerini üzerinden atamadan bütün bu olumsuz şartlardan etkilenmiştir. Tezimizde Türkiye Cumhuriyeti tarihi ve ekonomisinde dönüm noktaları olan İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelere, tek parti döneminden çok partili hayata geçiş süreciyle beraber gelişen özgürlükçü ekonominin Erzurum’a etkilerine; dönemin gazeteleri, arşiv belgeleri ve doküman incelemeleriyle ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Ticari hayat, Erzurum ticaret

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
COMMERCIAL LIFE IN ERZURUM (1945-1960)
Mert Can POLAT
Advisor: Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU
2021, 93 page

Jury: Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU
Prof. Dr. Tolga BAŞAK
Assoc. Prof. Naim ÜRKMEZ

Erzurum; was established at an important position that connects ancient lands such as Anatolia-Iran-Caucasia and Mesopotamia. In addition to its military purpose, which is the main reason for its establishment in this important position, it has been known as a commercial town throughout history. Because it is a commercial center, events that occurred both in Turkey and the world had directly affected the city. Before the effects of the 1929 Depression, which had a great impact on the world economies, were over, with the World War II, state economies were greatly distressed and although Turkey was not a participant in this war, it has taken its share of this economic distress. Erzurum, which is the trade center of the Eastern Anatolia Region, could not remain unconcerned to all these developments and was affected by all these adverse circumstances even before it was able to overcome the effects of the World War I. In this thesis, it is tried to shed light on the World War II which was the milestone of the history and economy of the Republic of Turkey and the developments after the war; the effects of the libertarian economy that develops with the transition from single-party regime to multi-party system on Erzurum with the newspapers of the period, archive documents and document reviews.

Keywords: Erzurum, Commercial Life, Erzurum Trading

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1	1943 Yılında İlk Defa Oluşturulan Meslek Grupları ve Temsilcileri.....	48
2	1950’li Yılların Başında Ticaret Odası Meslek Grupları ve Erzurum’un Önemli Tüccarları.....	52
3	Demokrat Parti Döneminde Erzurum’un Ticari Hayatında Rol Oynayan Esnaf ve Tüccarlar.....	54
4	Demokrat Parti Döneminde Ziraat Bankası Tarafından Erzurum’da doğrudan çiftçilere verilen kredi miktarları.....	82
5	1950 yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde doğrudan çiftçilere verilen kredi miktarı.....	83
6	1951 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde doğrudan çiftçilere verilen kredi miktarı.....	84
7	1952 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde doğrudan çiftçilere verilen kredi miktarı.....	85
8	1953 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde doğrudan çiftçilere verilen kredi miktarı.....	86
9	1954 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde doğrudan çiftçilere verilen kredi miktarı.....	87
10	1955 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde doğrudan çiftçilere verilen kredi miktarı.....	88
11	1956 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde doğrudan çiftçilere verilen kredi miktarı.....	89
12	1957 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde doğrudan çiftçilere verilen kredi miktarı.....	90
13	1958 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde doğrudan çiftçilere verilen kredi miktarı.....	91
14	1959 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde doğrudan çiftçilere verilen kredi miktarı.....	92

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AID	: Uluslararası Kalkınma Ajansı
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMKP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
GSYH	: Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TL	: Türk Lirası
vb.	: ve benzerleri

ÖN SÖZ

“Erzurum’da Ticari Hayat (1945-1960)” başlıklı bu tez çalışmasında, bulunduğu coğrafyanın ve stratejik konumunun bir sonucu olarak tarih boyunca Doğu Anadolu Bölgesi’nin ticaret merkezi olan Erzurum’un Cumhuriyet Dönemi’ndeki ticari durumu ve içinde bulunduğu şartlar, İkinci Dünya Savaşı ve sonrası ile Çok Partili Hayat’ın önemli bir dönemi olan Demokrat Parti Dönemi’ndeki ticari dönüşümü, genel ekonomik sistem içerisindeki yeri de dikkate alarak ele alınmıştır. Yine bu çalışmada, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası’nın belirtilen dönemlerdeki durumu ve gelişimi anlatılmıştır.

Çalışma hazırlanırken, Cumhuriyet Arşivi, Erzurum Belediyesi Arşivi, Erzurum Ticaret Odası Arşivi gibi arşivlerde yer alan konuya ilişkin belgeler, temel kaynaklar olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu belgelerden bir kısmı, ilk kez bu çalışmada kullanılmıştır. Bunların yanı sıra, dönemin yerel ve ulusal gazeteleri, TBMM Meclis Cerideleri ve çeşitli dokümanlar kullanılan kaynaklar arasındadır. Ayrıca konuyla ilgili araştırma eserleri ve makaleler de değerlendirilmiştir.

Tez; Giriş Bölümü’ndeki dört başlıktan ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümü’nde Cumhuriyet’in ilanından 1945’e kadar Türkiye’de genel ekonomik durum, İkinci Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında Dünya, Türkiye ve Erzurum’da ekonomik durum ele alınmıştır. Birinci Bölüm ‘de “Erzurum’da Ticari Hayat” başlığı altında, Türkiye’de çok partili hayata geçişten 1960 yılına kadarki ticari hayat anlatılmıştır. Tezde, belirtilen dönemdeki genel ticari görünümle beraber, bankalar, fabrikalar, Ticaret Borsası gibi ticari hayat içinde son derece önemli kuruluşlar ele alınmıştır. İkinci Bölüm ’de ise Erzurum’un ticari hayatının önemli bir unsuru olan Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası anlatılmıştır. Bu bölümün ana kaynağı, belirtilen Oda’nın kendi arşividir. Ekler kısmında ise Demokrat Parti döneminde Erzurum’da ticaret yapan esnaflar, tüccarlar ve işletmeleri faaliyet gösterdikleri ticari alanlara ve konumlarına göre tablo olarak verilmiştir.

Öğrencisi olmakla onur duyduğum danışmanım Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU başta olmak üzere, değerli arkadaşlarım Adem ÖZDEMİR, Ahmet Eren ARSLAN, Mehmet Alperen ÇİĞDEM ’e ve Aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mert Can POLAT
Erzurum-2021

GİRİŞ

1. Cumhuriyet'in İlanından 1945'e Kadar Türkiye'de Ekonomik Durum

Cumhuriyet'in ilk yılları iktisadi bakımdan oldukça zorlu geçmiştir. Bunun temel nedeni Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan iktisadi durumdur. Osmanlı'nın ekonomik yapısı; Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde neredeyse çökme noktasına gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Osmanlı'dan zengin bir miras kalmamış, Osmanlı Devletinden Cumhuriyet'e geçiş süreci 1911'de Trablusgarp Savaşından itibaren 13 yıl süren bir savaş sonunda gerçekleşmiş ve bu kesintisiz savaşın son beş yılını içine alan Millî Mücadele Dönemi, Anadolu'da ölüm kalım savaşı olarak geçmiştir.¹

Anadolu'da Millî Mücadele'yi zafere götüren başta Mustafa Kemal Paşa ve savaşı kazanan önder kadrolar savaştan sonraki dönemde iktisadi bir zaferin kazanılmasının önemini bilincinde olmuşlardır. Cumhuriyet ilan edilmeden önce 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamlelerinin belirlenmesi için toplumun bütün kesimlerinin katılımlarıyla İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Aynı süreçte devam eden Lozan görüşmelerinde, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nde sahip oldukları ekonomik çıkarlarının devamını istemeleri yüzünden görüşmelere ara verilmiş, Türkiye İktisat Kongresi tam da bu zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla; sanayici, tüccar, çiftçi ve işçi gruplarını temsilen 1135 delegenin katılımıyla toplanmıştır.² Bu dönemde atılan adımlara kimileri liberal ekonomi politikası derken kimileri de karma ekonomi politikası olarak isimlendirmişlerdir. Bu dönemde ekonomi politikalarında devletin ekonomik hayata pek müdahil olmadığı, özel sektör ve sermayenin aktif halde olmasını beklediğini bunun için de çeşitli muafiyetler ve imtiyazlar tanıdığı görülmektedir. Devletin bütün bu beklentilerine karşın özel sektörün ekonomi içinde büyük bir varlık gösterememesi ve temel yatırımların yine devlet eliyle gerçekleştiği görülmektedir.³

Yeni Türk Devleti'nin kurucu antlaşması olan Lozan'da çok mühim düzenlemeler yapılmış; kapitülasyonlar kaldırılmış, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin kendi isteğiyle değiştiremediği serbest ticaret anlaşmaları sona ermiştir. 1928 yılına kadar uzayan görüşmelerle Osmanlı Devleti'nin dış borçları yeniden yapılandırılmış Türkiye bu borçların

¹ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi** (6. Baskı), Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa 2000, 30. Ayrıca bkz. Yılmaz Karakoyunlu, **Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci**, Diyalog Yayınları, İstanbul 1997, 97.

² Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 30. Ayrıca bkz. Karakoyunlu, **Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci**, 97.

³ Ceyhan Koç, "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri", **Atatürk Dergisi**, 3 (1), 2000, 165.

yüzde 67'sini, 85 milyon altın liraya ulaşan bölümünü üstlenmiş ve borç ödemeleri için 1929 yılı başlangıç kabul edilmiştir. Diğer taraftan Lozan Antlaşması'nın bir sonucu olarak yeni Türk Devleti'nin gümrük vergilerini 1929'a kadar değiştirme hakkından mahrum kalması kısıtlayıcı bir unsur olmuştur.⁴ 1924 yılında devletin gelirlerinin yüzde 28,6'lık bölümünü karşılayan aşar vergisinin 1925 yılında kaldırılması ve bu büyük gelir kaleminin yerine arazi vergileri, kırsal nüfusun tükettiği ürünlere dolaylı vergiler koyarak telafisi sağlanmaya çalışılmıştır. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu kabul edilmiş bu kanunla toprağın mülkiyeti konusu yasal zemine oturtulmuştur. 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan kanunlarla topraksız köylülere bir takım devlet toprakları dağıtılmıştır. Bu düzenlemelerle ekilen alanlar genişlemiş ve tarımda üretimde artış görülmüştür.⁵

Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel sektöre öncelik vererek bir "milli iktisat politikası" benimsenmiştir. Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlarla birlikte 1924 yılında özel sermayeli ilk Türk mali kuruluşu sayılan İş Bankası kurulmuş, 1925 yılında devlet bankası olarak Sanayi ve Maadin Bankası iktisat hayatına kazandırılmıştır. Sanayi ve Maadin Bankası, Osmanlı'dan kalan bazı sanayi kuruluşlarını özel sektöre devrine kadar işletmek; özel sektöre destek vererek sanayi ve madencilik kuruluşlarına borç vermek ve bu alanda bankacılık işleri yapmak üzere kurulmuştur ancak bu hususlarda başarılı olamamış ve amaçlarını gerçekleştirilememiştir. Bu dönemde devlete ait herhangi bir kuruluş özel sektöre devredilememiştir. 1925 yılında şeker üretimini artırmak için çıkarılan kanun kapsamında şeker üretimine destek anlamında İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası kredi desteği vermiştir. İlk şeker fabrikaları 1926 yılında Alpullu ve Uşak'ta⁶ üretime geçmişlerdir.⁷

Yukarıda belirttiğimiz "milli iktisat politikasının" belirlenmesi ve uygulanmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici kadrosunun II. Meşrutiyet döneminde iktidarı ele geçirmiş olan İttihat ve Terakki Partisi'nden etkilendikleri görülmektedir. İttihat ve Terakki Partisi'nin ekonomi politikaları ve uygulamaları bu açıdan Cumhuriyet'in ilk yıllarında bazı değişikliklerle birlikte karşımıza çıkmaktadır.⁸

⁴ Rüstem Barış Yeşilay, "Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 19 (1), 2005, 118.

⁵ Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 34. Ayrıca bkz. Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi** (10. Baskı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, 176.

⁶ Erzurum'da da bu tarihte Şeker Fabrikası kurulması için girişimler olmuş lakin fabrikanın Erzurum'da değil Uşak'ta açılmasına karar verilmiştir. Bkz. Murat Küçükuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi** (1.Baskı), Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2018, 178.

⁷ Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 34.

⁸ Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik** (1. Baskı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, 5.

Bu açıdan dikkate değer bir husus ülkedeki yabancı ekonomik unsurların elden geldiğince milli unsurlarla değiştirilme çabalarıdır. Örneğin Osmanlı'dan bir merkez bankası devralmayan Cumhuriyet Hükümeti, 1926 yılında Merkez Bankası kurulması için kararlılık göstermiş merkez bankası kurulmasını engellemeye çalışan yabancı sermayeye rağmen 11 Haziran 1930 tarihinde çıkartılan kanunla⁹, Cumhuriyetin on yılında alınan tek dış krediyle Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nı kurmuştur.¹⁰

Diğer taraftan yine Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni ekonomik politikalara temel oluşturacak bazı altyapı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 1925 yılında Sanayi ve Ticaret Odaları ile ilgili yasalar çıkartılmış,¹¹ 1926'da İstatistik Umum Müdürlüğü hayata geçirilmiştir. 1927 yılında bu kurum tarafından nüfus, sanayi ve tarım sayımları gerçekleştirilmiş ve böylece ülkenin maddi varlık envanteri çıkartılmak istenmiştir.¹²

1929 yılına gelindiğinde Dünya Ekonomik Krizi Türkiye'nin kendi iç koşullarıyla¹³ örtüşünce 1929-1933 yılları arasında ekonomideki göstergeler şiddetli bir gerilemeye girmiştir. 1929 yılındaki bu kriz Türk Devleti'nin dış borçlarını ödeme olanağını ortadan kaldırmıştır. 1928 yılındaki anlaşmaya göre Osmanlı'nın üstlenilen dış borçlarının ödemesi de 1929 yılında başlayacağı için Türkiye ekonomisi kötü bir duruma bürünmüş ve piyasada ek döviz talebi oluşmuş, ekonomide açıklar meydana gelmiştir.¹⁴

1930'lu yıllarda uygulanan devletçi sanayileşme politikası ve her alanda artan devlet müdahalesi Türkiye ekonomisi için karma bir yapının temellerini atmıştır. Bu Devletçilik politikası sadece iktisadi ve ekonomik alanda değil, sosyal ve siyasal alanlarda da etkisini göstermiştir. Dünya'da büyük ekonomik kriz ve Avrupa ülkelerinin içinde buldukları şartlarla dış kaynaklardan yararlanma mümkün olmamıştır. Atatürk döneminde iktisadi gelişme kaynakları sağlanmasında ülkenin kendi öz kaynaklarına başvurulmuş, yabancı sermayenin ülke ekonomisinde etkisini azaltmak amacıyla da demiryolları, madencilik ve

⁹ Resmî Gazete, Sayı 1533, 30 Haziran 1930.

¹⁰ Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 36.

¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), **Tutanak Dergisi**, Dönem II, C: 18, Ankara 1925, 429.

¹² Milton Lieberman, "Devlet İstatistik Enstitüsünün Kuruluşu ve Çalışmaları", **Türkiye Mühendislik Haberleri**, 95, 1963, 1-11.

¹³ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye, sanayileşmesini tamamlayamamış ve ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı bir ülke görünümündedir. Bu nedenle 1929 Ekonomik Krizi başlangıçta Batı'nın kapitalist ve sanayileşmiş ülkeleri kadar Türkiye'ye ani bir darbe vurmamıştır. Fakat Türkiye'deki ekonomik altyapının zayıflığı nedeniyle bu krizin etkileri 1930'lar ve 1940'larda Türkiye'yi etkilemeye devam etmiştir. Bkz. Mustafa Yahya Metintaş ve Mehmet Kayıran, "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (23), 2016, 33-82.

¹⁴ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, (1. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, 58.

diğer altyapı alanlarında yabancılara ait sermayeyi millileştirme yoluna gidilmiştir.¹⁵ Bu hususta özellikle vurgulanması gereken husus ülkede gerçekleştirilmek istenen demiryolu yapımıdır. Bu dönemde devleti yönetenlerin üzerinde durduğu en önemli şey ülkenin Doğu ve Batısını demiryolu ile birbirine bağlamaktır. Devlet bu dönemde zengin Türk müteşebbislerini desteklemek suretiyle demiryolu yapımına önem vermiş ve bu hususta ciddi bir ilerleme sağlanmıştır.¹⁶

Belirttiğimiz üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında öz kaynaklara yönelmek adına sağlam bir irade sergilenmiştir. Buradaki amaçlardan biri Türk parasının Avrupa'ya akması ve yurttan kalmasıdır. Bu amaçla örneğin Anadolu'nun bazı yerlerinde su gücüyle çalışan hidroelektrik santralleri yapılmıştır. Fakat gerek bu tür teşebbüslerde gerekse diğer altyapı faaliyetlerinde teknik ekipman ve eleman yokluğu devleti yönetenlerin en büyük sorunu olarak görülmektedir.¹⁷

Atatürk döneminde sanayileşme kadar önem verilen bir diğer alan eğitim olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu zor durumlar içinde öz kaynakların büyük bölümü eğitim için ayrılmış ve Atatürk eğitimle çok yakından ilgilenmiştir. Eğitime verilen önem ve çaba ilerleyen yıllarda etkisini göstermiş, toplumsal gelişmeyi hızlandıran bir etki göstermiştir. Atatürk'ün 1938 yılında vefat etmesi, Avrupa'da savaş rüzgârlarının esmesi, Türkiye'nin planladığı sanayi hamlelerini yapmasına imkân vermemiştir.¹⁸

Atatürk'ün ölümünden sonra, 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün ilk dönemleri aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı yılları olduğu için tüm ekonomik ve siyasi girişimler, Türkiye'yi bu savaşın olumsuz etkilerinden uzak tutmak adına gerçekleştirilmiştir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş ancak sosyal ve ekonomik yaşantısında savaşın etkilerini derinden hissetmiştir. Avrupa'da savaşın 1 Eylül 1939'da başlaması üzerine hükümet, yaklaşık 1.000.000 genci askere almıştır. Bu durum doğal olarak yetişmiş işgücü ve kaynak sıkıntısı yaşanmasına yol açmıştır. Ülkedeki arz-talep dengesi bozulunca enflasyon artmış ve hükümet bu konuda dengeyi tutturamamıştır.¹⁹

1939-1945 döneminde CHP hükümetlerinin iki temel iktisat politikası olmuştur. Birincisi, mal kıtlığının beraberinde getirdiği sıkıntıları hafifletmek, ikincisi ise savaş

¹⁵ Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, 76-80.

¹⁶ Müşerref Avcı, "Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 54, 2014,

¹⁷ Murat Küçükkuşurlu, "Visera (Işıklar) Santrali ve Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin Faaliyetleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10 (10), 2011, 101-124.

¹⁸ Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, 76-80.

¹⁹ Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 185-209.

zenginlerinin bu durumdan yararlanarak aşırı kazanç elde etmelerini önlemek. Bu iki ana hedefe varmak için hükümet ekonomiye doğrudan müdahale etmiştir. Refik Saydam hükümetinin 18 Ocak 1940'ta çıkardığı “Milli Korunma Kanunu”²⁰ hükümete ekonomi ve savunma alanında neredeyse sınırsız denilebilecek geniş yetkiler vermiştir. 1941 yılına gelindiğinde hükümet, bazı malların iç ve dış alım-satımını yapmak üzere Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi gibi kurumları faaliyete geçirilmiştir. Ticaret Ofisi temel gıda ve temel tüketim malları, Petrol Ofisi ise petrol ürünleri ticaretinde tam yetkili kuruluşlar haline getirilmişlerdir.²¹

Halkın temel gıda maddesi olan ekmeğin üretim ve dağıtımında ortaya çıkan yetersizlikleri ve karaborsayı giderebilmek için 1942 yılının ocak ayında, önce Ankara'da, hemen ardından da İstanbul'da ekmek karneye bağlanmıştır. Karneyle kişi başına 300 gram Ekmek alınabiliyordu. Fakat durum hızla kötüleştiğinden Nisan ayından itibaren miktar 175 grama indirildi. Bu durum 1 Eylül 1944'e kadar devam etti. Ekmeğin yanında çay ve şeker kıtlığı ve karaborsacılığı da bu süreçte devam etmiştir.²²

2. 1945-1960 Yılları Arasında Türkiye'de Ekonomik Durum

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünyadaki Genel Ekonomik Durum ve Belirleyici Unsurlar

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisi yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem savaş sırasındaki ekonomik yapıyla karşılaştırılamayacak ölçüde değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. 1929 Buhranıyla beraber Avrupa ekonomileri varlıklarının büyük bir kısmını kaybetmişler ve Birinci Dünya Savaşı'yla son şeklini alan ulus devlet ekonomilerini koruma yoluna gitmişler, ikili anlaşmalarla dış ticarete ayrışmalar yaşanmıştır. Bu ayrışmalarda birçok devlet ülke içinde yabancı para birimleriyle işlem yapılmasını engellemiş, dünya ticaret hacmini ve düzeyini önemli ölçüde düşürmüşlerdir. İkili anlaşmalarla ülkeler birbirlerine karşılıklı imtiyaz tanıırken, diğer ekonomileri dışlamışlardır. Savaş psikolojisinin hâkim olduğu bu dönemlerde ülke kaynaklarının çoğunun savaş sanayisine ayrılması

²⁰ Resmî Gazete, Sayı 4417, 26 Kanunusani 1940.

²¹ Volkan Payaslı, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13, 2011, 123-140.

²² Payaslı, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)”, 123,140.

sonucunda milli gelir yükselmiş ancak bireysel düzeyde büyük kayıplar yaşanmıştır. Savaş döneminde dış ticaret dengeleri çok büyük derecelerde sapmalar göstermiştir.²³

Almanlara karşı iş birliği yapan ABD ve Sovyetler Birliği, Hitler tehlikesini bertaraf ettikten sonra Temmuz 1945’de Potsdam Konferansı’nda birbirlerine karşı mesafeli davranacaklarının sinyalini vermişlerdir. İki ülkede Avrupa’yı kendi ideolojilerine göre inşa etmek isteyince, Avrupa’nın inşası konusunda iş birliği yerine çatışmaya girmişlerdir. Bu çatışmaya yaygın adıyla Soğuk Savaş ismi verilmiş, 1990 yılına kadar Avrupa’nın ikiye bölünmesi sonucunu doğurmuştur.²⁴

İkinci Dünya Savaşı bittiğinde Sovyetler Birliğinde ekonomik istikrar yoktu ve ekonomideki bu bozukluk Müttefiklere karşı güvensizlikle beraber Sovyetler Birliği’nin Doğu Avrupa’daki ülkeler üzerinde Sovyet ideolojisini yayması için elverişli bir ortama sahipti. Sovyetler Birliği, Hitler’in elinden aldıkları bu topraklarda kendi ideolojilerini yaymak ve Sovyetler Birliğine bağlı hükümetleri iktidara getirerek savaşın ekonomilerinde meydana getirdiği yıkımı Doğu Avrupa ülkelerinin kaynaklarıyla telafi etmeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği’nin bu kaynak aktarma operasyonundan en çok zararı Almanya görmüştür. Doğu Almanya’nın Kızılordu işgalinde olmasıyla; taşınabilir Alman kaynakları ve sanat eserleri Sovyetler Birliği’ne aktarılmıştır. Sovyetler Birliği’nin Doğu Avrupa’ya yayılması ve buradaki ekonomik yapıyı sosyalist ekonomik düzene dönüştürmesi Avrupa’da baskılar meydana getirmiştir. Doğu Avrupa ülkelerinin kendi aralarında ticaret yapıp Batı Avrupa pazarında dış ticaret yapmaması Batı Avrupa’da ticari yönden sorunlar teşkil etmiştir.²⁵

Diğer taraftan savaş sonrası dönemde dünya ekonomisinin en önemli belirleyici unsuru ABD’dir. Bu dönemde gerek demokratikleşme düzeyiyle gerekse hızlı ekonomik büyümesiyle ABD dünyanın geri kalan kesiminin büyük çoğunluğu için örnek alınan bir yükselen değer olmuştur. Bu döneme kadar dünya siyasetini ve ekonomisini asırlardan beri şekillendiren İngiltere ve Fransa’nın İkinci Dünya Savaşı’nda iyice yıpranması yeni dönemde ABD’ye yeni roller yüklemiştir. Savaşın sonunda gerçekleştirilen konferanslar sürecinde ABD kurmak istediği yeni dünya düzenini diğer devletlere adeta dayatmıştır.

²³ Ömer Metin Çiftçioglu, **1945-60 Döneminde Şekillenen Dünya Konjonktüründe Türkiye Ekonomisinin Gelişme ve Değişme Eğilimleri** (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008, 59.

²⁴ Çağrı Erhan, “Avrupa’nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 51 (1-4), 1996, 261.

²⁵ Erhan, “Avrupa’nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”, 265.

İleride görüleceği üzere bu dayatmalardan etkilenen devletlerden birisi de Türkiye olmuştur.²⁶

2.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye Ekonomisine Etkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin, İkinci Dünya Savaşı'na girmemesinin ekonomik olarak Türkiye'yi ferahlatan bir yönü olmamıştır. 18 milyon nüfusu olan ülkede ordunun sayısının 1 milyon kişinin üstünde olması gıda maddelerine olan talebi arttırmış, savaşın yarattığı koşullarda mevcut tarımsal yapılar bu yükü çekecek durumda olmamıştır. Kırsal alanlarda nüfusun yüzde 80'inin yaşadığı düşünülürse üretim gücünün ve emeğin darlığı, üretimin ne oranda ve şartlarda yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Yoksul üreticilerin hayvanlarını besleyemeyecek duruma gelmeleri, çift hayvanlarındaki yüzde 10 civarındaki düşüş, devletin savaş koşullarında tarımsal ürünlere piyasa fiyatlarının hayli altında el koyması ve ağır vergiler üreticiler için çok ağır şartlar oluşturmuştur.²⁷

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de Refik Saydam (1939-1942) ve Şükrü Saraçoğlu (1942-1946) hükümetleri görev yapmaktadır. Refik Saydam Hükümeti'nde ülkede üretimin azaldığı net bir şekilde gözlemlenmektedir. İkinci Dünya Savaşı sebebiyle devlet koruyucu ve düzenleyici önlemler almıştır. 18 Ocak 1940'da yasalaşan "Milli Korunma Kanunu" ile çok katı denetimlerle beraber tarım ürünlerine düşük fiyatlarla el koyma yetkisi hükümete verilmiştir. Yasaya göre çalışma süreleri artmış, ücret sınırlamasına gidilmiş, tatil günü haftada bir güne indirilmiştir. 1942'de Refik Saydam'ın ölmesi üzerine Şükrü Saraçoğlu hükümeti kurulmuş ve katı devletçi politikalarda yumuşatılma yoluna gidilmiştir. Bu süreç savaş sonrasında iyice hızlanmış ve Türkiye katı devletçilikten liberalizme geçiş yoluna girmiştir.²⁸

Savaş döneminde beliren, sonraki dönemin siyaset ve ekonomisini etkileyen en önemli gelişmelerden biri, savaş zenginlerinin ortaya çıkmasıdır. Bunun temel nedeni devletin orduyu her an savaşa hazır vaziyette tutma çabasıdır. Yine devletin önceliklerinden biri devlet mekanizmasının işlemesi için şehirlerin ve bürokrasinin öncelenmesidir. Bu durum kırsal kesimde yaşayanları son derece sıkıntıya sokmuştur. Örneğin asker ve memurların iâşesini temin etmek maksadıyla köylünün elindeki buğday yok pahasına

²⁶ Payaşlı, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)",132-135.

²⁷ Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 203.

²⁸ Payaşlı, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)", 127.

alınmış ve bahsedilen kesimlerin ekmek ihtiyacı karşılanmak istenmiştir. Yine asker ve memurun giyim kuşamını temin etmek maksadıyla köylünün elindeki pamuk vb. ürünler ucuz fiyata alınıp fabrikalarda işlenmiştir. İşte bu süreçte bazı kişiler ve kesimlerin devlet eliyle zenginleştikleri görülmektedir. Bunlar köylüden alınan buğday, pamuk ve diğer ürünleri işleyen ve devlete satan, böylece büyük gelirler elde eden kişi ve kesimlerdir. Bu kişi ve kesimler savaş sürecince elde ettikleri büyük kârlar sayesinde iyice zenginleşecek ve savaştan sonra siyaset sahnesinde aktif bir rol almak için çeşitli siyasi teşebbüslere girişeceklerdir.²⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle yaşanan gelişmelerin Türkiye'de siyasal ve iktisadi etkileri olmuştur. Türkiye'de çoğu toplumsal kesim Tek Parti iktidarından hoşnutsuzluk duymaya başlamıştır. Geçimini tarımdan sağlayan kesimde savaş yıllarının getirdiği ağır vergi yüklerinden ve iâşe politikalarından olumsuz etkilenmişlerdir. Bütün bu tepkilerle beraber hükümet kırsal alanda yaşayan küçük ölçekli çiftçilerle arasını düzeltmek amacıyla hükümete 50 dönümün üzerindeki toprakları yeniden dağıtma yetkisi veren Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçirmiştir.³⁰

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreter Vekili Kırklareli Milletvekili Nafi Atuf Kansu imzasıyla 9 Temmuz 1945 tarihinde CHP Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkarıldığı hakkındaki yazıya göre; Yedinci dönem Büyük Millet Meclisi Türk devrim tarihine “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” nu kazandırmış; bu şerefli hizmeti başarmıştır. Atatürk'ün köylüyü “*efendi*” yapacak birçok tedbirler arasında onun kendi toprağına kavuşmasını da amaç bildiği şekilde açıklama yapılmış ve dava; CHP programında yer almıştır, İsmet İnönü'nün teşebbüsü ile 1937 Şubat ayında anayasaya girmiş. 1945 yılı yedinci dönem Büyük Millet Meclisi oylamasıyla kanunlaşmıştır.³¹

Büyük toprak sahibi milletvekilleri; özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17. maddesine³² sert tepki göstermişlerdir. Adnan Menderes, Emin Sazak, Refik Koraltan, Halil Mentеше gibi muhalif milletvekilleri, toprakların daha da parçalı hale getirilmesine

²⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985** (1. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988, 70-76. Ayrıca bkz. Hülya Kendir Özdiñ, “Tarımda Kamu Politikalarının Başlangıcı: “Buğday Meselesi”, 1932 1945”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (20), 2010, 1-20.

³⁰ Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 225.

³¹ T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, **09.07.1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Çıkarıldığına dair belge**, 490.01.5.26.30.1.

³² Bu madde hükümete, 50 dönümden daha büyük toprakların, o toprağı işleyen topraksız ya da az topraklı işçiler, ortakçılar ve kiracılara dağıtılmak üzere kolayca kamulaştırabilmesi imkânını vermekteydi.

karşı çıkmışlar ve Hükümetten üretimi artırmak için; daha çok kredi verilmesini, angarya niteliğindeki vergileri kaldırmasını, tohumluk yardımı yapmasını istemişlerdir. Özetle muhalifler, Türkiye'nin "toprak reformu" yerine "tarım reformu" gerçekleştirmesinin gerektiği fikrini savunmuşlardır.³³

1946 yılı Cumhuriyet Türkiye'si açısından iktisadi ve siyasi bakımdan bir dönüm noktası olmuştur. Tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş 1945'te Milli Kalkınma Partisi, 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşları ile başlayan süreç, geniş halk kitlelerinin toplum sahnesinde, artık seyirci değil, katılımcı olarak yer almasının sonucunu doğurmuştur. İktidarların; halkın ekonomik ve sosyal isteklerini dikkate almak ve bunlara yanıt vermek zorunluluğu meydana gelmiştir.

Savaş yılları oluşan ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin aşırı güçlenmesiyle başıboş bir vurgun ve zenginleşme sürecinin olduğu bir dönemdir. Bu vurgun ortamının oluşması ve giderek büyümesi savaş yıllarında bazı politikalarla egemen sınıfların belli kısımlarında tepkilere yol açmıştır. Savaş zenginlerinin dışa dönük, İstanbullu ve gayrimüslim kanadını Varlık Vergisi³⁴; Büyük çiftçi kanadını ise Toprak Mahsulleri Vergisi³⁵, Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu derinden etkilemiştir.³⁶

2.3. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri

7 Mayıs 1946'da ABD ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşma ile ABD'nin Türkiye'ye savaş sırasında yaptığı yardımlar silinmiş, 1946 Ekim ayında 500 milyon dolarlık bir kredi alınmıştır.³⁷ Türk – Amerikan ilişkilerinin daha sıcak döneme girmesini sağlayan bu gelişme Türkiye'nin sırtındaki yükü hafifletmiştir. Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da kendi çıkarları için sosyalist düzenler kurma çabalarına karşı Truman Doktrini ile ilerlemeye başlayacak olan Türk – Amerikan ilişkileri, Marshall Planıyla daha da ilerleyecek ve NATO'nun kurulmasıyla en üst seviyeye çıkacaktır.³⁸

³³Mehmet Kayıran ve Mustafa Yahya Metintaş, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması". **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (19), 2018, 657-658.

³⁴ Resmî Gazete, Sayı 5255, 12 Kasım 1942.

³⁵ Resmî Gazete, Sayı 5423, 7 Haziran 1943.

³⁶ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 75.

³⁷ Çiftçioğlu, "1945-60 Döneminde Şekillenen Dünya Konjonktüründe Türkiye Ekonomisinin Gelişme ve Değişme Eğilimleri", 132.

³⁸ Coşkun Topal, "Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi", **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6, 2013, 115.

12 Mart 1947’de Amerika Birleşik Devletleri Kongresi’nde konuşma yapan ABD Başkanı Truman,

Bağımsız ve iktisadi açılarından istikrarlı bir devlet olarak Türkiye’nin geleceği dünyanın özgürlük sever hakları için, Yunanistan’ın geleceğinden daha az önem taşımamaktaydı.

Yine de Türkiye bizim desteğimize ihtiyaç duymaktadır. Savaştan beri Türkiye, ulusal bütünlüğün sağlanması için elzem olan modernizasyonu gerçekleştirebilmek için ABD ve İngiltere’den ek yardımlar istemiştir. Bu bütünlük, Orta Doğu’da düzenin korunması için gereklidir. İngiltere Hükümeti, içinde bulunduğu güç durum nedeniyle, Türkiye’ye daha fazla mali iktisadi yardım yapamayacağını bize bildirmiştir. Yunanistan gibi Türkiye’de ihtiyaç duyduğu yardımı almalıdır. Amerika bunu vermelidir bu yardımı sağlayacak tek ülke biziz.³⁹

Truman Doktrini’ olarak anılacak bu konuşmasıyla Kongreyi ikna etmeye çalışmıştır.

ABD, 1947 ve sonrasında, Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye’ye birçok inceleme uzmanı göndermiştir. Uzman raporları Türk ekonomisini sağlıklı bulmakla birlikte, ekonomi politikalarını ağır bir şekilde eleştirmişlerdir. Özel girişime serbestlik verilmemesi, iç ve dış ticarete serbest piyasa koşullarının yeterince uygulanmaması, kamunun ekonomiye hâkim olduğu noktalar en çok eleştiri alan politikalar olmuştur. Türkiye’nin bu yardımlardan yararlanması için ekonomi politikalarında çok köklü değişimler yapması gerekmektedir. Kamu etkisi daraltılmalı, özel sektöre daha çok ve gelişme olanağı sağlanmalıdır. Savaş sırasında ekonomik durumu kötü olan Türkiye’nin Marshall Planı kapsamına alınmasının nedeni, Türkiye’nin; savaştan yıkımla çıkan Avrupa’nın yeniden inşasına, tarım ürünleri ve madencilik üretimiyle katkıda bulunabileceği görüşünün benimsenmiş olmasıdır. Türkiye’ye gelen uzmanlara göre tarım ürünlerinin dış pazara açılması, tarımsal üretimin artması gerekmektedir. Bu amaca ulaşmanın en önemli araçları; tarımda makineleşme ve karayolları yapımına öncelik vermektir.⁴⁰

1948 yılından itibaren Marshall Planı kapsamında Türkiye traktör ithaline başlamış, ABD uzmanlarının yardımıyla kurulan Karayolları Müdürlüğü’nce tarımsal ürünlerin naklini yapmak ve tarımın gelişmesini sağlamak için karayolları yapımı gündeme gelmiştir. Üretim bölgelerinin pazarlara bağlanması böylece mümkün olmuş olacaktır.⁴¹

³⁹ Barış Ertem, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12 (21), 2009, 387.

⁴⁰ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi** (12. Baskı), Remzi Kitapevi, İstanbul 2001, 93.

⁴¹ Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, 102.

Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yapılan yardımların, diğer ülkelere gönderilen yardımlara göre daha az olduğu görülmektedir. Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı başlıca dört bölümde toplanabilir. Bunlar Hibeler, Ödünç, Dolaylı Yardım ve Teknik Yardım. Hibe olarak alınan yardımlarda devlet Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı borçlanmaz Türkiye bu yardım alanında 1948-1951 yılları arasında, ABD'den hibe olarak 62,376,000 dolar yardım almıştır.⁴²

Ödünç olarak verilen yardımlarda alınan para, borç olarak alınır ve bu paralar 1952 Temmuz'u itibariyle geri ödemesine başlanması planlanmıştır. Türkiye, aynı yıllar arasında, ABD'nden ödünç olarak 72,840,000 dolar yardım almıştır.⁴³

Dolaylı Yardım kategorisinde ABD'nin iktisadi iş birliği idaresine giren Avrupa devletleri arasında ticareti düzenlemek için yaptığı yardımlar oluşturmaktadır. Türkiye'nin 1948-1951 yılları arasında bu şekilde gördüğü Amerikan yardımının tutarı,71,522,000 dolar hibe, 55 Milyon doları ödünç olmak üzere 126,522,000 dolardır.⁴⁴

Teknik yardım olarak Amerika'dan getirilen teknik uzman veya dışarıya gönderilen teknisyen, mühendis ve benzeri elemanların gittikleri ülkelerde zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere finans edilme şeklidir. Türkiye'nin 1948-1951 yılları arasında gördüğü teknik yardımın tutarı 3 Milyon dolardır.⁴⁵

2.4. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Ekonomiye Etkileri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada değişen şartlardan Türkiye de nasibini almıştır. Demokrat Parti'yi doğuracak olan muhalefet hareketi 1945 yılında yapılan Toprak Reformu Kanunu tasarısının meclisteki görüşmeleri sırasında ortaya çıkmıştır. Oluşan muhalefet CHP'yi ve Tek Parti Rejimini her fırsatta eleştirmeye başlamıştır. Mecliste bir grup muhalifle başlayan bu hareket 7 Ocak 1946'da verilen kuruluş dilekçesiyle Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzalarıyla, Demokrat Parti ismiyle siyasi hayatına başlamıştır. DP'nin ilk günlerinden itibaren ismi halk arasında "Demir Kırıt" olarak isimlendirilmiş ve anılmıştır.⁴⁶

⁴² Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", 392.

⁴³ Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", 392.

⁴⁴ Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", 392.

⁴⁵ Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", 392.

⁴⁶ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix yayınevi, Ankara 2004, 62. Ayrıca bkz. Enis Şahin ve Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, 1 (2), 2015, 33-42.

1950 seçimi öncesi, Demokrat Parti'nin ekonomiye ilişkin görüşlerinde iki temel unsur dikkat çekmektedir. Devletin ekonomideki etkisini küçültmeyi hedefleyen, özel sektörü öne çıkararak, yabancı sermayenin önünü açan liberal bir ekonomi anlayışı ve tarım ağırlıklı bir kalkınma stratejisidir. Demokrat Parti devlete ait fabrikaları satacağını, kalkınmaya köylere başlayacağını vaat ediyordu. Daha sonraki yıllarda partinin önde gelenleri iktisadi kalkınma felsefelerini "her mahallede bir milyon yaratmak" şeklinde özetleyeceklerdir.⁴⁷

1950 yılında yapılan seçimleri Demokrat Parti'nin kazanmasının ekonomi için bir dönüm noktası olduğu vurgulanmıştır. Ekonomide yön değişikliği ve de dönüm noktası, 1947 yılında CHP iktidarının Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıklarından vazgeçerek, özel sektöre ve tarım kesimine daha fazla ağırlık vermesiyle başlamıştır. CHP yönetimi iktisadi konularda ilk kez muhalefetin ve dış çevrelerin dile getirdiği görüşlerin büyük bir kısmını 1950 seçimlerinden önce benimsemiştir. Ancak Demokrat Parti iktidara geldikten sonra liberal görüşlerin doğrultusunda daha büyük hevesle ilerleyecektir.⁴⁸

Ekonomideki tutum dış politikada da böyle olmuştur. CHP döneminde NATO'ya⁴⁹ ilk üyelik başvurusunu yapmış fakat kabul edilmemiştir. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti için de temel dış politika NATO'ya girmek olmuştur. Kore Savaşı Türkiye'nin NATO'ya girmek için işini kolaylaştırmış ve Kore'de meydana gelen iç savaş için Birleşmiş Milletler, Kore'ye asker gönderme kararı almış ve dönemin Başbakanı Adnan Menderes meclise danışmadan Kore'ye 4500 asker yollamıştır. Bu karar muhalefet kesiminden büyük tepki almıştır. Bu tepki asker gönderme yetkisini TBMM'ye danışmadan kullanılmasından kaynaklanmıştır.⁵⁰

Sovyetler Birliği tehlikesi sebebiyle ABD, Türkiye'ye yapılabilecek bir Sovyet saldırısının Batı ülkeleri için ağır sonuçlar doğurabileceğini düşünmüş ve Kore'deki Türk Askeri'nin başarısı da etkili olunca 18 Şubat 1952' de Türkiye NATO'ya üye olmuştur.⁵¹

1950-1953 yılları arasında Marshall Planı etkisinde tarımda yaşanan hızlı makineleşme ve pazara girme olayı piyasaları canlandırmıştır. Traktörlerin büyük bir bölümü, Ziraat Bankası'nın sağladığı kredilerden⁵² yararlanan orta ve büyük ölçekli çiftçiler

⁴⁷ Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 226.

⁴⁸ Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 227.

⁴⁹ Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, 4 Nisan 1949'da kurulmuştur.

⁵⁰ Topal, "Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi", 118.

⁵¹ Topal, "Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi", 119.

⁵² Tablo, 4,14.

tarafından satın alınmıştır. Traktörler ekili alanların genişlemesinde çok etkili rol oynadılar. Bir çift öküz ile 5-10 hektar toprak ekilebilirken, bir traktör ile 75 hektara kadar toprak ekilebiliyordu. 1950-1953 dönemlerinde üst üste hasat olarak iyi verim alınması, Kore savaşından dolayı tarımsal ürünlerinin fiyatlarının dünya çapında yükselmesi, tarım sektörüne açılan kredilerin yükselmesi köylünün satın alma gücünün artmasına imkân sağlamıştır. Tüm bunlarla beraber köyden kente göç olayı gündeme gelmiş ve tarımdaki gelişmelerden ötürü iç piyasa genişlemesiyle birlikte sanayide oldukça yüksek oranlı bir büyüme gerçekleşmiştir.⁵³

Demokrat Parti'nin Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde, muhalefet olarak tepki gösterdikleri 17. maddesini uygulamadıkları görülmektedir. Bu kanun çerçevesinde devlet mülkiyetindeki toprakların ve meraların küçük üreticilere veya toprağı olmayan köylülere dağıtılmasına ilişkin maddelerini yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

1950–1954 yılları arasında Demokrat Parti icraatlarını siyasi arenaya taşımış bu tavır özellikle kırsal kesimden büyük destek almasını sağlamıştır. Köy nüfusunun o yıllarda fazla olmasıyla, kırsal kesim oylarını alan partinin seçimleri kazanması sonucunu doğurmasını da siyasi olarak Demokrat Parti lehine çevirmiştir. Traktör sayısındaki büyük artış, tarımı destekleyen krediler ve köylünün ürettiği ürünü satabileceği pazarlara ulaştırması gibi tarım politikalarıyla köylüyü çiftçi yapmıştır. Öte yandan limanlar, barajlar, köprüler, köy içme suları gibi hizmetler sayesinde Türkiye adeta şantiyeye dönmüştür.⁵⁴

1953 yılında liberal iktisadi kalkınma modelinin başarıya ulaştığı, ekonominin artık rayına oturduğu konuşulmaktadır. Tarım kesiminin yanı sıra kent ekonomisinde büyüdüğü gözlemlenmiştir. Demokrat Parti bu elverişli koşullarda girdiği 1954 seçimlerini daha da büyük bir farkla kazanmıştır.⁵⁵

1954 yılından itibaren Tarıma dayalı üretimin düşmesiyle bu sektörün büyümeye olan katkısını azalttığından dolayı ekonomik büyüme oranları da düşmüş, 1954 yılına geldiğinde gidişat tersine dönmeye başlamıştır.⁵⁶

⁵³ Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 106. Ayrıca bkz. Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 228.

⁵⁴ Osman Cenk Kanca, "1950 – 1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9 (19), 2012, 54.

⁵⁵ Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 230.

⁵⁶ Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 67, 2012, 182.

Kore savaşının bitmesiyle de Türkiye'nin temel ihraç maddesi olan tarım ürünlerine olan talebin azalmasının ekonomiye etkisi oldukça ağır olmuştur. 1954 yılı döviz darboğazı yüzünden Demokrat Parti'nin ekonomi politikasının temelini oluşturan liberalizm politikasından ödün vermiş; devletin ekonomideki yeri kaçınılmaz hale gelmiş, ithalatı da kısıtlama zorunda kalmıştır.⁵⁷

1954 yılında Petrol Kanunu ile daha önce devlet elinde bulunan arama yetkisi kaldırılmış, 1957'de yapılan değişiklikle rafineri kurma hakkı da yabancı sermayeye verilmiştir.⁵⁸

25 Mayıs 1954'te Duyun-ı Umumiye borçlarının son ve kesin tasfiyesi tamamlanmış olsa da ödemelerin gecikmesi enflasyonu artırmıştır. ABD'den beklenen borç alınamayınca da Türk piyasasında tedirginlikler meydana gelmiştir. Bundan sonra Türkiye'de alışık olunmayan enflasyon gibi kavramlar belirmeye başlamıştır. 1955 yılında Demokrat Parti içinde ekonomi politikalarını eleştiren raporlar hazırlanmış ve bu raporlarda; pahalılık, plansızlık, karaborsacılık ve ithal mallar başlıkları altında eleştiriler sıralanmıştır. Ekonomideki kötü gidişatın farkında olan hükümet; gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, gümrük vergilerinde değer esaslı aranması, Milli Koruma Kanunu'nun düzenlenerek uygulamaya konması gibi yollarla bu gidişatı durdurmak istemiştir. Görünüşe bakılırsa Tek Parti dönemindeki ekonomik uygulamaları eleştiren hükümet, ekonomideki kötü gidişi aynı yöntemle çözmeye çalışmıştır.⁵⁹

Türk ekonomisindeki kötü gidişat 1956 yılında daha da büyüyerek devam etmiştir. Milli Koruma Kanunu çerçevesinde alınan önlemlerin⁶⁰ iki yıl uygulanması sonucunda, dış ticaret açığında bir azalış görüldüyse de fiyat artış oranı yükselmiş ve karaborsa yaygınlaşmış, dış borçlar ödenemez hale gelmiştir. Bu sırada, Türkiye'ye dış yardımda bulunan çevrelerin, özellikle ABD'nin yardımlarının azalması ilginçtir. Dış yardım çevreleri, başta IMF olmak üzere, 1954'ten sonra sürekli olarak, devalüasyon yapılması yönünde hükümete baskı yapmışlardır.⁶¹

⁵⁷ Yaşar Baytal, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 40, 2007, 556.

⁵⁸ Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 102.

⁵⁹ Baytal, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", 557.

⁶⁰ 14.05.1958 yılına kadar Milli Koruma Kanunu'na muhalefet etme suçundan Erzurum'da; 1956 senesinde altı, 1957 senesinde on beş, 1958 senesinde iki olmak üzere toplam yirmi üç kişi çeşitli suçlardan mahkûm edilmiştir. Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), **Tutanak Dergisi**, 28.11.1958, 794.

⁶¹ Kepenek ve Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 122.

1956-1958 yılları arasında dış yardımda bulunan çevrelerin baskılarına rağmen devalüasyon yapılmayınca IMF Türkiye'ye borç vermemiş, NATO yeni bir dış kaynak olarak 1955 ve sonraki yıllarda ödeme yapsa da yeni krediler alınamamış; ithalat kısıtlamalarına gidilmiş, bu kısıtlamalar da ekonomiyi daraltmıştır.⁶²

4 Ağustos 1958'de Türk Lirası'nın dolar karşısında 2.80 Türk Lirasından 9 Türk Lirasına eşitlenmesiyle bir devalüasyon yaşanmış, bu yıl içinde tarım üretimi tam duraklamış, devalüasyona rağmen ihracatta bir artış da gözlenememiştir. 1958 yılında Türkiye'nin vadesi geçmiş çok büyük tutarlarda borcu bulunmaktadır. Türkiye sonunda bu borcu ödeyemez duruma gelmiş ve sonucunda moratoryum ilan etmiştir.⁶³

3. Cumhuriyet'in İlk Yıllarından 1945'e Kadar Erzurum'da Ekonomik Durum

Şubat 1916'da Rusların işgaline uğrayan Erzurum, iki yıldan fazla Rus işgalinde kalmıştır. Ekim 1917'de meydana gelen Bolşevik Devriminde Ruslar, Osmanlı Devleti'yle önce mütareke yapmış; ardından 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak, Doğu Anadolu bölgesinden çekilmişlerdir. Ruslar çekildikten sonra, şehirde kalan Ermeni çetelerin Müslümanlara karşı yaptıkları katliamlar, imha derecesine ulaşmıştır. Nihayet Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki Türk Askeri 12 Mart 1918'de Erzurum'a gelerek, şehri Ermenilerden kurtarmıştır. Birinci Dünya Savaşı Erzurum'u çok sarsmış ve birçok yıkımlara neden olmuştur. Gençler sınır bölgelerine savaşmaya giderken, ihtiyarlar yurtlarını bırakarak göç etmek zorunda kalmışlardır. Şehrin üçte ikisi düşman tarafından yıkılmıştır. Öyle ki, savaş sonrası şehrin nüfusu 8.000'e kadar inmiştir. O yıllarda Erzurum bir taş yığınının, harabeden ve yangın yerinden başka bir yer değildir.⁶⁴

Erzurum'da, I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında birbirinden tamamen farklı iki şehir görüntüsü vardır. Bu durum, her iki dönemde de Erzurum'da bulunmuş olan kişiler tarafından da vurgulanmıştır. “*Beş Şehir*” isimli eserin yazarı Ahmet Hamdi Tanpınar, çocukluğunda görmüş olduğu Erzurum ile 1923'de öğretmen olarak geldiği şehir arasında, keskin çizgilerle birbirinden ayrılan iki farklı şehir tasviri sergilemektedir:

O zamanın Erzurum'u, on yıl sonra 1923'te gördüğüm Erzurum'dan çok başkaydı. Her türlü kıyafette bir kalabalığın çarşı pazarını doldurduğu, saraç,

⁶² Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, 106.

⁶³ Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, 115.

⁶⁴ Murat Küçükşurlu, *Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2018, 262,263.

kuyumcu, bakırcı dükkânlarıyla senede o kadar malın girip çıktığı hanlarıyla, ambarlarıyla, eşraf ve ayanı, otuz sekiz medresesi, elli dört camisiyle, İran transitinin beslediği refahlı ve mamur Erzurum'la on yıl sonra gördüğüm harap şehir arasında kolay kolay münasebet tasavvur edilemezdi...

Bu sefer geldiğim Erzurum başka bir Erzurum'du. Ona Doğu Anadolu dağlarının eski bir şarap gibi zamanla takdis edilmiş, ruh besleyici uzletinden değil, dört Cihan Harbi yılının ve İstiklal Savaşı'nın üstünden aşarak gelmişim...

Hiçbir yerde memleketin Birinci Cihan Harbinde geçirdiği tecrübenin acılığı burada olduğu kadar vuzuhla görülmezdi. Bu, eski ressamların tasvir etmekten hoşlandıkları şekilde ölümün zaferi idi...⁶⁵

Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihlerde, bölgenin coğrafi şartlarının zorluğu, iklim şartlarının elverişsiz ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olması yüzünden, çoğu zaman dış dünyayla ilişkisi kesilen Erzurum ve çevresindeki üretim ekonomisi kendine has özellikler taşımaktaydı. Aylarca kar altında kalan şehirden uzak köy ve kasabalar, uzun zaman dışarıyla temas kuramıyordu. Buraların ürünlerini dış pazarlara sevk etmek çok zordu. Bu nedenle, yerinde tüketilemeyen ürünün bir kısmı, yakınlardaki mahalli pazarlara sevk edilir, gerisi ise adeta çürümeye terk edilirdi. Diğer taraftan köylü, kendisi için lazım olan tüketim maddelerini genellikle kendisi üretirdi. Böylece köylünün pazarla ilgisi yok denecek kadar azdı. Köylü adeta kendi yağı ile kavrulmaktaydı.⁶⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, tekrar yurtlarına dönen ve yeniden bir düzen kurmaya çalışan Erzurum çiftçileri, tarım ve hayvancılık için gereken tohum ve aletleri almak amacıyla, Ziraat Bankası'na⁶⁷ müracaat etmek zorunda kalmıştı. Ziraat Bankası ise, çiftçinin elindeki arazinin kıymeti ölçüsünde para vermekteydi. Fakat çiftçinin rehin olarak gösterdiği arazisi 19. yüzyıl ortalarında sayımı yapıp kıymet takdir edildiği için, 1920'lerin sonundaki gerçek değerinin çok altında görüldüğünden, bankanın bu eski değere göre verdiği para, çiftçinin hiçbir ihtiyacını karşılamıyordu. Böylece çiftçi, bankadan borç para almak zorunda kalıyordu.⁶⁸

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum iş hayatını, tüccar ve esnafını ayakta tutan unsur, tarım ve hayvancılıktan başka, transit ticareti ve bölgenin toptan ticaretiydi. Her ne

⁶⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir** (45. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, 30.

⁶⁶ Erzurum Şehir Arşivi (ERŞA), **Doğu Cumhuriyet'in 15. Yılında**, 43.

⁶⁷ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ziraat Bankası ve Osmanlı Bankası'nın birer şubesi Erzurum'da faaliyet halindeydi. Bkz. Murat Küçükuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2018, 168.

⁶⁸ Cumhuriyet Arşivi, **22.02.1939 tarihli Erzurum İl Kongresi dileklerinin Genel Sekreterliğe sunulduğu rapor**, 490.01.494.1988.2

kadar eski canlılığını yitirmiş olsa da İran ile Avrupa arasında yapılmakta olan transit ticareti ve bu ticaretin bölgeye yansımaları, Erzurum için önemli bir unsurdur.⁶⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum'un Harput, Diyarbakır ve Malatya bölgeleriyle sıkı bir ticari ilişkisi vardı. Bu bölgelerden Erzurum'a pirinç, kuru üzüm, kuru soğan, kuru fasulye, kaysı kurusu, sabun ve kuruyemiş getirildiği gibi; özellikle Halep, Antep ve Diyarbakır'dan gelen tüccarlar, Erzurum ve çevresinden canlı hayvan ve yağ satın almaktaydılar.⁷⁰

Yeni Türk Devletinin kurulmasının getirdiği şevk ve heyecanla Erzurum ve çevresinde birtakım atılımlar gerçekleşmişti. Fakat 1924'teki deprem, 1925 yılında patlak veren Şeyh Sait İsyanı ve Şapka Hadisesi gibi olumsuzluklar ciddi bir karamsarlığa yol açtı. Özellikle Şeyh Sait İsyanı bölgenin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde oldukça olumsuz bir etki bırakmıştır.⁷¹

Şeyh Sait İsyanı sonrasında, bölge ekonomisini uzun süre etkisi altında tutacak sıkı askeri tedbirler uygulanmıştır. Aynı yıl Erzurum'da patlak veren Şapka Hadisesi, şehrin ileri gelen bazı tüccarlarını olumsuz etkilemiştir. Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra, bölgenin en önemli geçim kaynağı olan hayvancılığa ağır darbe vuran sığır vebası, 1925 ve takip eden birkaç yıl boyunca etkisini devam ettirmiştir. Bir müddet sonra Trabzon-Erzurum-Tebriz arasındaki transit ticareti de önemini kaybetmiştir.⁷²

Erzurum, iktisadi açıdan büyük bir çıkmazın içine girmiştir. Aslına bakılırsa bölge ekonomisi, 19. yüzyılın ortalarından beri devamlı olarak gerilemekteydi. Bazen hafifleyen, fakat genel itibarıyla gittikçe artan ekonomik sıkıntılar, Cumhuriyet'in ilanından birkaç yıl sonra tekrar gün yüzüne çıkmıştı. Çok geçmeden patlak veren 1929 ekonomik krizi, iyiye gitmeyen Erzurum ekonomisini çok kötü bir zamanda yakalayacaktı. Erzurum ve bölge açısından bakıldığında, ekonomik sıkıntının bölgesel nedenleri ve çözüm yolları az çok bilinmekle birlikte, eldeki imkânların son derece kısıtlı olması insanların elini kolunu bağlıyordu.⁷³

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, özellikle 1929 Ekonomik Krizinin etkisini göstermesine kadar, Erzurum'da gelişmekte olan bir ticaret hayatı vardı. Erzurum'da ticaret

⁶⁹ Küçükkuşurlu, *Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları*, 263,272.

⁷⁰ Küçükkuşurlu, *Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları*, 263,272.

⁷¹ Küçükkuşurlu, *Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları*, 271.

⁷² Küçükkuşurlu, *Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları*, 271,272.

⁷³ Küçükkuşurlu, *Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları*, 271,272.

hacminin devamlı artması ve Birinci Dünya Savaşı sırasında birçok mağaza ve dükkânın tahrip olması gibi nedenlerle, mağaza kira ücretleri önemli oranda artmıştı. Bu mağaza sıkıntısını aşmak için, yıkılmış olan mağaza ve dükkânlar yeniden yapılmaya başlandı. Bu durum şehrin imarına da yardımcı oldu. Fakat ekonomik krizin başlamasıyla, birçok kişi işini kaybederek dükkânını kapatmak zorunda kaldı. Ayrıca, önceden mağazasını kiraya vererek iyi para kazanan emlak sahipleri, kiracı bulmakta sıkıntı çekmeye dahi başladı. Örneğin 1934 yılı itibariyle, önceden yıllık 1.500 liraya kiraya verilen bir mağaza, 1934'te 250 liraya kiracı bulamaz olmuştu. Bu nedenle 1930'ların ortalarında alınan kira ücretleri, bina vergisini karşılayamaz duruma gelmişti. Ayrıca tüccarlar, daha az kira ücreti ödemek için, şehrin önemli yerlerindeki düzenli mağazaları değil, kenar köşede kalmış basit dükkânları kiralamaya başlamıştı. Bu hem emlak sahiplerini mağdur etmekte hem de şehrin önemli ticaret merkezlerinin sönmesine neden olmaktaydı.⁷⁴

1930'ların ortalarındaki krizin etkisini daha da derinleştiren unsur; ekonomik, teknolojik ve sosyal hayatta görülen önemli değişikliklerdir. Modern çağda yaşanan teknik gelişmeler, Erzurum'un asırlardan beri yüklendiği ticari misyonu son derece olumsuz etkilemiştir. Tarihi ipek yolu üzerinde ve önemli bir kavşakta bulunan Erzurum, bu konumu nedeniyle, ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel alanda çok büyük kazanımlar elde etmişti. Fakat çağın değişmesi ve tekniğin ilerlemesi, buna mukabil Erzurum ve çevresinin bu tekniğe ayak uyduracak imkânlardan mahrum kalması, hemen her alanda etkisini göstermiştir. Örneğin, önceden at ve araba ile yapılan yolculuklar ve develerle yapılan taşıma işleri, artık yerini makinelere bırakmıştı. Bu nedenle, yolcu ve kervanlara konak ve durak olan, böylece çok büyük gelirler elde eden yol üzerlerindeki köyler halkı, han ve kervansarayların kapanmasıyla bu gelir kaynağından mahrum kalmışlardır.⁷⁵

1930'ların ortalarına doğru, krizin etkilerinin iyice hissedilmesi, işsizliğin son derece artması, Erzurum'un en önemli ürünleri olan tarım ve hayvan ürünlerinin para etmemesi gibi nedenlerle, bölgede devlet tarafından sanayi yatırımlarının yapılması daha yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştı. Örneğin, 1934 CHF İl Kongresinde bu konularda bazı önerilerde bulunup, 1935'te toplanacak CHF Kurultayına sunulmasına karar verildi. Bu il kongresinde, Erzurum'dan her yıl binlerce hayvan derisi ihraç edildiği, fakat alıcılar çok sınırlı olduğu

⁷⁴ Cumhuriyet Arşivi, 490.01.494.1988.2.

⁷⁵ Cumhuriyet Arşivi, **10.03.1938 tarihli Erzurum vilayetinin 1938 yılı ikinci altı aylık çalışma raporu.** 490.01.648.152. Ayrıca bkz. Küçükkuşurlu, **Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları**, 274-275.

için adeta yok pahasına satıldığı, bunun yanı sıra, dışardan büyük paralarla mamul deri ürünleri ithal edildiği vurgulanarak hem yerinde üretim yapmak hem de dışarıya para çıkmasını engellemek için Erzurum'da bir deri fabrikası kurulması gündeme getirilmişti.⁷⁶

1930'lu yıllarda bir başka husus da yıllık 200 bin kilo yün ve Iğdır'ın 2 milyon kilo pamuğunu değerlendirmek üzere Erzurum'da bir şayak⁷⁷ ve iplik fabrikası kurulmasıydı. Böyle bir fabrikanın kurulması, ilk olarak 1936 yılında gündeme gelmişti. Bu dönemde adeta bir bölge valiliği olarak kurulan Üçüncü Genel Müfettişliğin başındaki Tahsin Uzer, bu konuda İktisat Vekâletiyle temasa geçmiş ve Sümerbank tarafından etütlere başlanmıştı. Bu etütler sonucunda fabrikanın Erzurum'da yapılması 1938'de kararlaştırılmıştı.⁷⁸ 1.200.000 liraya yapılacak olan fabrikada yılda 1 milyon kiloya yakın iplik üretilcekti. Bahsedilen banka, fabrika için gereken makinaları sipariş edip getirtti. Fakat bu makinalar Erzurum fabrikasının kurulması yerine Malatya'daki fabrikanın genişletilmesi için kullanıldı. Böylece Erzurum, büyük umutlar bağladığı bu fabrikadan ve diğer yatırımlardan mahrum kalmıştır.⁷⁹

Erzurum'un yakın tarihinde, 1935-1939 yıllarının özel bir önemi vardır. Başvekil İsmet İnönü'nün 1935 gezisinin bir sonucu olan bu dönemde, Erzurum'da daha önce görülmemiş bir canlılık yaşanmıştır. Bahsedilen gezi sırasında, Erzurum'un ne kadar ihmal edildiği, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıntılarının bile ortadan kaldırılmadığı görülmüş ve birtakım acil önlemler alma gereği hissedilmiştir. Bu önlemler, Erzurum'un pek çok problemine kalıcı çözümler üretmesine de şehrin manzarasını önemli oranda değiştirmiştir. Belirtilen tarihler arasında Havuzbaşı civarında çok sayıda büyük binayı ihtiva eden Devlet Mahallesi'nin yapılması, demiryolunun Erzurum'a ulaştırılması, Trabzon-Erzurum- İran transit yolunun inşası, okul, hastane ve benzeri binaların yapılması, piyasada ciddi bir canlılığa sebep olmuştur.⁸⁰

Erzurum ekonomisindeki bu hareketlilik demiryolunun Erzurum'a gelmesiyle piyasanın Ankara ve İstanbul gibi önemli merkezlere açılması açısından önemlidir. Sivas-Erzurum demiryolu hattının yapılması için birçok yabancı şirketle yapılan anlaşmalar sonuç vermemiş ve sonunda bu hattın yapımı Türk Sermayesi ve Türk iş gücü tarafından

⁷⁶ Cumhuriyet Arşivi, 490.01.494.1988.2.

⁷⁷ Dayanıklı yün kumaş türü.

⁷⁸ Doğu Gazetesi, 8 Şubat 1938.

⁷⁹ ERŞA, **Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası**, 1943,34. Ayrıca bkz. Cumhuriyet Arşivi, **09.09.1950 tarihli Erzurum Bölge Müfettişi Esat Altan'ın teftiş raporu**, 490.01.650.164.1

⁸⁰ ERŞA, **Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri**, 1935.

yapılmasına karar verilmiştir. Sivas Kongresi'nin 14. Yıldönümü olan 4 Eylül 1933'te Sivas-Erzurum demiryolu hattında ilk kazma vurularak inşaat başlanmıştır. Ancak maddi zorluklar ve arazinin elverişsiz olmasından dolayı inşaat yavaş ilerlemektedir.⁸¹

1935'te Başvekil İsmet İnönü'nün Doğu gezisinde Erzurumlular İnönü'den Sivas'tan başlanan demiryolu yapımına Erzurum'dan da başlanmasını istemişlerdir. Erzurumlular bu istekleriyle şehir için hem yeni bir iş alanı açılmasını hem de demiryolunun bir an önce şehre ulaşmasını amaçlamışlardı. İsmet İnönü'nün Doğu gezisinin en önemli sonuçlarından birisi de Erzurum Merkez olmak üzere bölgede Üçüncü Umum Müfettişliği kurulmasıdır. Bu Müfettişliğin başına Ağustos 1935'te dönemin Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer atanmış ve Sivas – Erzurum demiryolunun tamamlanması noktasında çok önemli bir gelişme olmuştur.⁸²

19 Mayıs 1936 yılında nihayet Erzurum tarafından Aşkale'den demiryolu yapımına başlanmıştır. 6 Eylül 1939 Çarşamba günü Kara Trenin Erzurum'a gelmesiyle şehirde coşkulu bir karşılaşma töreni düzenlenmiş 40.000 Erzurumlu istasyonda toplanmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük merkezi olan Erzurum'u demiryolu ile Ankara ve İstanbul'a bağlanmış olması bölgedeki birçok olumsuzluğun giderilmesi bakımından çok önemlidir. Yüzyıllarca kapalı ekonomiye sahip olan Erzurum nihayet bu demiryoluyla büyük pazarlara açılma imkânına sahip olmuştur.⁸³

1935 sonrasında Erzurum'a devlet eli ulaşmış; fakat bu el, yıllardır beklenen fabrikaları kurmak yerine, şehrin batısında yeni bir mahalle ve yollar inşa etmekle yetinmiştir.⁸⁴

Erzurum, Cumhuriyet dönemi boyunca ticaret merkezi olma özelliğini yavaş yavaş kaybetmiş ve bir çiftçi memleketi haline gelmeye başlamıştı. Böylece küçük esnaf ve tüccar, genelde çiftçilerin durumuna bağımlı kalmıştı. Ürünün bol olduğu ve iyi fiyata satılıp çiftçiye para bıraktığı zaman, çiftçinin esnaf ve tüccar ile alışverişi artmakta ve herkesin yüzü gülmekteydi. Ürünün az olduğu yıllarda ise çiftçinin satın alma kabiliyeti düşmekte ve buna bağlı olarak esnaf ve tüccarın iş hacmi azalmaktaydı.⁸⁵

⁸¹ Murat Küçükkuşurlu ve Gürkan Fırat Saylan, “Şimendiferin Erzurum Yolculuğu”, **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 38, 2008, 313-342.

⁸² Küçükkuşurlu ve Saylan, “Şimendiferin Erzurum Yolculuğu”, 313-342.

⁸³ Küçükkuşurlu ve Saylan, “Şimendiferin Erzurum Yolculuğu”, 329-338.

⁸⁴ ERŞA, **Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İnönü'den Dilekleri**, 1935.

⁸⁵ Cumhuriyet Arşivi, 490.01.650.164.1.

Sonuç olarak, ekonomik krizi hafifletecek ve kalıcı bir rahatlama yolu açacak tedbirler alınmadan İkinci Dünya Savaşı başlamış ve savaş mevcut krizi daha da derinleştirmiştir.

3.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Erzurum'da Ekonomik Durum ve Etkileri

İkinci Dünya Savaşı yılları Erzurum için tam bir yokluk devri olmuştur. 1930'ların ortalarında başlatılmış olan devlet teşebbüslerinde aksamalar olmuş, özel idare ve belediyenin yapmayı planladığı birçok inşaat, çimento ve malzeme yokluğu nedeniyle durdurulmuş, hatta bir ara inşaat yapmak yasaklanmıştı. Bunun yanı sıra, savaş ortamında dış dünyadan gerekli ithalat yapılamadığından, birçok temel ihtiyaç maddesi şehir merkezinde bile bulunamamış ve karaborsaya düşmüştü. Yine, Türkiye'de üretilen mallar, savaş şartlarında öncelikle resmi ve askeri ihtiyaçlar için kullanılmış ve artan kısmı Sümerbank, Yerli Mallar Pazarı ve İnhisarlar (Tekel) İdaresi gibi yetkili makamlar tarafından halka dağıtılmıştı. Serbest piyasanın bu şekilde tamamen ortadan kalkmasının bir sonucu olarak, ihtikar ve karaborsa normal hale gelmiş, şehir merkezlerinde birçok yeni zengin ortaya çıkarken, halk kitleleri büyük sıkıntılar çekmişti.⁸⁶

Savaş başladıktan bir müddet sonra, diğer şehirlerde olduğu gibi Erzurum'da da ekmek, gaz ve pamuklu dokuma gibi maddeler, karne usulüyle dağıtılmaya başlandı.⁸⁷ Bu uygulama bazı yolsuzlukları beraberinde getirecektir.

18 Ocak 1940'ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile birlikte, Türkiye'de tam bir savaş ekonomisi uygulanmaya başlanmış, Türkiye'nin herhangi bir şekilde savaşa girmesi durumunda hükümete olağanüstü yetkiler veren bu kanunla, iç piyasada satılan malların azami fiyatlarını belirleme yetkisi hükümete verilmişti. 1942 yılı başında, savaşın etkisi kendini iyice gösterdi. Fiyatların günden güne artması ve üstelik piyasada mal bulunamaması, insanların en küçük bir mal konusunda bile sıkıntıya düşmesine neden oluyordu. Örneğin, 1942 yılı başında kibrite zam yapılacağını duyan halk, gereğinden fazla kibrit almaya başlamış, bazı satıcılar ise zam beklentisiyle kibritleri saklama yolunu seçmişlerdi. Bu olağanüstü durum üzerine Erzurum Valiliği, 29 Ocak 1942'de bir ilan yayınlamak zorunda kaldı. Bu ilanda, Erzurum'da yeterince kibrit bulunduğu ve kibrite zam

⁸⁶ ERŞA, **CHP Kaza Kongreleri Dilekleri**, 1943, 168.

⁸⁷ Erzurum Gazetesi, 28 İkinci Kanun 1943.

yapılmayacağı belirtilerek, halkın kibrit talebini yerine getirmeyen ve ihtikâr yapan ticarethanelerin derhal polis karakollarına şikâyet edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁸

Haziran 1942’de, Ticaret Vekâletinden gelen emir üzerine, Erzurum sınırları içinde mevcut olan veya transit suretiyle geçirilen bütün sade yağa Milli Korunma Kanunu’na göre el konulmuştur. Bu yağlar hükümet tarafından tespit edilen fiyat üzerinden ve Türk Ticaret Bankası temsilcisi tarafından satın alınmaya başlanmıştır.⁸⁹

Erzurum şehir merkezinde 1 Ekim 1942’den itibaren ekmek karneleri kaldırılmış ve herkes dilediği yerden ekmek almaya başlamıştır. 2 Ocak 1944’te karne ile çay dağıtımına başlanmıştır. Halka iki aylık istihkak olarak 20 gram çay verileceği belirtilmiştir.⁹⁰

İkinci Dünya Savaşı sırasında ithalat imkânları son derece azaldığından, halkın bu malları pazarlarda bulması veya devlet eliyle bu malların halka dağıtılması neredeyse imkânsız hale gelmiş ve Türkiye’de benzerine az rastlanan büyük bir kriz yaşanmıştı. Bu krizi aşmak için gaz, benzin, çay, şeker ve bez gibi en önemli ihtiyaç maddeleri devlet eliyle ve her vilayetin nüfusuna göre dağıtılmaya başlandı. Fakat bu durum, birçok kişinin haksız kazanç sağlayarak zengin olmasına neden oldu. Ayrıca, yerel idarecilerin dağıtım sırasında suiistimaller yaptıkları ve halkı bu tür maddelerden adeta mahrum bıraktıkları sık sık görülmekteydi. Bu konuda devamlı uyarıların yapılmasına rağmen, aksaklıklar bir türlü giderilememiştir.⁹¹

1948 – 1949 yıllarında Erzurum’da şiddetli bir kuraklık yaşanmaktaydı. Köylüler yeterli derecede ürün alamıyordu. Özellikle Erzurum’un kuzey taraflarındaki dağ köylerinde yaşayan köylüler, pamuk ve çeltik tarlalarında çalışıp karınlarını doyurmak için Çukurova ve Kadirli bölgelerine akın etmekteydi. Aslında bu uygulama daha önce de vardı. Fakat 1940’ların sonundaki kuraklık nedeniyle daha da yaygınlaşmıştı.⁹²

Bütün bunlara havyan ihracındaki sıkıntılar da eklenince, Erzurum’da büyük bir işsizlik başlamıştır. 1950 seçimleri öncesinde, şehirde 3.000 kişi işsiz ve sefil durumdaydı. Kış döneminde bu insanlar tamamen yardıma muhtaç duruma geliyordu. 1949-50 kışı çok zor geçmişti. Mahsul azlığı ve kısmen de Haziran- Temmuz 1949’da Erzurum ve çevresinde

⁸⁸ Erzurum gazetesi, 29 İkinci Kanun 1942.

⁸⁹ Erzurum Gazetesi, 25 Haziran 1942.

⁹⁰ Erzurum Gazetesi, 1 Birinci Teşrin 1942.

⁹¹ Cumhuriyet Arşivi, 490.01.650.164.1.

⁹² TBMM, **Tutanak Dergisi**, 23.11.1949,146. Ayrıca bkz. TBMM, **Tutanak Dergisi**, 25.11.1949, 166.

meydana gelen 50 kişinin ölümüne yol açan şiddetli depremin tesiriyle⁹³ köylerden birçok kişi şehir merkezine yerleşmiş ve işsizler ordusuna katılmışlardı. Bu arada, günde 200 ameal çalıştırmakta olan un fabrikaları, ordunun ekmeçlik un ihtiyacını batı illerinden getirmesi üzerine kapanma noktasına gelmiştir. Erzurum'da Millî Savunma Bakanlığına ait Silah Fabrikasında çalışan 488 işçiden 330 yerli sanatkârı çıkarma kararı da büyük huzursuzluğa neden olmuştur.⁹⁴

Türk siyasi hayatındaki dönüm noktalarından birisi olan 1950 seçimleri öncesinde yaşanan bu sıkıntılar, iktidar partisi olan CHP'yi zor duruma düşürmekteydi. Güçlü bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkan Demokrat Parti, bu olumsuzlukları seçim malzemesi olarak kullanmakta gecikmedi. Bundan rahatsız olan Erzurum'daki CHP'li yetkililer, konuyu sık sık Ankara'ya iletmekte ve yardım istemekteydiler. Belediye Başkanı Kazım Yurdalan tarafından Cevat Dursunoğlu'na gönderilmiş olan 25 Şubat 1950 tarihli aşağıdaki yazı, konumuz açısından önemlidir:

Vakitli vakitsiz sizleri tasdi edişimin tek sebebi, sokak başlarında inleyen yüzlerce bakesin ıstrabına tahammül edemeyişimdir. Herhangi çareye başvurduksa, bir netice elde edemedik. Bunun içindir ki içimin üzüntüsünü sizlere yazıyorum...

Şimdi sayın valimiz tarafından Kızılay genel merkezine belediye meclisinin yaptığı temenni mazbatası gönderildi. 871 evde 2.400 insan, bir lokma ekmeğe ve bir kıymık oduna muhtaçtır. Halktan bir şey istemeye yüzümüz kalmamıştır. Bu sene bu halk muhtelif teşekküllere 130 bin lira bir yardımda bulunmuştur. Köylü mahsulü olmadığından, tüccar serbest ithalata müsaade edilmediğinden dolayı mağazalardaki malları zarar etmektedir. Bu bakımdan hiçbir kimseye yardım edecek durumda değildiler.

Mevsimsiz bu zamanda halkın bu infialini önlemek için tek çare her nüfusa yarım çuval un ve her eve hiç olmazsa yarımşar ton odun vermekle kısmen önlemiş olacağız... Sıkıntımız zan ve tahmin ettiğinizin fevkindedir. En az 60 bin lira göndermek lütfunda bulunulmasına delaletinizi rica eder, siz vekillerimizin muhterem ellerinden öperiz.⁹⁵

Bu şartlarda yapılan 1950 seçimlerinde iktidar el değiştirmiş, Türkiye genelinde olduğu gibi, Erzurum'da da Demokrat Parti üstünlüğü ele geçirmiştir. Türkiye geneliyle Erzurum'da alınan sonuçlar karşılaştırıldığında, Demokrat Parti'nin Erzurum'da Türkiye ortalamasının çok üzerinde bir başarı elde ettiği görülmektedir. Türkiye genelinde %54'e yakın oy alan Demokrat Parti, Erzurum'daki oyların %64'ünü elde etmiştir. Türkiye

⁹³ Zafer Gazetesi, 21 Temmuz 1949.

⁹⁴ Küçükkuşurlu, **Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları**, 381.

⁹⁵ Murat Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923 – 1950)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2012, 397-398.

genelinde %40'a yakın oy alan CHP'nin Erzurum'daki oy oranı ise %35,7'dir. CHP'nin Erzurum'daki bu ağır yenilgisinde, yukarıda belirtilen sıkıntıların da etkili olduğu söylenebilir.⁹⁶

⁹⁶ Küçüküğürlü, , **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923 – 1950)**, 409-411.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM'DA TİCARİ HAYAT (1945-1960)

1.1. GENEL TİCARİ GÖRÜNÜM

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Erzurum ve çevresinin ekonomik durumunu yakından ilgilendiren ve savaş sonrası iç siyasete damgasını vuran sorulardan biri, Doğu Anadolu'nun nasıl kalkındırılacağıdır. Bu soru gerek iktidardaki CHP gerek muhalefetteki DP için son derece kritik bir sorudur. Savaş sonrasında çok partili hayata geçilmiş olması ve partilerin vatandaştan kendilerini iktidar yapmak için oy talebinde bulunmaları Doğu'nun iktisadi problemlerini ciddi bir şekilde gündeme getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, CHP hükümetleri tarafından “*Doğu Kalkınma Programı*” hazırlanmıştır. 1946'da hazırlanan bu program kapsamında, yılların ihmaline uğrayan doğu vilayetlerinde bazı devlet yatırımları gerçekleştirilecekti. Öncelikle doğu vilayetlerinin problemleri tespit edilecek, gereken plan ve projeler yapılacak ve daha sonra harekete geçilecekti. Örneğin bölgenin en büyük sorunu olan yol probleminin çözümü için, vilayet merkezlerini ilçelere bağlayacak olan yollar yapılacaktı. Bu yolların bir kısmı Erzurum Vilayeti sınırları içinde olup, ayrıca Erzurum'u diğer vilayetlere bağlayacak olan yollar inşa edilecektir. Ayrıca, Et Kombinasyonu gibi tesisler yapılarak, bölgenin en önemli geçim kaynakları daha verimli kullanılacaktı. Bütün bu işler için 1949 yılı bütçesine 10 milyon, 1950 bütçesine ise 13 milyon lira tahsisat konulmuştur.⁹⁷

Bu program, ihtiyaçların çokluğu mukabilinde tahsisatın yetersizliği, gereken plan ve projelerin zamanında yapılamaması ve 1950 seçimlerinin hemen öncesine rastlaması yüzünden başarısız olmuş, 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti bu planı iptal etmiştir. Bu arada, doğuda yapılmak istenen işlerden bazıları, Marshall Planı çerçevesinde ele alınmıştır.

Bahsedilen “*Doğu Kalkınması*” projesi çerçevesinde, 1949 yılında bölgeye gönderilen iktisadi heyetle sıkı bir temas kuran Ticaret Odası, heyete Erzurum'un iktisadi durumu hakkında kapsamlı bir rapor sunmuştur. Bu raporda Erzurum'un geri kalmışlığının bir an önce giderilmesi için et kombinasyonunun yapılması, kükürtlü kömür madeninin işletilmesi ve Tortum Şelalesi'nden bir an önce elektrik üretilerek Erzurum'a verilmesi istenmiştir.⁹⁸

⁹⁷ TBMM, *Tutanak Dergisi*, 13.02.1950, 519.

⁹⁸ ERŞA, *Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları*, 18 Aralık 1947, 2.

Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye kadar ülkeyi yöneten CHP bu süreçte Doğu'ya yönelik iki önemli adım atmıştır. Bunlardan biri 1935 yılında Başvekil İsmet İnönü'nün Doğu gezisi sonrasında bölgeye yönelik faaliyetlerdir. Bu faaliyetler Erzurum şehrinin gelişimi için bazı önemli adımlar içermekle birlikte, bölgenin tamamı açısından bakıldığında daha çok bölgenin asayışı ve idari düzenini sağlamak üzere yapılan faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte yukarıda belirttiğimiz gibi şehrin gelişimi adına başta Ankara demiryolunun Erzurum'a ulaştırılması, şehirde modern bir su şebekesi kurulması, şehrin imar planının yapılması ve şehrin batısında yeni bir "devlet mahallesi" kurulması gibi faaliyetleri göz ardı etmemek gerekir. Bunlar şehrin topyekûn kalkınması için yeterli olmamıştır. Diğer taraftan bu faaliyetlerin hemen ardından patlak veren İkinci Dünya Savaşı mevcut ekonomik sıkıntıları iyice artırmıştır. Savaştan sonraki çok partili düzende CHP bölgenin topyekûn kalkınması için "Doğu Kalkınma Programı'nı" hazırlamıştır. Fakat bu program tam olarak hayata geçirilemeden 1950 seçimleri gerçekleşmiş ve iktidar DP'ye geçmiştir.

1950-1960 yılları arasında Türkiye'yi yöneten DP, selefi CHP'nin bu programına kayıtsız kalmamıştır. CHP'nin Doğu Kalkınma Programı'na tepki olarak, DP yöneticileri arasında memleketin doğusu ile batısı arasında bir fark gözetmeme, ülkeyi bir bütün olarak kalkındırma anlayışı hâkim olmuştur. Bu anlayış en bariz şekilde Başvekil Adnan Menderes'in Ekim 1950'de Erzurum ziyareti sırasında belediyede yaptığı konuşmada kendini göstermiştir. Fakat bu anlayış, bölgedeki partililer tarafından dahi eleştirilmiştir. Bu eleştirilere göre bölge, batı vilayetleriyle mukayese edilemeyecek derecede geri kalmıştır ve bu yüzden özel bir ilgiye muhtaçtır.⁹⁹

Bütün bu söylemlere rağmen 1950'lerin ortalarına doğru ülkeyi yönetenlerin doğuya bakış açılarında ciddi bir değişiklik olduğu, bölgenin geri kalmışlığını bizzat gören devlet adamlarının ciddi yatırımlara imza attıkları görülmektedir. Demokrat Parti iktidarı döneminde Şeker Fabrikası, Atatürk Üniversitesi ve Tortum Hidroelektrik Santrali gibi yatırımlara sahne olan Erzurum, aynı zamanda hükümetin liberal politikaları sayesinde ticari bir canlılığa kavuşmuştur. Aynı dönemin başlarında tarım ve hayvancılık sektörlerinde de umut verici gelişmeler yaşanmıştır.

Demokrat Parti döneminde Erzurum'un ticari hayatında canlanma görünmektedir. 1950 öncesindeki şiddetli kuraklık ve kıtlık ve daha öncesindeki savaş yıllarının ardından,

⁹⁹ Küçükkuşurlu, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923 – 1950)*, 417-421.

1950 sonrasında bir rahatlama olmuştur. Öyle ki, Toprak Mahsulleri Ofisi Kars ve Ağrı'nın da dâhil olduğu bu bölgeden 1949 yılında 20 bin ton alım yapabildiği, 1951'de 55 bin ton alım yapılmıştır.¹⁰⁰

Bu yıllarda Erzurum'da hayvancılık giderek gelişmekte İstanbul ve diğer bazı illerin et ihtiyaçlarının büyük bir kısmı Erzurum'dan temin edilmektedir. Erzurum Toprak Mahsulleri; buğday, arpa, çavdar ve yulaf şeklinde sıralanmaktadır. Diğer taraftan, Trabzon yolu ile Almanya, Yugoslavya ve Yunanistan'a buğday ihraç edilmektedir. Yine İstanbul'a yağ, içyağı, pastırma, yapağı, deri, gön, balmumu, av derisi ihraç edilmektedir.¹⁰¹

1950'lerin başında Erzurum piyasasında görülen yeni bir hususiyet, köylünün para sahibi olması ve malını bir an önce tüccara satmak yerine, daha iyi fiyata satmak üzere kış aylarını beklemesiydi. Yukarıda bahsettiğimiz üzere köylü, elde ettiği bol tahıldan iyi para kazanmaya başlamıştı. Dolayısıyla, para sıkıntısı çekmediği için daha rahat hareket edebiliyordu.¹⁰²

1950'lerin başında insanlar Erzurum'da yatırım yapmaya başlamışlar, bu durumda arsa fiyatları gittikçe yükselmiştir. 1953'te Emlak Bankası'nın açılması, inşaat sektörünü daha da canlandırmıştır.¹⁰³

Şehrin ticari hayatının gelişmesinde, kurulan devlet fabrikalarının ve diğer bazı kurumların etkisi büyüktür. 1949'da temeli atılıp 1953'te işletmeye açılan Et Kombinası, 1956'da faaliyete geçen Şeker Fabrikası, 1957'de eğitime başlayan Atatürk Üniversitesi ve 1960'ta üretime başlayan Tortum Hidroelektrik Santrali bunların başlıcalarıdır.

1950'lerin ortalarında şehirdeki ekonomik canlılıkla birçok yeni işyeri açılmıştır. Özellikle bakkaliye, fırın, otel ve mobilya mağazası gibi işyerleri ardı ardına açılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan büyük sermayelere sahip şirketler, özel fabrikalar ve ithalat-ihracat firmaları kurulmaktadır. Atatürk Üniversitesi'nin Erzurum'da açılmasına karar verilmesinden sonra, üniversite öğrencilerine yönelik bazı işyerleri de açılmaya başlanmıştır.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Vatan Erzurum İlavesi, 7 Ocak 1953, 6-7.

¹⁰¹ Sabahattin Günçel ve Mehmet Ayarko, **Erzurum Kılavuzu Türkiye Almanca Külliyyatı Vilayetler Kılavuzu (A) Serisi Hususi Nüsha**, Fuad Muhasiboğlu (Ed.), Basın ve Yayın Limited Ortaklığı Matbaası ve M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1954, 25.

¹⁰² Vatan Erzurum İlavesi, 7 Ocak 1953,7.

¹⁰³ Demokrat Doğu Gazetesi, 7 Mayıs 1953.

¹⁰⁴ Küçükkuşurlu, **Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları**, 383.

1950'lerin ortalarında Erzurum'da ticari alanda iki yönlü gelişme vardı. Şehrin eski ve varlıklı tüccarları, aile şirketleri ve fabrikalar kurarak iyice zenginleşirken, şehirli olmayan ve sermayesi az olan pek çok kişi, imkânları değerlendirmek üzere şehre yerleşmeye ve iş kurmaya başlamışlardır. Bunların önemli bir kısmı, şehrin otellerinde, hanlarda veya tanıdıkları tüccarların yanında ikamet ederek iş kurmaya çalışıyorlardı. Bununla birlikte taşradan gelenler arasında sermayesiyle birlikte gelip büyük ticarethaneler açanlar da mevcuttur.¹⁰⁵

Demokrat Parti ile birlikte, Tek Parti döneminin aktörleri, siyasi ve iktisadi alandan yavaş yavaş çekilirken, onların yerini yeni aktörler almaya başlamıştır. İşte bu yeni dönemin başında Erzurum'daki tüccar ve esnafa ait aşağıdaki bilgileri¹⁰⁶ bu açıdan değerlendirmek mümkündür.¹⁰⁷

1.2. CANLI HAYVAN TİCARETİ

Erzurum; coğrafyası bakımından büyük dağ silsileleri ve engebeli arazileri ile zorlu coğrafik koşullarla çevrilidir. Geniş dağ silsileleri arasında bol su kaynakları bulunmakta flora ve çeşitlilik bakımından zengin meralara sahiptir. Eldeki bu kaynakları Erzurum halkı hayvancılık bakımından çok iyi kullanmayı bilmiş ve buralarda geniş sürüler beslemeyi yaşam tarzı olarak benimsemiş, bir sanata çevirmiştir. Erzurum, Doğu Anadolu'nun ticaret ve ulaşım bakımından merkezinde yer almıştır. Ayrıca Erzurum civarındaki illerin de pazar yerini teşkil etmiş, bölge bakımından çok büyük bir ekonomik öneme sahip olmuştur. Erzurum ürettiği hayvansal ürünleri başta İstanbul ve Ankara olmak üzere birçok vilayet ve memlekete ihraç etmiştir. 1939 yılında demiryolunun ulaşmasından önce ticari faaliyetler kamyon ve arabalarla temin edilmiştir¹⁰⁸

İstanbul-Ankara demiryolunun 1939'da Erzurum'a ulaşmasından sonra, hayvan sevkiyatında önemli değişiklikler olmuştur. Erzurum, Kars, Erzincan, Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetlerinden alınan hayvanlar, özellikle Erzurum ve Erzincan'da toplanarak trenle sevk edilmeye başlanmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı şartlarında, vagon sayısının azlığı, hayvan sevkiyatında önemli aksamalara ve büyük merkezlerde et fiyatının artmasına neden olmuştur. Bu aksama nedeniyle, ellerindeki hayvanları çıkaramayan köylü ve tüccarlar da

¹⁰⁵ Küçükuşurlu, **Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları**, 383.

¹⁰⁶ Tablo 3.

¹⁰⁷ Güncel ve Ayarko, **Erzurum Kılavuzu**, 73-96.

¹⁰⁸ Güncel ve Ayarko, **Erzurum Kılavuzu**, 73-96.

büyük sıkıntı yaşadı. Bu gibi durumlarda, eski sevk yolu olan Trabzon Limanı devreye giriyordu.¹⁰⁹

Canlı hayvan sevkiyatında yaşanan sıkıntıları aşmak üzere, Erzurum'da büyük ve modern bir mezbaha kurulması ve kasaplık hayvanların kesilmiş olarak büyük merkezlere sevki, 1940'ların ortalarında gündeme gelmeye başlamıştır.¹¹⁰ Fakat bu mesele kısa sürede halledilememiştir, hayvan sevkiyatı meselesi 1940'ların ikinci yarısında da devam etmiştir. Öyle ki bazı seneler, Erzurum'da sevk edilmeyi bekleyen koyun sayısı yüzbinlere ulaşmıştır. Mevcut vagonların daha ziyade ihracatçı cepler tarafından kiralanması yüzünden, İstanbul gibi büyük tüketim merkezlerine sevkiyatta büyük sorunlar yaşanmıştır.

Diğer taraftan bazı koyun tüccarları, bilhassa Suriyeli alıcıların fiyatları yükseltmeleri beklentisiyle, İstanbul tarafına sevkiyata pek sıcak bakmıyorlardı. Bu durum krizi daha da büyütüyordu.¹¹¹

İşte bu dönemde, 6 Eylül 1948'de Erzurum'a gelen Ticaret Bakanı Cemil Barlas, bu ihraç izninin istenilen sonucu vermediğini görmüştü. Erzurumluların Bakan'a verdiği bilgiye göre, hayvan ihracı konusunda iki ay önce verilen izinden sadece sığır ve manda üreticileri yararlanmışlardı ve Erzurum'dan bir tek koyun bile ihraç edilmemişti. Çünkü bu tarihte Erzurum'dan sadece Suriye'ye sterlin karşılığında koyun ihraç edilebiliyordu. Yalnız dolarla ihracata müsaade edildiği için, bölgedeki bütün koyunlar üreticinin elinde kalmış ve kuraklık neticesinde ortaya çıkan ot sıkıntısı nedeniyle, çok sayıda hayvan telef olmuş, üreticiler zor duruma düşmüştü. Öyle ki, Ticaret Bakanı'nın Erzurum'u ziyareti sırasında köylüler, hayvanını bedava vermek için yer arar duruma gelmişti. Erzurum'un durumunu yakından gören Bakan, koyunların sterlinle Suriye'ye ihracına izin verilmesi için gereken talimatı vermiştir.¹¹²

1.3. ERZURUM TİCARET BORSASI

Erzurum Ticaret Borsası 4 Aralık 1946'da tüccar Hacı Taftalı'nın teşebbüsü ve Bölge Ticaret Müdürü İzzet Duru'nun teşvikiyle Tebrizkapı'daki küçük bir odada faaliyete geçmiştir. 2 Haziran 1947'den itibaren satışların tesciline başlamış, başlangıçta borsa bünyesinde beş meslek grubuna yer verilmiştir. Borsa kurulduğu yıllarda, oldukça düşük

¹⁰⁹ Akşam gazetesi, 13 Ağustos 1945.

¹¹⁰ Vakit gazetesi, 27 Eylül 1945.

¹¹¹ Akşam gazetesi, 21 Şubat 1946.

¹¹² TBMM, **Tutanak Dergisi**, 12.11.1948, 106.

gelire sahipti. Gürcükapı'da Fuadiye Hamamı karşısında belediyeye ait küçük bir zahire pazarı ile Karskapı'da bir hayvan pazarı mevcuttu. Borsa 1949 yılında Taşmağazalar civarında, bir dükkân üzerindeki iki küçük odaya taşınmıştır. 1953'te Et Kombinasyonunun açılmasıyla borsanın işleri artmıştır. Böylece kombinaya gelen kasaplık canlı hayvanların tamamı tescil edilmeye başlanmıştır. Sonraki yıllarda pazar sayısının artması, borsanın gelirlerini daha da artırmıştır. 1956'da Alipaşa Mahallesi'ndeki Polatlar'a ait olan bina kiralanmış, ardından 1959 yılında, belediyeden satın alınan Kavakkapı'daki eski mezarlık alanı üzerinde büyük bir bina ihalesi yapılmış¹¹³ 1963 yılında buraya taşınmıştır.¹¹⁴ Bu bölgede hizmet binasıyla birlikte bir borsa çarşısı inşa edilmiştir. Hizmet binası veya bir diğer ismiyle Ticaret Borsası Sitesi, 1000 metrekare alan üzerine kurulmuştur. Üç katlı olup her katta 18 dükkân vardır. Bu dükkânlar zahire, hububat, yağ, peynir, yün, deri gibi maddeler satan esnafa kiralanacaktı. Bina, 758 bin lirayı aşan bir bütçeye mal olmuştur.¹¹⁵

1954 yılı itibarıyla Erzurum Ticaret Borsası Meclis Başkanı Rifat Hınıslıoğlu, meclis başkan vekili ise Bahattin Varto'ydu. Ticaret Borsası idare heyeti başkanı Ahmet Özonur, başkan vekili Şükrü Dilaver, üyeleri ise Gani Güllabi, Refik Eşiyok, Ethem Hancıgazlı'ydı.¹¹⁶

1.4. ERZURUM'DA BANKACILIK

Erzurum'da kurulan ilk banka 10 Nisan 1889 yılında hükümet binasında hizmete giren Ziraat Bankası'dır.¹¹⁷ Fakat bu bankanın şehrin ticari hayatına fazla bir katkısı olmamıştır. 1906 yılı başlarında Erzurum ticareti için önemli olan husus Osmanlı Bankası'nın Erzurum'da şube açmasıdır. Osmanlı Bankası'nın Erzurum'a şube açması şehirdeki tüccarların Avrupa ticarethaneleriyle daimî ve kolayca işlemlerinin yapılabilmesi açısından önemlidir. 1916 yılında gerçekleşen Rus işgali şehirdeki birçok kurum gibi Osmanlı Bankası'nın da faaliyetlerine ara vermesine neden olmuştur. 1920 yılında bankanın tekrar faaliyete geçmesi Erzurumlu tüccarlar tarafından talep edilmiş, 1925 yılında Osmanlı Bankası tekrar Erzurum'da faaliyete geçmiştir. Osmanlı Bankası 1930'lu yılların başında faaliyetlerine son vermiştir.¹¹⁸

¹¹³ Hür Söz Gazetesi, 22 Haziran 1959.

¹¹⁴ Milletın Sesi gazetesi, 7 Şubat 1966.

¹¹⁵ Hür Söz Gazetesi, 22 Haziran 1959.

¹¹⁶ Günçel ve Ayarko, **Erzurum Kılavuzu**, 72.

¹¹⁷ Küçüküğürlü, **Sorularla Erzurum Tarihi**, 168.

¹¹⁸ Küçüküğürlü, **Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları**, 264-265.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum'da üç bankanın mevcudiyeti görülür. Bunlar Ziraat Bankası, Osmanlı Bankası ve İş Bankası'dır. İş Bankası'nın Erzurum şubesi 20 Temmuz 1929'da faaliyete geçmiştir. Bunlardan Ziraat ve Osmanlı bankaları, Osmanlı döneminde açılmış, kurtuluştan sonra tekrar faaliyete geçmişlerdir. Osmanlı Bankasının Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ömrü pek kısa sürmüştür.¹¹⁹

1938 yılında, Erzurum'un iktisadi ve ticari hayatında mühim bir rol oynamak üzere "Erzurum Bankası" kurulmasına teşebbüs edilmiştir. Dönemin valisi Haşim İşcan'ın destekleriyle kurulacak olan Erzurum Bankası, sermayesini, halka dağıtacağı hisse senetleriyle temin edecekti. Herkesin ilgisini çekmek için küçük sermaye sahiplerinin de iştiraki mümkün olacaktı¹²⁰

Ticaret Odası Başkanı Sadrettin Bey, Erzurum Bankası konusunda, Doğu gazetesine şu açıklamayı yapmıştı:

Bankanın borç alıp verme işlerinden ziyade, imar ve üretim gibi işlerle, madenlerin işletilmesiyle ve sınaî teşebbüslerle uğraşması daha muvafıktır. Küçük sanat ve sermaye erbabını da bankanın himaye etmesi ön safta düşünülecek mevzulardan biridir.

Erzurum'un hususi iktisadi vaziyetine ve iklim şeraitine uygun bir şekilde nizamnamesinde bazı hususiyetlerin gözetilmesi lazımdır.

Bundan başka, bankayı idare edeceklerin de çok itinalı bir şekilde seçilmesi, bankanın muvaffakiyetli yürütülmesinde amil olacaktır.

Çok sevindiğim bu kıymetli teşebbüse bütün gönlümle iştirak ederim. Bankanın kurulması işinde, milli vazifesini müdrük her vatandaş gibi, uhdeme terettüp eden ödevi memnuniyetle ve iştiyakla yapacağım.¹²¹

Erzurum Bankası kurma girişimleri istenilen sonucu vermemiştir. Vali Haşim İşcan'ın 1940 yılı başlarında Erzurum valiliğinden ayrılması ve bölgedeki birçok girişimci faaliyette bulunan Genel Müfettişliğin pasif bir hale gelmesi, bu ve benzeri kalkınma hamlelerini sekteye uğratmıştır. Aynı döneme denk gelen İkinci Dünya Savaşı meselenin kapanmasına yol açmıştır.¹²²

Savaş döneminde 500 bin lira sermayeli "Erzurum Hayvan ve Hayvan Maddeleri Ticaret Bankası" kurulması gündeme gelmiştir. Bu banka, bölgenin en büyük gelir kaynağı olan hayvancılığın inkişafını temin etmek, hayvanları kıymetlendirmek ve tüketici

¹¹⁹ Küçükuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, 169.

¹²⁰ Doğu gazetesi, 21 İkincikanun 1938.

¹²¹ Doğu Gazetesi, 25 İkincikanun 1938. Ayrıca bkz. Küçükuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, 170.

¹²² Küçükuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, 170-171.

mintikalara en uygun fiyatla et sağlamak amacıyla kurulacaktı. Bankanın, hayvan ve hayvan maddelerinin piyasaya arzı gibi Türkiye’de teknik esasları henüz kurulmamış olan et sanayi işletmesinin temelini atmak gibi önemli bir gayesi vardı. Böyle bir banka kurulamamıştır. Fakat bu vesileyle, Erzurum’da bir et kombinası kurulması gerektiği Ankara’daki yetkililerin dikkatine sunulmuştur.¹²³

Ziraat Bankası 1951’e kadar Kaledibi’ndeki Batpazarı Caddesi’nde iken, 1951 yılında İstasyon Caddesi’nde inşa edilen kaloriferli modern binasına taşınmıştır. İş Bankası ise 1950’ye kadar Gürcükapı’daki eski bir binada hizmet vermekteyken, bu tarihte Kongre Caddesi’ndeki yeni ve büyük binasına taşınmıştır¹²⁴

Demokrat Parti döneminde, piyasada daha fazla para dolaşıma girmiş, Ziraat Bankası’nın 1950 ile 1959 yılları arasında verdiği kredi miktarlarındaki artış da piyasadaki paranın artışı gösterir niteliktedir.¹²⁵

Şehirde ardı ardına banka şubeleri açılmaya başlanmıştır. Bu dönemde açılan bankalar hakkında aşağıdaki bilgileri vermek mümkündür:

Emlak Kredi Bankası 7 Mayıs 1953’te Ulucami karşısındaki bir binada faaliyete geçmiştir.¹²⁶

Halk Bankası 7 Aralık 1953’te, Alipaşa Mahallesi Kânyolu Caddesi üzerinde açılmıştır.¹²⁷ Dönemin ticari hayatında en önemli kurumlardan birisi olan Halk Bankası’nın sermayesi 20 bin liraydı. Bu banka özellikle esnafa kredi temini için açılmışsa da daha çok tüccarlara kredi verdiği için sık sık eleştirilmekteydi.

1914’te kurulan Türk Ticaret Bankası 48. şubesini Erzurum’da açmıştır. Türk Ticaret Bankası Erzurum şubesi, Cumhuriyet Caddesi Gündoğdu Palas altında, 25 Temmuz 1955 tarihinde faaliyete geçmiştir.¹²⁸

1950’lerin ikinci yarısında Erzurum’da yeni bankalar açılmaya devam etmiştir. Şekerbank 12 Kasım 1956’da¹²⁹ Akbank ise 27 Kasım 1956’da açılmıştır. Aynı günlerde Ziraat Bankası’nın Taşmağazalar şubesi faaliyete geçmiştir.¹³⁰ Bir yıl sonra Yapı ve Kredi

¹²³ Cumhuriyet Arşivi, 030.10.186.281.13.

¹²⁴ İhsan Ünüvar, **Erzurum Vilayeti**, Duygu Matbaası, İstanbul 1954, 131.

¹²⁵ Tablo 4-12.

¹²⁶ Demokrat Doğu gazetesi, 7 Mayıs 1953.

¹²⁷ Günçel ve Ayarko, **Erzurum Kılavuzu**, 60.

¹²⁸ Hâkimiyet Gazetesi, 25 Temmuz 1955.

¹²⁹ Hürsöz Gazetesi, 13 Kasım 1956.

¹³⁰ Hürsöz Gazetesi, 27 Kasım 1956.

Bankası açılmıştır. 7 Mayıs 1959'da ise Merkez Bankası faaliyete geçmiş, Ticaret ve Sanayi Odası binasının alt katında hizmete girmiştir.¹³¹

Böylece 1960 yılına gelindiğinde, Erzurum'da dokuz banka ve üç ajans açılmış durumdadır.¹³²

1.5. FABRİKALAR

1950'lerin başlarında Erzurum'da devlete ait olan tek fabrika askeriyenin işlettiği Silah Fabrikasıdır. Bu fabrikanın dışında yıllık 50 bin ton kapasiteye sahip olan un imalathaneleri, bir kiremit ve bir deri fabrikası faal haldedir. Bu imalathane ve fabrikalar özel sektörün işletmesindedir. Bu işletmelerin dışında elektrikle çalışan 8 büyük marangoz atölyesi ve motorlu araçların tamiri için 4 tamir atölyesi bulunmaktaydı. Bütün bunlar göz önünde bulundurulursa Erzurum'da 1950 yılı öncesinde sanayi öncesi devri yaşandığı söylenebilir. Şehir için 1949'da temeli atılıp, 1953'te faaliyete geçen Et Kombinası, 1956'da faaliyete geçen Şeker Fabrikası, 1957'de açılan Atatürk Üniversitesi ve 1960'da üretime geçen Tortum Hidroelektrik Santrali önemli yatırımlar olmuşlardır.¹³³

1.5.1. Et Kombinası

Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) uzmanları tarafından hazırlanan ve "Menges Planı" adı ile bilinen rapora göre, Türkiye'de 9 kombina kurulması kararlaştırılmıştır. Bunlardan ilki Erzurum'da kurulacaktı. Amaç, Erzurum'dan Ortadoğu'ya et ihracatı yapmak ve aynı zamanda burayı NATO'nun et ambarı haline getirmektir. Erzurum'da kurulacak tesis, daha sonra özel teşebbüse devredilecekti.¹³⁴

Türkiye'de modern et kesimi yapmak için kurulan ilk et kombinası 1953 yılında Erzurum'da açılmıştır. 1945 yılından itibaren ilk ciddi girişimler yapılmış, Kanada gibi et sanayi alanında ileri durumda olan ülkelerdeki tesisler incelenmiş, Türkiye'nin bünyesine uygun olan model kabul edilmiş ve Et Kombinasının temeli 1949 yılında atılmıştır.¹³⁵ 1952 senesinde Et ve Balık Kurumu'nun¹³⁶ kurulmasıyla beraber Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından yürütülen et sanayii işleri bu kuruma devredilmiştir.¹³⁷

¹³¹ Milletın Sesi Gazetesi, 8 Mayıs 1959.

¹³² Hürsöz Gazetesi, 12 Mayıs 1959.

¹³³ Küçükuğurlu, **Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları**, 381.

¹³⁴ Ulus Gazetesi, 30 Kasım 1949.

¹³⁵ Ulus Gazetesi, 17 Ağustos 1949.

¹³⁶ Resmî Gazete, Sayı 8221, 1 Ekim 1952.

¹³⁷ Küçükuğurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, 187.

11 Temmuz 1953 yılında tecrübe kesimlerine başlayan Erzurum Et Kombinası, 1953 yılındaki beş buçuk aylık faaliyetinde 56.000 koyun, 12.500 sığır; 1954 yılında 89.777 koyun ve 21.290 baş sığır; 1955 yılında ise 51.715 baş koyun ve 32.383 baş sığır satın almış, bu satın almalar sonucunda işlediği ürünleri halkın ve Ordunun tüketimine sunmuştur. 3. Ordu'nun Erzurum ve civarındaki birliklerinin et ihtiyaçları Et ve Balık Kurumu tarafından temin edilmiştir.¹³⁸

Erzurum'da yapılan tesisler, ihtiyacı karşılayacak büyüklükte olmamıştır. Etlerin ve diğer ürünlerin muhafaza edilmesi için soğuk hava deposunun gerekliliği 1949 yılında belirtilmiş¹³⁹ ancak 2.000 ton etin muhafazasını sağlayacak altı soğuk hava deposu, iki dondurma tüneli ve iki dondurulmuş et muhafaza tüneli ancak 1956 yılında tamamlanmıştır.¹⁴⁰

1.5.2. Erzurum Şeker Fabrikası

20. yüzyılın başlarında Erzurum'da bir şeker fabrikası kurulması için düşünceler vardır. 1909 yılında Erzurum Valisi olan Celal Bey'in Alman bir seyyaha söylediklerine göre Erzurum'da kurulması planlanan bu fabrikanın Erzurum, Van, Bitlis gibi vilayetlerin yanı sıra İran sınırındaki bölgeler için de şeker üretimi yapacaktı. Fakat bu konuda ciddi bir adımın atılmamıştır.¹⁴¹

Cumhuriyet döneminde Erzurum'da Şeker Fabrikası kurma girişimleri 1924 yılına dayanmaktadır. Ticaret Vekâleti tarafından Erzurum ve çevresinde yetiştirilen şeker pancarı kalitesi incelenerek bölgede şeker fabrikası açılması için incelemeler yapılmış, 1925 yılındaki incelemeler sonucunda Erzurum pancarının %18-19 civarında şeker bulundurduğu tespit edilmiş, aynı sene içinde Uşak'ta yapılan araştırmalarda pancarın %17 oranında şeker içerdiği tespit edilmiştir. Şeker fabrikası için ayrılan bütçeyle Uşak'a Şeker Fabrikası yapılmasına karar verilmiş, bunun sonucu olarak Erzurum Ovası'nın şeker pancarı kapasitesi değerlendirilememiş, üretim yıldan yıla azalma göstermiştir.¹⁴²

¹³⁸ Günçel ve Ayarko, **Erzurum Kılavuzu**, 55-56. Ayrıca bkz. TBMM, **Tutanak Dergisi**, 25.06.1958,55; 08.12.1958,167; 28.11.1955, 167.

¹³⁹ Doğu Gazetesi, 28 Aralık 1949.

¹⁴⁰ Cumhuriyet Arşivi, **27.09.1956 tarihli Erzurum il ve ilçelerine yapılan yatırımlar ve kamu hizmetlerine dair rapor**, 030.01.112.712.6.

¹⁴¹ Küçüküçürlü, **Sorularla Erzurum Tarihi**, 172.

¹⁴² Küçüküçürlü, **Sorularla Erzurum Tarihi**, 178. Ayrıca bkz. Küçüküçürlü, **Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları**, 361.

Şeker fabrikası için ilk adım, 10 Eylül 1953'te Erzurum ve Havalisi Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi kurulması olmuştur. Kooperatifin ilk 21 üyesi arasında, Milli Eğitim Bakanı Rıfıkı Salim Burçak ve Erzurum Milletvekili Mustafa Zeren de yer alarak teşebbüse destek olmuşlardı.¹⁴³

22 Eylül 1954 günü temeli atılan Erzurum Şeker Fabrikası, Erzurum'un 17 km. batısında bugün Aziziye İlçesi sınırlarında olan Ilıca kazasında Erzurum-Erzincan yolu üzerinde kurulmuştur. 1956 yılında Doğu vilayetlerinde açılması planlanan dört şeker fabrikasından ilkinin teşkil etmiştir. 30 Eylül 1956 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başvekil Adnan Menderes'in de katıldığı törenle işletmeye açılmıştır.¹⁴⁴

Bölgenin büyüklüğü göz önünde bulundurularak fabrikanın üretim kapasitesi yüksek tutulmuş, günde yaklaşık 2000 ton pancar işlenmesi hedeflenmiştir. Fabrika'nın ekim sahası Bayburt'tan Iğdır'a kadar geniş bir alanı kapsamıştır. Şeker Fabrikası, Erzurum için büyük bir öneme sahip olmuştur. Ekonomisi Tarım ve Hayvancılığa dayanan çiftçi için, toprağın verimliliğini giderek artırma özelliğine sahip olan şeker pancarı geçim kaynağı haline gelmiştir. Öte yandan şeker pancarının pancar posası olarak bilinen küspe, hayvancılık için çok önemli bir yere sahip olmakla birlikte hayvan yemi olarak kullanılmıştır ve ticareti yapılmıştır. Fabrikanın faaliyete geçtiği 1956 yılında 56 daimî 88 geçici memur, 59 daimî 955 geçici işçi çalıştırılmıştır. Her üretim döneminde fabrikada çalışan sayısı 1200-1300 kişiyi bulmaktadır. Bu çalışanlara pancar ekimiyle geçimini sağlayan çiftçiler ve nakliye gibi işlerle doğrudan fabrikayla çalışan kişiler eklenince fabrika ekseninde geçimini sağlayan kişi sayısı hayli artacaktır.¹⁴⁵

1950'de Ilıca'nın toplam nüfusu 15.580, merkez yerleşkesinin nüfusu 1181 kişidir. Erzurum Şeker Fabrikası'nın kurulduğu tarih olan 1956'da Ilıca'nın nüfusu 20.301'e, merkez yerleşkesinin nüfusu ise 5365'e yükselmiştir. Bu nüfus artışında Şeker Fabrikasının yanı sıra aynı bölgede kurulan askeri birliğin de katkısı olmuştur. 1960 nüfus sayımında merkez yerleşke nüfusu 5620'ye, Ilıca'nın toplam nüfusu ise 21.914'e yükselmiştir.

¹⁴³ Demokrat Erzurum, 11 Eylül 1953.

¹⁴⁴ Milletın Sesi Gazetesi, 29 Eylül 1956.

¹⁴⁵ Firdevs Temizgüney, "Erzurum Şeker Fabrikasının Açılışı", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 43, 2010, 329-343.

1950'lerle Erzurum şehrinin 54.360 nüfusu olduğu göz önünde bulundurulursa şeker fabrikası ekseninde şehir ekonomisi için ne denli önemli olduğu anlaşılabilir.¹⁴⁶

1.5.3. Tortum Elektrik Santrali

1935 yılında Erzurum gezisi sırasında Başvekil İsmet İnönü'den istenilen dilekler arasında Tortum Şelalesi konusu; “Burada 50 metre yüksekten akan bu suyun bir saniyede akıttığı su beş metre mikâbı geçmektedir. Bu suyun daha yüksekten akıtılması da mümkündür. Burada gereken etütlerin yapılması istifadesine çalışılması gerekir.” şeklinde geçmektedir.¹⁴⁷

1946 yılında dönemin Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen tarafından Doğu'nun iktisadi gelişimi için önemli olan bu santralin yapımı hakkında meclis konuşmalarında “çok kısa bir zamanda tahakkuk edileceğini ummuyorum” diyerek santralin hayata geçirilmesinin zorluğundan bahsetmiştir.¹⁴⁸

1949 yılında bütün bölgeye enerji verebilmesi umuduyla Tortum Hidroelektrik Santrali'nin yapımı için ısrarlar dönemin gazetelerinde “Buraya belki 9 milyon harcayacaksınız ama pek kısa zamanda 90 milyon kazanırsınız. Tortum şelalesi bire dokuz verecek.. Fakat memleketin neresi var ki enerji ektiğiniz zaman dokuz misli fışkırmassın” şeklinde yer almaktadır.¹⁴⁹

1950 yılının ortalarında, Tortum Elektrik Santrali'nin Amerikan yardımıyla yaptırılması gündeme gelmiştir. Bu hususu incelemek üzere Ağustos-Eylül aylarında Erzurum'a gelmiş olan Marshall Yardımı Planı Türkiye İdarecisi Amerikalı Russel Dorr, hazırlamış olduğu raporunda şu ifadeleri kullanmıştır:

31 Ağustos ve 1 Eylül Erzurum'da geçti. Bu müddet zarfında Hasankale'ye, Kükürtlü'deki linyit madenine gidildi. Aynı zamanda şehrin tarihi bakımdan ilgi çeken birçok mahalleri gezildi. Ticaret Odası mensuplarıyla etraflı bir görüşme yapıldı.

Bu seyahat esnasında görülen ve duyurulardan edinilen iktisadi birtakım düşünceler aşağıdadır:

Marshall Planı Zirai Programı: Bu plana dâhil ziraat makinelerinin bu bölgelerde bu makinelerden almış bulunan nispeten az sayıda çiftçiler elinde

¹⁴⁶ Gül Şimşek, “Şeker Fabrikalarının Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Erzurum Şeker Fabrikası Örneği”. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 11 (60), 2018, 1144. Ayrıca bkz. Temizgüney, “Erzurum Şeker Fabrikasının Açılışı”, 329-343.

¹⁴⁷ ERŞA, **Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri**, 1935.

¹⁴⁸ Ulus Gazetesi, 29 Ocak 1946.

¹⁴⁹ Ulus Gazetesi, 27 Eylül 1949.

üretimi çoğaltmakta muhakkak faydalı neticeler meydana getirdiği söylenmiştir. Bayiler tarafından kurulan yedek parça temini servisi kifayetsizdi. Yedek parçaların teslimindeki yavaşlık yüzünden bu makineler hep birden aylarca muattal kalmaktaydı.

Erzurum'da Ticaret Odası'nı ziyaret ettiğimiz metal işleyen küçük imalathanelerle tamirhanelerin belli başlı kaygısı, elektrik kuvveti durumunun ıslahıydı. Bu konuda şehrin 140 km. kadar kuzeydoğusunda Tortum Şelalesi civarında sudan elektrik kuvveti üretimi için bir merkez inşasını canla başla müdafaa ettiler. Şehrin elektrik sistemini görmeliğim ve şehirdeki bir kısım küçük atelyelerde, makine kuvveti yerine kol gücünün kullanıldığına dair müşahadelerim, Erzurum'da elektrik meselesinin, şehrin hayat standartını ve iktisadi inkişafını köstekleyen ciddi bir mesele olduğuna dair beni ikna etti.

Şu kadar ki, faydalanılması kabil imkânların hepsinden tam manasıyla istifade edilmediği aşikâr bulunmaktadır. Dizel jeneratörlü 800 kilovat takatindeki belediyeye ait merkez, evlerin ışığı için cereyan verilmek üzere yalnız geceleri çalıştırılmaktadır. Hâlbuki bana söylediklerine göre, gündüzün ufak sanayi ihtiyaçlarına mahsus elektrik kuvveti için 3.000 talibin müracatı varmış. Bana anlatıldığına göre belediyenin elektrik santrali başındaki memurlar, gündüzleri bakım faaliyeti için santrali işletmemekteymişler. Belediye santralini bir orta teknik okul mezunu çalıştırmaktadır. Şehrin mektepten yetişmiş elektrik mühendisi yahut da elektrik hizmetleri idaresinde tecrübesi bulunan bir memur kadrosu yoktur. Sonra, elektrik kuvveti parasının pek fazla olduğu (kilovat saati 31 kuruş), bu yüzden tedarikine imkân olsa dahi cereyandan faydalanmaya sanayinin gücü yetmeyeceği ileri sürüldü. Santral daha uzun çalıştırılmakla, cereyanın maliyet vahidi üzerinde hâsıl olacak düşüklüğe ve isabetli şekilde kullanılmak şartıyla, dizel makinelerinin oldukça uzun zaman durdurulmadan işletilebilmeleri keyfiyetine itibar edilmediği görülüyor.

Son zamanlarda kurulan et işletme tesisinin akşamları 200 kilovat kadar sarf edilmeyen elektrik enerjisi olacaktır. Ama bu fabrikanın kuvvet üreten cihazının belediye şebekesine bağlanarak yükün bir kısmını üstüne almaya yardımcı dokunması yolunda tedbir alınmış değildir. İhtiyaçtan arta kalan mühimce miktarda elektrik kuvveti bulunduğu söylenen askeri fabrikadaki santral, şehir şebekesine bağlanmış değildir. Evvelce başka bir vesile ile heyetimiz üyelerinden birine, fabrika müdürü, elektrik kuvveti satmak üzere yapılan bir teklifi belediyenin reddettiğini söylemiştir. Demiryollarının yalnız geceleri tenvir maksadı için kullanılıp belediye şebekesine bağlı olmayan dizelle çalışan 100 kilovatlık bir jeneratörü vardır. Bütün bu imkânlar birleştirilmek suretiyle bunlardan faydalanılsa, elektir cereyanı Erzurum şehrinin istifadesine hemen hemen derhal ve pek ucuz bir fiyatla amade tutulabilir.

Sudan elektrik üreten bir merkezin inşası ise, hiç değilse iki yıl zaman ister ve mühim bir masrafı gerektirir. Üstelik de et işleme tesisiyle askeri fabrika aksi halde muattal kalacak olan cihazdan kazanç sağlamış olurlar.

Erzurum'daki tecrübe, belediyelerin halen sahip oldukları elektrik kuvveti kaynaklarından tam manasıyla faydalanmalarına imkân verecek sistemli

teknik yardıma muhtaç bulduklarını telkin etmektedir. Gereken mühendis kadrosunun olmayışı, ammeye yarayan hizmetlerin güzel idaresini müteallik ana prensipler üzerindeki bilgi noksanlığı, mevcut muharrik kuvvet istihsal vasıtalarından bunların birleştirilmesi suretiyle faydalanılmaması, bir nevi elektirkextension servisine ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir. Böyle bir servis, ziraatteki “extensonservice”e kıyasen kurulabilir ve elektrik enstitüsüne bağlı bir merkez teşkilatını ihtiva edebilir. Bu servisin mühendisleri belediyeleri dolaşarak, hem belediyelerin, hem Etibank’ın hem de amme ve fert teşebbüslerine ait olan mevcut elektirk üretim vasıtalarını tetkik ederler. Bu mühendisler aynı zamanda işletme tatbikatına ve tedbirlerine de nezaret ederler. Bunların vazifesi, işletme tatbikatında değişiklik tavsiyelerinde bulunmak suretiyle bütün mevcut santrallerden tam manasıyla koordine edilmiş tarzda faydalanılmasını temin ve vasıtaların daha rasyonel kullanılmasını mucip olacak yerlerde, mahalli santrallerin birbirlerine bağlanmasını sağlamak olur.

Erzurum’daki durum bir kıstas teşkil ediyorsa, böyle bir program pek cüzi bir sermaye pahasına ve nispeten kısa bir zamanda Türk kasaba ve şehirlerince faydalanılacak elektirk kuvveti miktarını fazlasıyla artırabilir.¹⁵⁰

Görüldüğü üzere Amerikalı Russel Dorr, elektrik ihtiyacı konusunda, şehir halkının ihtiyacının çok üstünde bulunan belediye, silah fabrikası, et kombinası ve hastanelerin enerjilerinin birleştirilerek bir kısmının halk ihtiyacına ayrılması, diğer kısmının da gündüz sanayi için kullanılması suretiyle ihtiyacın giderilmesi fikrini savunmuştur. Tortum Elektrik Santrali’ne ise pek sıcak bakmamıştır. Sonuç olarak, santrali kurma konusunda Marshall Planı’ndan yardım alınması isteği gerçekleşmemiştir.¹⁵¹

Bu arada, santralle ilgili projeler 1950 ortalarında bitirilmiştir. O zamanki hesaplamalara göre su kaynağının 10 bin kilovatlık kısmının ikmal, bütün tesisatı ve Erzurum’a kadar cereyan hattının yapılması takriben 10 milyon liraya mal olacaktı.¹⁵²

Dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Tortum Şelalesi’ne özel bir önem göstermiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Adnan Menderes’in 1950’deki Erzurum ziyaretleri sonrasında, DP hükümetinin hazırladığı ilk bütçede 1 milyon lira ayrılarak Tortum Elektrik Santrali işi programa alınmıştır. Bu miktar Erzurum milletvekillerinin gayretleri sonucu 2 milyon liraya çıkarılmıştır.¹⁵³

¹⁵⁰ Cumhuriyet Arşivi, 28.09.1950 tarihli Mr. Russell Dorr’un Yurt içinde yaptığı tetkik gezisine ait rapor, 030.01.41.242.19.

¹⁵¹ Yeni Erzurum Gazetesi, 11 Ekim 1950.

¹⁵² Yeni Erzurum Gazetesi, 11 Ekim 1950.

¹⁵³ Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, İstanbul 1998, 59.

17.04.1951 tarihli Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Hükümet üyelerinin imzalarıyla merkezi Erzurum olmak üzere Tortum Şelalesi Hidroelektrik Anonim Ortaklığının kurulmasına izin verilmesiyle ihale ve santral kurma işi başlamıştır.¹⁵⁴

Fakat bu önemli santralin faaliyete geçmesi kolay olmamıştır. Özellikle döviz sıkıntısı ve dış ticaretle ilgili gelişmeler, şaleden elektrik üretilerek Erzurum'u ışığa kavuşturma işini yıllarca belirsizlikte bırakmıştır.¹⁵⁵

Tortum Hidroelektrik santraline ilk etapta 2 tribün konulması ve bundan 10,800 kilovat elektrik elde edilmesi planlanmışken. 1955 itibariyle üçüncü tribünün konulması ve 16,200 kilovat elektrik elde edilmesi planlandı. Bunun için gereken tünellerin yapımına da başlanmıştır. Bundan sonra da 4. tribün konularak üretimin 21,600 kilovata çıkarılması planlandı. 4 türbinin konulması halinde maliyetin yaklaşık 30 milyon 800 bin liraya çıkacağı tahmin edilmekteydi.¹⁵⁶

Elektrik santrali yapılırken, Erzurum'da yeni fabrikaların ve Atatürk Üniversitesi gibi büyük kurumların oluşturulması, elektrik ihtiyacını artırmıştır. Santralin yapımı gecikince, birçok kurum kendi elektriğini üretmek zorunda kalmıştır. Santralin ne zaman faaliyete geçeceği ve Erzurum'a elektrik verilebileceği hususunda meclis görüşmelerinde Van Mebusu Sait Erdiç'in sorusuna cevaben, İmar İskân Vekili Medeni Berk'in cevabında; tesisin 10 000 kilovatlık bölümüne ek olarak kademe yükseltme inşaatları yapımından dolayı inşa süresinin uzadığı ve 1959 yılının sonlarına doğru Erzurum'a elektrik verileceği bildirilmiştir.¹⁵⁷

Tortum Hidroelektrik Santralinden Erzurum şehrine ilk elektrik, 4 Mayıs 1960'ta verilmiştir. Böylece, Menderes'in Başbakan olduktan hemen sonra gerçekleşen Erzurum seyahati sonrasında hükümet tarafından programa alınan Tortum Elektrik Santrali, DP iktidarının 10. yılında faaliyete geçmiştir. Aslında Başbakan Adnan Menderes'in de katılımıyla yapılacak büyük törenlerle hizmete sokulması planlanan bu santral, 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin gerçekleşmesi üzerine sessiz sedasız hizmete girmiştir.

¹⁵⁴ Cumhuriyet Arşivi, 17.04.1951 tarihli Bakanlar Kurulu İzni, 30.18.1.2.125.32.4.

¹⁵⁵ Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, 59.

¹⁵⁶ TBMM, *Tutanak Dergisi*, 19.02.1960,13.

¹⁵⁷ TBMM, *Tutanak Dergisi*, 29.04.1959,463.

1.5.4. Un Fabrikaları

Dönemin önemli yatırımlarından birisi, 18 Mayıs 1952’de Kongre Caddesi’nde temeli atılan Hamza Polat ve kardeşlerine ait Polat Un Fabrikası’dır.¹⁵⁸ Bu fabrika, 1953’te kurulan “*Polat ve Amil Kardeşler Değirmencilik Kollektif Şirketi*” tarafından yaptırılmıştır.¹⁵⁹ Fabrika 3 Mayıs 1953’te, günde 400 çuval un (44 ton buğday) kapasite ile hizmete girmiştir.¹⁶⁰ Fabrikanın 45 tonluk ilave tesisleri 1958’de hizmete girmiş ve böylece günlük 65 ton kırma kapasitesine ulaşılmıştı.¹⁶¹ Böylece bölgenin en büyük ve modern un fabrikası meydana getirilmişti. 1960’larda fabrikada 20 işçi çalıştırılmaktaydı.

1955’te Hacı Abdullah ve oğullarının kurduğu Tüzemen Kardeşler Kolektif Şirketi, Boğaz mevkiinde Mustafa Gezer’den aldıkları un fabrikasını işletmeye başlamıştır. Yine Abdülmuttalip Yargılı’ya ait Yüksel Un Fabrikası mevcuttu. Bu fabrika 1956 yılında kurulmuştur.¹⁶²

1.5.5. Erzurum Yem Fabrikası

1956 yılının sonlarına doğru Toprak Mahsulleri Ofisi, Ziraat Bankası, Devlet Üretme Çiftlikleri, Et ve Balık Kurumu, Türkiye Yapağı ve Tiftik Anonim Şirketi ve Türkiye Zirai Donatım Kurumunun katılımlarıyla 5,3 milyon lira sermayeli Yem Sanayii Türk Anonim Şirketi Kurulmuştur. Şirketin bünyesinde yem imal etmek üzere 8 fabrika kurulması amaçlanmış bunlardan 4 fabrikanın Et Kombinalarının bulunduğu Ankara, Konya, İstanbul ve Erzurum’da kurulmasına karar verilmiştir.¹⁶³ Erzurum Yem Fabrikası 2.000.000 lira bütçeyle kurulmuştur. Et Kombinasının atıklarını değerlendirmek üzere kombinanın yakınında kurulan Yem Fabrikası, Et Kombinası ve Şeker Fabrikası’ndan sonra, Erzurum’daki üçüncü devlet işletmesi olarak 1961 yılında hizmete girmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Demokrat Doğu Gazetesi, 19 Mayıs 1952.

¹⁵⁹ Yeni Erzurum Gazetesi, 30 Kasım 1953.

¹⁶⁰ Demokrat Doğu Gazetesi, 4 Mayıs 1953.

¹⁶¹ Hürsöz Gazetesi, 22 Ocak 1958.

¹⁶² Erzurum Ticaret Gazetesi, 9 Ağustos 1956.

¹⁶³ TBMM, **Tutanak Dergisi**, 14.11.1958,56.

¹⁶⁴ TBMM, **Tutanak Dergisi**, 19.02.1960,33.

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM TİCARET ODASI VE TÛCCARLARI

2.1. ERZURUM TİCARET ODASI

Erzurum Ticaret Odası'na dair yapılan çalışmalarda kuruluş tarihi olarak, 1906, 1919, 1922 gibi yıllara işaret edenler vardır.¹⁶⁵ Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası'nın ambleminde odanın kuruluş tarihi olarak 1919 yılı verilmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda bu tarihlerin yanlış olduğu tespit edilmiş, 1882'de İstanbul Ticaret Odası'nın açılmasıyla diğer vilayetlerde benzer teşkilatlar kurulması yönünde Ticaret Nezareti ve İstanbul Ticaret Odası arasında görüşmeler yapılmış, Erzurum'un da aralarında bulunduğu 13 vilayette ticaret odaları açılması uygun görülmüştür. Trabzon-Erzurum-Tebriz transit yolunun önemi Erzurum'da Ticaret Odası açılması isteğinin temel sebebini oluşturmaktadır.¹⁶⁶

Erzurum'un Doğudaki pek çok vilayet için ticari olarak önemli bir merkez olması bakımından Erzurum Ticaret Odası 1885 yılında açılmıştır ve Oda yönetiminde 12 kişi vardır.¹⁶⁷ 1887 yılında tespit edilen Erzurum Ticaret Odası'nın ilk başkanı Hüseyin Hüsnü Efendi, ikinci başkanı; Bogos Efendi, Müşavirler; Yusuf Efendi ve Mustafa Efendi, Başkâtip; Servet Efendi, Azalar ise; Hacı Ağa Efendi, Halid Efendi, Ağa Efendi, Yanko Efendi, Tatos Ağa, Serkis Efendi ve Bogos Efendi'dir.¹⁶⁸ Hazırlanan Oda talimatnamesine göre Oda yönetimi haftada en az bir defa toplanacaktır. Erzurum'da ticaretin gelişmesini sağlamak, tüccarları kayıt altına alıp modern bir teşkilatlanma yapabilmek Ticaret Odasının hedefleriydi. Lakin Erzurum'daki tüccarların Oda'ya kayıt yaptırmakta oldukça gevşek davrandıkları görülmektedir. İngiliz Konsolosu Devey'in raporunda Şehirdeki 400'e yakın tüccardan sadece 73 tüccar Ticaret Odasına kayıt yaptırmıştır.¹⁶⁹

1887'de Hüseyin Hüsnü Efendi'den sonra, 1907'de Nemlizade Sabri Bey, 1910'da Mehmed Hilmi, 1910 sonrasında Hocazade Osman Tevfik Alyanak, 1922-1939 yılları arasında Sadrettin Gözübüyük, 1939-1941 yılları arasında Lütfü Alemdar, 1941-1944 yılları arasında Necip Kotan, 1944-1946 yılları arasında Rıza Topçuoğlu, 1946-1951 yılları

¹⁶⁵ Milletın Sesi Gazetesi, 7 Şubat 1966.

¹⁶⁶ Küçükkuğurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, 164.

¹⁶⁷ Murat Küçükkuğurlu, **Geçmişten Günümüze Erzurum Hanları**, Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınevi, Erzurum 2020, 25.

¹⁶⁸ Küçükkuğurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, 165.

¹⁶⁹ Küçükkuğurlu, **Geçmişten Günümüze Erzurum Hanları**, 25.

arasında Münir Alpagut, 1951-1952 yılları arasında Hakkı Ulaş, 1952-1960 yılları arasında İbrahim Kuzulugil, 1960 yılında Behçet Alyap, 1960-1961 yılları arasında ise Enver Temelli Ticaret Odası Başkanlığı yapmışlardır.¹⁷⁰

2.1.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Erzurum Ticaret Odası

Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde, İttihat ve Terakki hükümetinin 1910 yılında çıkarmış olduğu "Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi" yürürlükteydi. Buna göre Erzurum Ticaret Odası'nın başında bölge eşrafından Gözübüyükzade Sadrettin Bey bulunmakta, reis vekilliğine Salim Bey bakmaktaydı. Bunlarla beraber Halim, Osman, Tevfik ve Kobalzade Samih Bey'de azalar arasındaydı. Erzurum Ticaret Odası bakımından çok önemli bir husus da azalar arasında eski esnaf teşkilatının reisi olan Tabaklar Şeyhi Arif Efendi'nin bulunmasıdır.¹⁷¹

Erzurum'daki ticari hayat temelinde ahiliğe sıkı sıkıya bağlıydı. Bu bağlılığı 20. yüzyılın başında dahi esnaf şeyhleri ve Tüccarlar Şeyhi Hacı Mehmed Efendi'nin şehrin iktisadi hayatında önemli roller oynamasından görmekteyiz. Erzurum'daki bazı büyük ve münevver esnaf dışında kalan bütün esnaf ve tüccarlar manen ahiliğe dayalı eski esnaf teşkilatına bağlılardır. Halk ve esnaf gündelik işlerini eski teşkilata bağlılığıyla yapmakta ve sorunları eski esnaf teşkilatıyla çözmektedirler. 1920'li yıllarda bile tüccar ve esnafın işlerini Ticaret Odası değil esnaf şeyhleri düzenlemekteydiler. Şeyhlerin esnafa yaptığı hizmet daha büyüktü ve bu oluşum Erzurum esnafını dayanışma halinde tutmaktaydı. Erzurum'da temeli ahiliğe uzanan esnaf teşkilatıyla, yeni rejimin getirdiği Ticaret Odası'nın arasında bir birleşimin olması açısından önemli bir adım da Tabaklar Şeyhi Arif Efendi'nin Ticaret Odası meclis üyeliğine getirilmesidir. Bu hareketle eski teşkilata bağlı olan esnaf ve tüccarların Ticaret Odası'na ısındırılması hedeflenmiştir.¹⁷²

Temeli Ahiliğe bağlı esnaf teşkilatının ağırlığı yeni kurulan Cumhuriyet Hükümetleri tarafından istenmemektedir. Hükümet, esnaf ve tüccara ait bütün işleri Ticaret Odası vasıtasıyla idare etmek ve yönlendirmek istemektedir.¹⁷³

¹⁷⁰ Küçükkuşurlu, **Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları**, 394.

¹⁷¹ Süreyya Raif, "Ticaret Odalarına verilen İmtiyazlar Fazla Değil Midir?", **Meslek Gazetesi**, 30 Haziran 1925, 1.

¹⁷² Raif, "Ticaret Odalarına verilen İmtiyazlar Fazla Değil Midir?", 1.

¹⁷³ Süreyya Raif, "Eski ve Yeni Teşkilat: Erzurum'da Eski Esnaf Teşkilatı, Yeni Teşkilat", **Meslek Gazetesi**, 25 Mayıs 1925, 18.

1920'lerin ortalarında ahiliğe dayalı eski esnaf teşkilatı tarihe karışırken Ticaret Odası şehrin ticari hayatında etkinliğini arttırmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası" isimli bir raporda; Odanın Cumhuriyet'in ilk yıllarında savaşların getirdiği olumsuz etkilerle bitmeye yüz tutan birçok sanat dalını tekrar diriltmeye yönelik çalıştığından ve 22 esnaf cemiyeti kurulduğundan bahsedilmektedir. Erzurum Sanayi Mektebi'nin yetiştirdiği çilingir, demirci, terzi, kunduracı, kehribarcı, kuyumcu, dokumacı gibi kalfalara da yardım edilerek dükkân açmaları ve sanatlarını yapmaları için teşvik edildikleri bildirilmiştir.¹⁷⁴

22 Nisan 1341 (1925)'de Ticaret ve Sanayi Odaları kanunuyla odalara hükmi şahsiyet verilmiş, ayrıca meslek grupları da ticaret ve sanayi odalarının mecburi bir teşekkülü haline gelmiştir. Ticaret ve sanayi odaları kendi bölgelerinde ticaret sicilini tutmakla görevlendirilmişlerdir. Böylece bütün tüccar ve esnaf ticaret odasına kayıt yaptıracaktı.¹⁷⁵ Bu kanunun onuncu maddesine dayanılarak 27 Eylül 1925 yılında "Esnaf Cemiyetleri Talimnamesi" kabul edilerek bütün cemiyetler Ticaret ve Sanayi Odalarına ve Ticaret Vekâletine bağımlı hale getirilmişlerdir.¹⁷⁶ Nihayetinde daha önce belediyelerde olan esnafla ilgili yetkiler de Ticaret ve Sanayi Odalarına devredilmiştir. Bu kanuna göre Erzurum Ticaret Odası'nın bir meclisi, bir başkanlık divanı ve bir başkâtibi bulunacaktı. Erzurum'un nüfusunun o dönem 50 binden az olduğundan oda meclisi yedi kişiden oluşacaktı. Meclis üyelerinde Türk olmak, en az bir yıldan beri o bölgede oturmak, 25 yaşını doldurmuş olmak, ticaret sicilinde en az dördüncü sınıftan kaydedilmiş olmak şartları aranmaktaydı ve meclis üç yıl görevde kalıyordu.¹⁷⁷ Erzurum Ticaret Odası meclisinin üye sayısı, şehrin nüfusuna göre yedi kişi olduğundan idari heyet oluşturulamamış, meclis başkanlık divanı ve başkan yürütme sorumluluğunu üstlenmişlerdir.

1925 yılında çıkarılan nizamnameye göre tüccarlar sermayeleri 200 bin liradan fazla olanlar için birinci, 100 bin liradan fazla olanlar ikinci, 30 bin liradan fazla olanlar üçüncü ve 15 bin liradan az olanlar için ise dördüncü olmak üzere sınıflara ayrılmışlardır. Sermayeleri 300 bin liradan yüksek olan tüccarlar için "*fevkalade*" sınıf oluşturulmuştur.¹⁷⁸

¹⁷⁴ ERŞA, **Erzurum Sanayi ve Ticaret Odası**, 1942,40.

¹⁷⁵ Resmi Gazete, 2 Mayıs 1925, 167-168

¹⁷⁶ Resmi Gazete, 21 Ekim 1925.

¹⁷⁷ Resmi Gazete, 12 Ekim 1925,639.

¹⁷⁸ Resmi Gazete, 18 Kasım 1925,659.

Aslında 1925 yılında çıkarılan bu kanun II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların uygulamaya çalıştıkları politikanın devamı niteliğindedir. Hükümet, yerel bazda güçlü olan ve siyasi etkiyi de elinde bulunduran esnaf teşkilatları ve tüccarları böylece Ticaret Odası üzerinden kontrol altına almak istenmiştir.

Bahsedilen kanun ve nizamnameler 1926 yılında yürürlüğe girmiş ve belirtilen tarihten itibaren Erzurum'daki odanın ismi "Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası" olarak değişmiştir. Odanın bu tarihten 1939 yılına kadar başkanlığını Sadrettin Gözübüyük üstlenmiştir.

Yıllara göre Ticaret Odası'na kayıtlı tüccarlara bakıldığında; 1924 yılında Erzurum'da Ticaret Odası'na kayıtlı 150 civarında ticarethanenin olduğunu görülmektedir. 1925 yılında bu sayı 247'ye ulaşmıştır. Bunların 56'sı birinci sınıf, 60'ı ikinci sınıf, 87'si üçüncü sınıf, 44'ü dördüncü sınıfa mensuptu.¹⁷⁹ 1926 Ekim ayı itibariyle kayıtlı tüccar sayısı 416'ya çıkmış,¹⁸⁰ 1928'de ise 500'ü geçmiştir.¹⁸¹ Yıllara göre bakıldığı zaman bu önemli düzeyde artışın sebebi yeni kurulmuş olan Ticaret Odası'nın hızlı bir şekilde mevcut tüccarları kayıt altına almasıdır.

2.1.2. 1930'larda Erzurum Ticaret Odası

Bu yıllarda Erzurum Ticaret Odası başkanı yine Gözübüyükzade Sadrettin Bey'dir. 1930'lu yılların başında Erzurum Ticaret Odası yöneticileri arasında, ikinci reis Hasan Bedri, birinci kâtip Zakir Bey ile M. Hilmi, Mehmet ve Haşim Bey'ler görülmektedir.

1934 yılında ise kayıtlı tüccar sayısı 653 olup bunlardan sadece 3 tüccar fevkalade sınıfa, 14'ü birinci sınıfa mensuptur. Aynı tarihte Erzurum'da 1852 esnaf ve sanatkâr vardır. Bu tüccarların 1047'si esnaf cemiyetlerine dâhildiler.¹⁸²

1936 yılında Erzurum'u ziyaret eden İktisat Vekili Celal Bayar, 3 Ekim 1936'da bazı Erzurumlu tüccarlarla görüşmüş ve onların bazı isteklerini dinlemiştir. 4 Ekim 1936 Pazar günü, müşavir ve uzmanlarla Erzurum Ticaret Odası'nda bir toplantı yapmıştır. İlk önce başkanla konuşarak, bir gece önceki ziyaretlerinde bazı tüccarların ortaya koyduğu dilekler konusunda hayali vaatlerde bulunmayacağını, bunun hükümet rejimine de yakışmayacağını, zaten Erzurumluları çok sevdiğini, rejimde ayrılık olmadığını söylemiştir. Ticaret Odası

¹⁷⁹ Türk Ticaret Salnamesi, **1926-1927 İktisadi Tetkikat**, Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 407-411.

¹⁸⁰ Nadir Tümerdem, "Erzurum", **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1949, 213.

¹⁸¹ **Büyük Ticaret Salnamesi**, Malul Gaziler Neşriyatı, İstanbul 1928, 812.

¹⁸² ERŞA, **Erzurumluların General İsmet İnönü'den Dilekleri**, Varlık Matbaası, Erzurum 1935, 12.

Başkanı Sadrettin Bey, önceki gün birkaç kişi tarafından özel olarak arz edilen dileklerin Erzurum tüccarları ve Ticaret Odası namına olmayıp, şahsi olduklarını ifade ettikten sonra, Erzurumluların da yurdu bir bütün olarak gördüklerini, ayrılık gözetmediklerini belirtmiştir.¹⁸³

Muhtemelen bir önceki gece yapılan konuşmalarda, bazı Erzurumlu tüccarlar biraz fevri davranarak, özellikle hayvan ticareti konusunda Erzurum'a karşı haksızlık yapıldığını ifade etmişlerdir. Bu konuşma Bayar'ın canını sıktığı için bir gün sonra Ticaret Odası'nı tekrar ziyaret etme ihtiyacı duymuştur. İktisat Vekili Bayar, Sadrettin Bey'le yaptığı görüşmeden sonra tüccarlara yaptığı konuşmada, hükümetin İhracatı Koruma Kanununa göre birlikler oluşturacağını, Birinci Dünya Savaşı sırasında görüldüğü gibi, kapkaç şeklinde ticarete müsaade edilmeyeceğini, bu birliklerde hükümetin de eli olacağını ve gerektiğinde müdahale edeceğini belirtmiştir.¹⁸⁴

Ticaret Odası Başkanı Sadrettin Bey, hayvanlara uzak yerlerden de talip olmasına rağmen, dost ve komşu olan Sovyetler Birliği ile birkaç seneden beri yapılmakta olan ticari muameleden çok memnun olduklarını ifade etmiş ve bu sözler Bayar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁸⁵

1 Mart 1937'de yapılan Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası meclis seçimlerinde, başkan Sadrettin Gözübüyük, başkan yardımcısı Neşet Solakoğlu olmuş, üyeliklere Hasan Bedri Tercanlı, Dursun Cinisli, Lütfü Alemdar, Tahsin Şerifsoy, Mehmet Hilmi Efendioğlu getirilmiştir.¹⁸⁶

Uzun kış gecelerinde herhangi bir iş yapamayan esnafı geceleri de çalıştırmak ve motorlu makineler kullanmalarını sağlamak için, Erzurum'a 105 km mesafedeki 300 bin beygir kuvvetinde olan Tortum Şelalesinden elektrik temini için değişik keşifler ve raporlar hazırlamıştır.

Hayvan ihraç yeri olan Erzurum'daki yıllık 200.000 kilo yün üretimini bir şayak fabrikasında değerlendirmek, Iğdır'ın 2.000.000 kilo pamuk üretimini Erzurum'da bir iplik fabrikasında iplik haline getirmek için yetkililer nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunmuş ve bunların sözü alınmıştır.¹⁸⁷

¹⁸³ Varlık, 8 Ekim 1936.

¹⁸⁴ Varlık, 8 Ekim 1936.

¹⁸⁵ Varlık, 8 Ekim 1936.

¹⁸⁶ Erzurum, 11 Mart 1937.

¹⁸⁷ ERŞA, **Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası**, 1943,34.

Ticaret Odası, Erzurum’da kiremit ve sabun fabrikaları kurulması için tüccara gerekli krediyi temin ederek, bu fabrikaların açılmasını sağlamıştır. 1930’ların sonlarına doğru Erzurum’da sönmeye yüz tutmuş olan dokumacılık gibi sanatların yeniden canlandırılması için birtakım girişimler olmuştur. Eski sanatlardan olan dokumacılık işini ele alan Ticaret ve Sanayi Odası, İktisat Vekaleti’nin Erzurum’a 200 adet dokuma tezgahı göndermesine ön ayak olmuş ve dokumacılık sanatını tekrar canlandırmak için çalışmıştır.¹⁸⁸

2.1.3. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Erzurum Ticaret Odası

İkinci Dünya Savaşı başlarken, yani 1939 yılı itibarıyla Ticaret Odası’na kayıtlı işyeri sayısı olarak 3 fevkalade sınıf, 22 birinci sınıf, 45 ikinci sınıf, 82 üçüncü sınıf, 172 dördüncü sınıf ve 215 küçük esnaf olmak üzere 539 işyeri vardır.¹⁸⁹

1940 yılında ise Erzurum Ticaret Odası’na kayıtlı sermayesi 80 bin liradan fazla olan fevkalade tabakaya mensup Ziraat Bankası, İş Bankası ve inşaat müteahhidi Mustafa Topçuoğlu yer almaktadır. 17 birinci sınıfa mensup tüccar, 52 ikinci sınıf, 90 üçüncü sınıf, 178 dördüncü sınıf, beşinci sınıfa mensup olarak da 225 tüccar vardır. Buna göre İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında Erzurum’da Ticaret Odasına kayıtlı 565 tüccar vardı.¹⁹⁰

Bu yıllarda Erzurum Sanayi ve Ticaret Odası’nın bir faaliyeti de Erzurum’da bir tüccar Kulübü ve bir Esnaf Kulübü açarak bunlar arasında birliktelik sağlanmaya çalışmasıdır. Bu kapsamda Eylül 1940’ta “Erzurum Ticaret Kulübü” açılmış. Erzurum Ticaret Odası’na kayıtlı bütün üyeler kulübün üyesi kabul edilmiş ve aylık yarım lira aidat tespit edilmiştir. Ayrıca şehirde bir “Esnaf Kulübü” de açılmıştır.¹⁹¹

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Erzurum Ticaret Odası başkanlığı yapmakta olan Sadrettin Gözübüyük 1939’da İstanbul’a taşınınca, Lütfü Alemdar’ın geçici başkanlığından sonra, 1941’de yeni seçimler yapıldı ve yeni meclis oluşturuldu. Bu meclisin başkanı olarak Necip Kotan seçildi. Necip Kotan’ın Ticaret Odası başkanlığı 1944’e kadar devam etti.¹⁹²

¹⁸⁸ Cumhuriyet Arşivi, 490.01.648.153.

¹⁸⁹ Abdürrahim Şerif Beygu, **Şimendiferin Kavuştuğu Gün Erzurum**, İstanbul 1939, 123.

¹⁹⁰ Ziyaeddin Fındıkoğlu, “Erzurum Şehirleşmesi ve Sosyolojik Belirtileri”. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 27 (3-4), 1968, 48.

¹⁹¹ Erzurum Gazetesi, 9 Eylül 1940.

¹⁹² ERŞA, **Modern Türkiye’de Kalkınan Erzurum**, 1955, 17.

2.1.3.1. 1943 Tarihli Kanun ve Ticaret Odası'nın Yeniden Yapılandırılması

Ticaret ve Sanayi Odalarını yeniden düzenlemek için 1943 yılında 4355 sayılı “Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları” kanunu çıkarıldı. Bu kanunla Ticaret ve Sanayi Odaları yanında Esnaf Odaları da oluşturuldu. Ayrıca ticaret borsalarına hükmi şahsiyet kazandırıldı. Eskiden mevcut bulunan esnaf cemiyetleri kaldırılarak, bütün küçük tacir ve sanatkârlar için esnaf odaları kuruldu. Bu kanunla birlikte tüccarların ticaret ve sanayi odalarına, esnafın ise esnaf odalarına kaydolmaları mecburi hale getirildi. Böylece esnaf, ticaret odalarından ayrılmış oldu.¹⁹³

1943 yılında çıkarılan kanunla Ticaret ve Sanayi Odası yeniden yapılandırılmıştır. Buna göre oda meclisleri, her bir meslek grubundan iki kişinin katılımıyla oluşturulacaktı. Odanın idare heyeti ise meclis üyeleri arasından seçilecek 5 veya 7 kişiden oluşacaktı. Meslek grupları arasından seçilen meclis üyeleri, ilk toplantılarında bir kişiyi meclis reisi olarak seçecekti. İdare heyetinin başkanı ise Ticaret Vekâleti tarafından tayin edilecekti. Meclis ve idare heyetlerinin görev süresi üç yıldır.¹⁹⁴

Anlaşıldığı kadarıyla önceki dönemde müstakil olarak varlığına şahit olmadığımız meclis ve yönetim kurulu, bugünkü anlamıyla işte bu kanundan sonra oluşturulmuştu. Çünkü 1925'te çıkarılan Ticaret Odası kanunu, birbirinden ayrı meclis ve yönetim kurulları oluşturulmasına izin vermiyordu. İşte 1943 tarihli bu kanundan sonra, bu birimler tam anlamıyla ortaya çıkmış. Yine bu kanundan sonra, meclis ve yönetim kurulu toplantılarının tutanakları tutulmaya başlanmıştır. Günümüze kadar kesintisiz tutulan bu tutanaklar sayesinde Erzurum'un sosyal ve iktisadi durumu net bir şekilde gözler önüne serilmektedir.

Buna göre Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası tarafından ilk defa oluşturulan meslek grupları ve temsilcileri aşağıdaki gibiydi;

¹⁹³ Resmi Gazete, 1943,5054.

¹⁹⁴ Resmi Gazete, 1943,5054.

Tablo 1
1943 Yılında İlk Defa Oluşturulan Meslek Grupları ve Temsilcileri

İLK MESLEK GRUPLARI	1943 YILI
1.Deri Tacirleri Grubu	Ömer Baltacıoğlu Şahin Elbir
2.Hayvan ve Hayvan Mahsulleri Grubu	Şahin Köşklü Gani Kullebi
3.Hububat, Bakliyat ve Yağlı Taneler Grubu	Müştak Karaz Mustafa Gezer
4.Manifatura-Tuhafiye Grubu	Cemal Çanakçı Lütfü Alyap
5. Madeni Eşya, Züccaciye ve İnşaat Malzemeleri Grubu	Şaban Ateş M. Hilmi Efendioğlu
6. Makine, Yedek Parça, Tıbbi ve Kimyevi Ecza, Fizik ve Hekimlik Aletleri Grubu	Şefik Köktürk Fuat Seval
7. Bankalar, Sigortacılar, Kuyumcular Grubu	Fehmi Üçyıldız Cemil Kazanasmaz
8. Nakliyeciler ve Mahrukat (Yakacak) Grubu	Kazım Sütçü, Mustafa Balaman
9. Yiyecek Maddeler Grubu	Osman Çilingiroğlu
10. Müteahhitler Grubu	Mustafa Keskiner Faik Pirim
11. Otel ve Eğlence Yerleri Grubu	İsa Ateş Kemal Aluşlar

Kaynak: ERŞA, Erzurum Ticaret Odası Arşivi.

İkinci Dünya Savaşı devam ederken, Ticaret ve Sanayi Odası'nın yeni başkanı Hafız Rıza Topçuoğlu oldu. Daha sonra Erzurum Milletvekili olacak olan Topçuoğlu, 1946 yılına kadar başkanlık yapmış; belirtilen tarihte Demokrat Parti il teşkilatının kurucuları arasında yer almıştır.¹⁹⁵

¹⁹⁵ ERŞA, **Modern Türkiye'de Kalkınan Erzurum**, 1955, 17.

Topçuoğlu'nun siyasete atılması üzerine, Mayıs 1946'da Erzurum eşrafından Avukat Münir Alpagut başkan olmuştur. Alpagut'un başkanlık dönemi 1951 yılına kadar devam etmiştir.

Münir Alpagut'un başkan olduğu 1946 yılında yönetim kurulunda Şahin Köşklü, Ömer Baltacıoğlu, Rasim Temelli, İbrahim Kuzulugil, Şaban Ateş, Selahattin İpçi, Cevdet Ilıcalı, Hakkı Ulaş, Hilmi Efendioğlu ve Kazım Tekeş gibi tüccarlar yer almaktaydı. Bu isimlerden İbrahim Kuzulugil ve İsa Ateş, göreve başladıktan bir müddet sonra istifa edecektir.¹⁹⁶

1947 yılı itibarıyla Ticaret Odası yönetim kurulunda şu isimler yer alıyordu: Münir Alpagut, Hakkı Ulaş, Şahin Köşklü, Resim Temelli, Selahattin İpçi, Cevdet Ilıcalı ve Kazım Tekeş.¹⁹⁷

Bu yıllarda Erzurum Ticaret Odası; 1946'da hükümetin hazırladığı doğu kalkınması projesi çerçevesinde bölgeye gönderdiği iktisadi heyetle sıkı bir temas kurmuş, heyete Erzurum'un iktisadi durumu hakkında kapsamlı bir rapor sunmuştu. Bu raporda Erzurum'un geri kalmışlığının bir an önce giderilmesi için Et Kombinasyonunun yapılması, Kükürtlü Kömür Madeninin işletilmesi ve Tortum Şelalesi'nden bir an önce elektrik üretilerek Erzurum'a verilmesi istenmişti.¹⁹⁸

Bu yıllarda Sümerbank Mağazası tarafından perakende satışların yapılması zaten zor durumda olan şehir esnafını iyice sıkıntıya sokmuştur. Bu uygulamanın savaş sonrasında da sürmesi üzerine Erzurum Ticaret Odası 1949 yılında yetkili makamlara başvurmuş ve devletin büyük ticari işlerle uğraşarak perakende ve küçük işleri esnafa bırakmasını istedikleri bir dilekçeyi 100 kadar tüccarın imzasıyla Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na arz etmişlerdir. Fakat bu başvurudan bir sonuç çıkmamış ve devlet bu uygulamalara devam edileceğini bildirmiştir.¹⁹⁹

İktisadi ve ticari açıdan sıkıntılı geçen 1949 yılında Ticaret Odası, kapsamlı bir rapor hazırlayarak sıkıntılarını yetkililere iletmiştir, bu rapor şu şekilde kaydedilmiştir;

“İktisadi Meseleler:

Erzurum ve havalisi iki seneden beri kurak gitmektedir. Bunun tabii neticesi olarak mahsul iyi olmamış, köylümüz en mübrem ve lüzumlu

¹⁹⁶ ERŞA, **Erzurum Ticaret Odası Meclis Kararları**, 07.05.1946.

¹⁹⁷ ERŞA, **Erzurum Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 3 Nisan 1947.

¹⁹⁸ ERŞA, **Erzurum Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 18 Aralık 1947.

¹⁹⁹ ERŞA, **Erzurum Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 22 Aralık 1949.

ihtiyaçlarını bile şehirden temin edemeyerek eline geçeni kendi ve hayvanların yiyeceklerine sarf etmiştir. Bunun sonucu olarak piyasada kriz denecek derecede büyük bir işsizlik başlamıştır. Tüccarlarımız krediyle aldıkları malların bedellerini zamanında ödeyememiştir. İlimizde tüccarla büyük miktarda iş yapan İş Bankası'dır. Ziraat Bankası'nın tüccarlarımıza verdiği kredi çok az miktardaydı. Bu buhranı önlemek üzere odamız tarafından 1949'da Ziraat Bankasının tüccara yarım milyon nispetinde kredi açması yolundaki teşebbüsümüzün neticesi olarak Ziraat Bankasındaki mevcut kredi 200.000 lira daha artırılmıştır. Bu suretle buhran nispeten azalmış bulunmaktadır.

Yine bu kuraklık yüzünden köylerde canlı hayvanatı besleyecek derecede ot ve saman bulunmadığından köylülerimiz çift ve damızlık yayvanlarını piyasaya sürmeleri neticesi, canlı hayvan işiyle uğraşan tacirlerimizi bir sıkıntıya bırakmıştır.

Sayın Cumhurreisimiz buraya teşrif ettikleri zaman bu elim durumu oda namına arz ederek, netice olarak bölgemizden 10.000 büyük baş hayvan ihracına müsaade edilmişken bu sayı 30.000 başa çıkarılmıştır. Sonradan da Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı evvelce 300.000 koyun ihracına müsaade edilmişken, buna 150.000 koyun daha ilave edilerek 450.000 başa çıkarılmıştır. Bu suretle köylülerimiz ve canlı hayvan ticareti ile uğraşan tacirlerimizin zararlarının kısmen önüne geçilmek için uğraşmıştır.

Başbakan Erzurum'u şereflendirdiği zaman odamız, memleketin iktisadi durumu hakkında kendisine uzun bir rapor vermiş ve piyasamızı ilgilendiren bütün işlerden bahsedilmiştir. Bu rapor odada mevcuttur.

Devlet tarafından son zamanlarda açılması düşünülen yeni şeker fabrikasının Erzurum'da açılması için odamız belediye ve genel meclis azalarıyla müştereken bu iş için teşebbüse geçmiştir.

Geçen senelerde Erzurum'da açılması için teşebbüste bulunduğumuz Emlak ve Kredi Bankası'nın bir şubesinin burada açılması uygun olup olmadığı hakkında iki mütehasıs gönderilmiş fakat deprem dolayısıyla Erzincan'ın daha ziyade bu bankaya ihtiyacı olduğu görülerek her ne kadar şube Erzincan'da açılmış ise de burada bulunan yazı sahiplerinin de bundan istifade etmelerine karar verilmiş ve ellerinde inşaatları bulunan birçok vatandaşlar bundan istifade etmişlerdir.

Doğu'nun kalkınması için Marşal Planından nelerin bu havalide yapılması lüzumlu olduğunu incelemek üzere şehrimize gelmiş olan Amerikan mütehasıs heyetinin odamızda bir toplantı yapması sağlanmıştır. Bu heyete Erzurum iktisadi ve zirai ihtiyaçları kâmilan anlatılmıştır.²⁰⁰

1949 yılı itibarıyla Erzurum Ticaret Odası'na kayıtlı 668 tüccar vardır ve bunların serveti 800 milyon lira civarındadır²⁰¹ bu sayının 1934 yılında 653 olduğu hatırlanırsa, Odaya kayıtlı tüccar sayısının 15 yıl boyunca ciddi bir artış göstermediği ortaya çıkmaktadır.

²⁰⁰ ERŞA, **Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 22 Aralık 1949.

²⁰¹ Nadir Tümerdem, "Erzurum", 208.

1949 yılında Ticaret Odası'nın üç yıllık seçim süresi dolmuştu. Fakat yeni bir Ticaret Odası Kanunu hazırlığı yapıldığından dolayı, odanın çalışma süresi bir yıl daha uzatılmıştır²⁰²

2.1.4. Demokrat Parti Döneminde Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası

Demokrat Parti'nin iktidarı ele geçirmesi ve kendi politikalarını uygulamasıyla birlikte, Türk iktisadi hayatında önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler, Erzurum iktisadi hayatını da etkilemiştir. Ticaret ve Sanayi Odası 1950'de çıkarılan 5590 sayılı "Ticaret ve Sanayi Odaları ve Borsaları Kanunu" ile yeniden teşkilatlandırılmıştır²⁰³

1951 yılında hazırlanan Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası İç Yönetmeliğine göre; 7 kişilik idare heyeti, 22 kişilik Oda Meclisi, 11 meslek grubu vardı. 1952'de yeni bir meslek grubu oluşturuldu. Canlı hayvan tüccarından ayrılan kasaplar, 12 grup olarak yeniden yapılandırıldı. 1960 darbesi üzerine kurulan geçici bir komiteyle bu gruplar 13 grup altında yeniden teşkilatlandırılmışlardır.²⁰⁴

5590 sayılı Ticaret Odası Kanunu'na intibak etmek için yapılan seçimler sonucunda Eylül 1951'de yeni başkan Hakkı Ulaş olmuştur. Ulaş'ın başkanlığı çok kısa sürmüş, 1952'de yapılan seçimlerde yeni başkan İbrahim Kuzulugil olmuştur.²⁰⁵

1952 yılı itibarıyla Erzurum Ticaret Odası'na kayıtlı tüccar sayısı 726'dır. 1939 yılında bu sayı 560 iken, 13 yıl sonra 726 olması, geçen bu dönemde tüccar sayısında önemli bir artış olmadığını göstermektedir. Tüccarların sayısındaki en önemli artış 1954 ve 1955 yıllarında yaşanmıştır. Nitekim 1954'te Ticaret Odası'na kayıtlı tüccar sayısı 1.191 iken, 1955'te ise 1.561 olmuştur. Tüccar sayısı 1958'de 2.076'ya çıkmıştır. Sonraki yıllarda artış devam etmiş ve 1960'ta 2.236²⁰⁶'ya, 1962'de ise 2.593'e çıkmıştır. Belirtilen tarihte tüccarların 132'si fevkalade sınıf, 118'i birinci sınıf, 338'i ikinci sınıf, 835'i dördüncü sınıf ve 1170'i dördüncü sınıf mensubudur.²⁰⁷

1950'lerin başında Ticaret Odası meslek gruplarına göre Erzurum'un önemli meslek grup temsilcileri aşağıdaki gibidir:

²⁰² ERŞA, **Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 22 Aralık 1949.

²⁰³ Resmi Gazete, 15.03.1950,18086.

²⁰⁴ ERŞA, **Erzurum Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 3 Temmuz 1952; 18 Haziran 1960.

²⁰⁵ ERŞA, **Erzurum Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 8 Mayıs 1952.

²⁰⁶ *Milletin Sesi* gazetesinin 23 Temmuz 1960 tarihli nüshasında, Ticaret Odası seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip 2.594 üyesi olduğu belirtilmektedir.

²⁰⁷ Fındıkoğlu, "Erzurum Şehirleşmesi ve Sosyolojik Belirtileri",49.

Tablo 2**1950’li Yılların Başında Ticaret Odası Meslek Grupları ve Erzurum’un Önemli Tüccarları**

MESLEK GRUPLARI	ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ
1.Tabaklar, dericiler, kundura ve kavafiyeciler	Şahin Elbir, Yusuf Güllapoğlu, Bekir Baltacı, Tahsin Durular, Mehmet Köseoğlu
2. Canlı hayvan tüccarları, pastırma ve sucuk imalat ve satıcıları, hayvan mahsulleri ve yün, yapağı satıcıları	Ethem Hancıgaz, Gani Kullebi, Mehmet Kobaza, Bahattin Varto, Ahmet Özonur, Abi Eğriçayır, Aziz Gecikli
3. Hububat, bakliyat tacirleri, fırıncılar, un fabrikacıları, uncular	Cevdet Ilıcalı, Mustafa Gezer, Tahsin Gezer, İhsan Karakullukçu, Mustafa Keskin
4. Manifaturacılar ve tuhafiyeciler	Kenan Silahtar, Talip Yargılı, Hakkı Çalikoğlu, Reşit Keki, Dursun Akal, Ömer Arı, İhsan Oltulular
5. Hırdavat, züccaciye, inşaat malzemesi, nalburiye, demirci, bakırcı, madeni eşya imalatçıları, keresteci, mahrukacı, tuğla kiremit imalatçıları, marangoz ve mobilyacı	Bekir Tahtakaya, Refik Köktürk, Niyazi Güney, Sadrettin Soyupak, Nuri İnce, Osman Atalı, Muharrem Kırallı
6. Eczacı, fenni gözlükçü, fotoğrafçı, makine, motor ve yedekleri, elektrik malzemesi, kırtasiyeci vs	Solakoğlu Şti., Şefik Köktürk, Ar Koll. Şti., Kazım Tekeş
7.Bankalar, sarraflar, kuyumcular, sigortacılar	Nusret Gedik, Fehmi Üçyıldız, İbrahim Özyuvalı, Ziraat ve İş Bankaları
8.Akaryakıt, makine yağları, nakliyeciler	Sırrı Altmışdört, Selahattin Aynal, Mustafa Kayserili, Ali Kemal Karakullukçu, Zekeriya Erdenoğlu
9. Kantariye, bakkaliye, şekerçi, sebze meyve komisyoncuları	Faik Elmalı, Kemal Erden, Ahmet Akkuş, Ahmet Kısmet, Rıza Avel, Şefik Elmalı, Edip Öner
10. Müteahhitler ve yapı kooperatifleri	Şükrü Dilaver, Sefer Gez, Temelli Kardeşler, Selahattin İpçi, Osman Gültekin, Nakip Danışman, Zeki Kavukçu
11. Otel, lokanta, pastane, gazino, hamam, sinemacılar	Osman Karakaş, Kemal Aloçlar, Zeki Özgündoğdu, Mehmet Yıldız
12. Kasaplar ve perakende canlı hayvancılar	Zakir Urvasızoğlu, Nuri Çebiç, Abdi Kaydır, Hakkı Eğriçayır, Adnan Kozmen.
13. Hazır elbise, konfeksiyon, terzi, mobilya, mefruşat satıcıları	Ali Sırrı Güngör, M. Sırrı Karabacak, Ömer Arı, Bahattin Balkaya, Hatem Kasadar, Lütfü Alyap, Ömer Çakmak

Kaynak: ERŞA, Erzurum Ticaret Odası Arşivi

25 Nisan 1953 ve Aralık 1955 yılında yapılan seçimlerde Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası başkanı İbrahim Kuzulugil görevine devam etmiştir. 1957-1958 yıllarında da seçim yapılmamış, anlaşıldığı kadarıyla mevcut üyeler görevlerine devam etmişlerdir. Demokrat Parti döneminde ticaret ve sanayi odası seçimleri oldukça renkli ve çekişmeli geçmekteydi. Milletvekilliği ve belediye seçimlerinde üstünlüğü ele geçirmiş olan Demokrat Parti, şehrin ekonomik ve siyasi hayatında oldukça etkin olan ticaret odasında da üstünlük kurmak istiyordu. Fakat bunu gerçekleştirmesi oldukça zordu. Örneğin, DP döneminin sonlarına doğru Kasım 1959'da yapılan oda meslek grupları seçimlerinde, DP'den 25, CHP'den ise 41 tüccar başarılı olmuştu. Bu durumda oda meclisinde çoğunluk yine CHP'nin elindeydi.²⁰⁸

Bahsedilen oda seçimleriyle ilgili aşağıdaki gazete haberi, oda seçimlerinin adeta siyasi seçimler şekline büründüğünü gösteren güzel bir örnektir:

Şehrimiz Ticaret Odası seçimleri pazar günü yapılmıştır. Bu seçimlere Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi iştirak etmemiş ve mücadele DP'li tüccarlarla CHP'li tüccarlar arasında cereyan etmiştir. Fakat DP'li tüccarların daha pasif çalışması ve CHP'li tüccarların da gençlik kollarını seferber etmesi neticesinde seçim, CHP'nin lehine tecelli etmiştir.²⁰⁹

Dönemin son ticaret odası idare heyeti seçimi 6 Ocak 1960'ta yapılmıştır. Aylardan beri DP ile CHP arasında şiddetli tartışmalara neden olan oda idare heyeti seçimlerinde başarılı olanlar İbrahim Kuzulugil, Osman Polat, Enver Temelli, Zakir Şaşıoğlu, Nurettin Göncü, Abbas Çaybal ve Tahsin Gezer'di. İdare heyeti kendi arasında yaptığı seçimle başkanlığa CHP'li İbrahim Kuzulugil, ikinci başkanlığı CKMP'li Osman Polat ve CHP'li Enver Temelli getirilmiştir.²¹⁰

2.2. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ERZURUM'DA FAALİYET GÖSTEREN ESNAF VE TÜCCARLAR

Demokrat Parti Döneminde Erzurum'da faaliyet gösteren esnaf ve tüccarlar, meslek grupları ve ticari faaliyet yürüttükleri bölgelere göre aşağıda tablo olarak verilmiştir.

Tablodaki bilgiler ışığında ticaret merkezi olarak Erzurum'da, tüccar ve esnafların yoğun olarak Gürcükapı ve Civarı, Taş Mağazalar, Kongre Caddesi ve Tebrizkapı'da ticari faaliyet yürüttükleri anlaşılmaktadır. Müteahhit, Nakliyecilik ve Manifaturacılığın meslek olarak yoğunlukla seçildiği görülmektedir.

²⁰⁸ Hürsöz Gazetesi, 30 Kasım 1959.

²⁰⁹ Hürsöz Gazetesi, 30 Kasım 1959.

²¹⁰ Milletın Sesi Gazetesi, 7 Ocak 1960.

Hamam ve bakkalların şehrin geneline yayıldığı görülürken, demircilerin; Kilisekapı Demirciler Çarşısında, hazır elbisecilerin; Batpazarında, kuyumcuların ise Taşmağazalarda faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Tablo-3

Demokrat Parti Döneminde Erzurum'un Ticari Hayatında Rol Oynayan Esnaf ve Tüccarlar

ESNAF VE TÜCCARLAR	
Aktarlar	
Habib Baba Türbe Karşısı	Yusuf Mutluoğlu
Gürcükapı	Fevzi Yazıcıoğlu, Hüseyin Dilaver, Reşit Şengel (Hasır Meydanı), Mehmet Cihan Güngör
Tebrizkapı	Hamdi Kepenek, İsmail Erdem, Fazıl Kazazlar, Kaya Yeniköy
Kilisekapı	Hüseyin Sevinç, Osman Abanoz
Cumhuriyet Caddesi	Şaban Ateş, Abdullah Yıldız, Eşref Gürsel, Enis Maksutefendioğlu
Mahallebaşı	Hanifi Gençay, Celal Kırkınıcı
Hapan Hanı	Ömer Güllüce, Zeki Erünsal
Erzincan Kapı	Mustafa Özdek, Hasan Yılmaz-Sadık Yılmaz, Recep Gemalmaz, Hasan Emir, Mehmet Bumin, Muzaffer Kur
Kongre Caddesi	Ali Yılmaz
Taşmağazalar	Halis Aydın
Cedit Mahallesi	Mustafa Yılmaz
İstanbulkapı	Kadir Bakır

Ayrıca	Mehmet Öztürk, Şerafettin Bostancı, Hasan Gündoğar, Mustafa Yatmaz, Müştak Koçak, Refik Özgül
Bakkallar	
Gürcükapı	Naim Pamukoğlu, Ağa Gülüm-Murat Çehrelıoğlu (Yayla Bakkalıyesi), Müştak Yurtlu (İş Bankası karşıısı), Refik Elmalı (İş Bankası karşıısı), Şükür Azak, Muharrem Kaynarkaya, Nurettin Aksu
Kongre Caddesi	Hakkı Eğriboyun
Kilisekapı	İbrahim Şenay, Kemal Güner
Cumhuriyet C.	Faruk Elmalı, Hasan Tahsin Memişoğlu, M. Veliyettin Dal, Şahabettin Özkan, Ertuğrul Tamdilek, Haydar Gültekin (Evkaf Apartmanı Karşıısı), Edip Özer (Vitamin Bakkalıyesi), Sıtkı Güvendiren (Güven Bakkalıyesi), Gençaağa İyigören, Ali Altınay, Alaattin Afacan, Agah Özgündoğdu Kardeşler (Doğu Bakkalıyesi)
İstasyon Cad.	Torun Anık
Alipaşa Mah.	Haydar Gülay
Mahallebaşı	Halil Gözüm-Mehmet Güven
Türbe karşıısı	Yakup Temelli, Hüsamettin Tavlaşoğlu
Tebrizkapı	İbrahim Güler, Kazım Koçyiğit
Erzincankapı	Sadullah Akdağ
Gölbaşı	A. Osman Atalı-Şevket Katalı, Hamdi Karayazı
Köprübaşı	Hakkı Alparmak
Sebze hali	Ali Avcı

Ayrıca	Mehmet Kaçar, Eşref Karaçam, Cemal Okatan, Şefik Kıralı, Rahim Ayaz, Sıtkı Tanfer, Kamil Kızıl, Tayyar Ceylan, İlyas Turgut, Ahmet Demir, İbrahim Soyoğlu, Şahamettin Özkan, Hakkı Kuru
Canlı Hayvan Tacirleri	
Tebrizkapı	Gani Kullebi, Halil Akpınar, Aygül Hasan, İbrahim Balcı, Kemal Ergene, Aziz Gecikli, Ziya Hamutçu (Tophane Oteli arkası kaledibi), Bahattin Varto, Agah Akdal, Mehmet Kobaza, Osman Kal, İhsan Köstek, Etem Hancıgazlı, Mahmut Güllapoğlu, Şefik Celepli, Talip Mutluay, Ahmet Göncü
Gürcükapı	Hacı Ali Taftalı (Mutaflar Çarşısı), Osman Alemdar, Ziya Aktaş, Nuri Çebiç (iş Bankası yanı), İlhami Denizli, Adnan Kesmez
Hacılar Hanı	Şahin Köşklü, Reşit Keki, Zihni Vuraler
Mahallebaşı	Salim Köknar, Fuat Özakpınar
Erzincankapı	Abdurrahman Büyükbaş, Osman Oluroğlu
Taşmağazalar	Rıfat Hınıslıoğlu, İhsan Özhancı
Kongre Caddesi	Hamit Küçük
Cumhuriyet C.	Hüseyin Kesiver
Seyyar	Kadir Olur, Hakkı Selbasan, Mehmet Kal, Gıyasettin Sarılar, Osman Celepli, Abdulkadir Özhancı, Mehmet Yıldırım, Enver Ezirmik, Baki Sezik, İsmail Alıcılar, Neşet Hancıgaz, Refik Kavut, Latif Pullupınar, Kazım Damlarkaya, Muzaffer Kullebi, Gani Geçikli, İhsan Cinisli, Mustafa Kube, Mevlüt Kavut, Mehmet Ketvanlıoğlu, Faruk Arpalı, Rıfat Ergül, Tevfik Özmen, Cemil Yılmaz, Şerafettin Tay, Cemal Ünal,

	Ömer Koçağan, Abdurrahman Dağıstan, Hacı Mehmet Dağıstan
Demirciler (Biri hariç Kilisekapı Demirciler Çarşısı)	Bekir Tokkaya, İbrahim Özer, Mustafa Ağırğül, Sefer Doğrudil, İhsan Körüklü, Kerim Kızılcadağ, Mehmet Ayrancı, Pehlül Ekbiç, Hakkı Haşhaş, Faruk Türkeş, İbrahim Köşebent, Mustafa Tükel, Recep Sünger, Ahmet Nalbulan, Kemal Dudu, Şevket zorba, Behzat Ertamert, Dursun Çeki, Salih Talyak, Hanifi Şanlı, Recep Nardemir, Baki Yetkin, Şerafettin Gülrenk, İbrahim Kızılcadağ, Taştan Çıkmam, Hüsnu Gülrenk, Seyfettin Palabıyık (Tahtacılar)
Hazır Elbiseciler (Biri hariç Batpazarı)	Ali Paşa Gülyurt, Mehmet Alkan, Asım Balkan, Ahmet Akkoyun, Mehmet Sonsat, Mithat Kitapçı, Hüseyin Ahlatlı, Ahmet Kaptan, Ömer Domak, Sadık Akyol, Tahsin Durular, Sadi Çalıyurt, Ekrem Kılkal, Yakup Susan, Süleyman Ballı, Tevfik Özgençli, Kemal Palnacı, Reşat Sedalı, İhsan Sever, Zihni Aydın, Rüştü Erkek, Ramazan Dilyak, Ekrem Öztaşkın, Ali Domak, Sıtkı Güraksın, Necmettin Ecevit, Bahattin Bayır, Mehmet Katranlı, Abdulmuttalip Yargılı, Sıddık Namlı, Hamza Algül, Şerafettin Yargılı, Celal Örenli, Mehmet Saatçioğlu, Raset Pekel, Talip Yargılı (Taş Mağazalar Karşısı)
Hamamlar	Asri Hamam (Cumhuriyet Caddesi), Kırkçeşme, Fuadiye, Lalapaşa, Küçük Hamam, Numune Hamamı (Esat Paşa Cami arkası), Saray Hamamı (Emirşeyh Mahallesi), Gümrük Hamamı (Gölbaşı), Şehler Hamamı, Muratpaşa, Tahta Hamamı, Çifte Göbek Hamamı, Yardım Sevenler Cemiyeti Hamamı
Haliciler:	Mehmet Alkan, Şevki İnan, Şark Halı Pazarı, M. Koca, Veysel Erdal-Şerafettin Koç, Cahit Alyap, Hakkı Çelikbilek, Hakkı Halıcı

Hırdavatçılar	
Belediye Mağazaları karşısı	Avni Bölen, Ağa Çalıkoğlu
Gürcükapı	Sadık Akbaş, Hüseyin Kaçtıoğlu, Yaşar Erünsal, Zeki Gençal, Hasan Talip Genç, Sadrettin Soyupak, Mustafa Işık, Hüseyin Yılmaz, Fahrettin Önel, Rıza Sezer, Hacı Sezer, Ahmet Gürcü-M. Yener, M. Nedim-R. Sağlam, Kadir Aksoy
Tebrizkapı	Mustafa Şahin, M. Savaş-Sabri Günaçar, Ali Damlarkaya, Avni Turfan
Taşmağazalar	Kemal-Selahattin Uysal, Samih Korukçu
Cumhuriyet Caddesi	Fazıl Sağsöz, Bahri Sağsöz
Türbe karşısı	Mustafa Şaşılar, Nuri İnce, Ömer Çehreli, Niyazi Güney-Yakup Ataç, Sadık Akçay, İsmail Şentürk-Şükrü Efendioğlu, Mehmet Şatıroğlu, Muhittin Alpaslan, Rıza Cilara, Vecihi Topçuoğlu
Hacılar Hanı karşısı	Uysal Ticarethanesi M. Karali, Ahmet Alioğlu, Feyzullah Topçuoğlu, Mehmet Sarıcı
Kongre Caddesi	Mehmet Efendioğlu
Batpazarı	Arif Efendioğlu (Selamet Pazarı)
Erzincankapı	Cavit Zaimoğlu (Yeni Sinema altı), Mehmet Dayı, Necmettin Adatepe, Hasan Yılmaz
Ayrıca	Salih Zeki Günal, Hakkı Kurt

Hububat, Zaireci ve Uncular	
Gürcükapı	Güvenal Koll. Şti, Müştak Karaz, Tevfik Bektaş, Cevat-Cevdet Ilıcalı, Haşim Midilli, Tahsin Gezer, Muhittin Çığal, İsmail Bektaş, Mustafa Gezer
Mahallebaşı	Palandöken Un Fabrikası, Mevlüt Katar, Ahmet Rende, Hanifi Dedeşen, Fahrettin Güllülü, Refik Eşiyok, Rüstem Kaya, Ahmet Avcı, Efo Koşker, Cazim Perktaş
Yeğenağa	Mustafa Akdağ
Kapan hanı	Çetin Eyüpoğlu
Kilisekapı	Mustafa Keskiner Boyahane Un Fabrikası, Hamza Polat, Polat Un Fabrikası
Gez Mahallesi	İbrahim Ceyhan Un Fabrikası
Ziraat Bankası Yanı	Osman Belet
İnşaat Malzemesi ve Su Tesisatı	
Gürcükapı	Nurettin Dökümcü, Celal Topçuoğlu, Abdullah ve Seyfettin Dökümcü, Nedim ve Recep Sağlam Kardeşler, Feyzullah Topçuoğlu, Vecihi Topçuoğlu
Mumcu	Mükerrem Hakgören
Tebrizkapı	Hayri Ahıskalı, Mehmet Solmaz
Kongre	Efendioğlu Kol. Şti., Muharrem Karaali, Bekir Tutakkaya, Sefer Demirel

Kasap ve Pastırmacılar	
Tebrizkapı	Hakkı Eğriçayır, Abdi Kaydır, Sebahattin Şafak, Abdullahmuttalip Eğriçayır
Türbe karşıısı	Ahmet Göncü, Necmettin Cinik
Cumhuriyet C.	İhsan Kadakçı
Gürcükapı	Agâh Kesmez, Adnan Kesmez, Abbas Kanal, Osman Mıhrıllı, Mehmet Kortuoğlu, Salim Bağırşakçı, Abdi Öznar, Osman Oluroğlu, Halit Tokgöz
Erzincankapı	Zakir Urvasızoğlu
Şekerciler	
Cumhuriyet Caddesi	Osman Ünlüsoy
Karskapı	Tayyar Ceylan
Kavaflar Çarşısı	Mehmet Çağlar
Alipaşa M. Gazino S.	Kemal Figen
Kongre Caddesi	Mehmet Katkat
Kapan Hanı	Canip Özden

Kantariyeciler	
Kongre Caddesi	Efendioğlu Kardeşler, şaban ve şükrü Dilaver, Nazım Okur, Ali Arslan, Halim Genç-İsmail Kaya, Halit şimşek, Hamza Polat, şevki Akçay, Emrullah Numin, Mehmet Özer, Mustafa Ertuğrul, Zekeriya Öztürk, Hasan Kurşunoğlu (İstanbul Bakkaliesi), Seyfi Topuzoğlu
Hacılar Hanı ve civarı	Mehmet Ayar, şeref Kömürcü, Yunus Karedeniz, Salih Sezgin, Hamit Karadeniz, Yusuf Kısmet, Osman Kısmet, Recep Çaloğlu, Kazım Özaltın
Tebrişkapı	Dursun Güngör
Habib Baba Türbe Civarı	Muhittin Akçay, şevket Gençal, Remzi Doğan
Cumhuriyet Caddesi	Sırrı Çamaşırcı, Özonur Kardeşler
Gürcükapı	Akif ve Paşa Çınar kardeşler, Mehmet Özden, İ. Kısmet-İ. Karakullukçu, Ahmet Gençal, Mehmet Karaali
Hapan hanı	Nedim Cinisli, Canıp Özden
Taşmağazalar karşısı	şark Pazarı Haşim Haşimoğlu
İş bankası arkası	Haydar Mostura
Yenikapı	Süleyman Barış

Kuyumcular	
Tebrizkapı	Fehmi Üçyıldız, Zeki Sabur, Ali Alpsan, Nusret Gedik
Taşmağazalar	Cemil Kazanasmaz, Mehmet Alpsan, Sırrı Öztekin, Nurettin Alpsan, İbrahim Özyuvalı
Belediye Mağazaları karşıısı	Hüsamettin Erdal, Nur Mehmet Candan, Mustafa Tosun, Canip Gülbiraz, Mansur Öznü
Türbesi civarı	Canip Söylev
Vakıf İşhanı	Mahmut Zülal
Lokantalar	
Cumhuriyet Caddesi	Güzelyurt, Sümer, Zaman, Yenişehir, Doğu Aile Lokantası
Kongre	Şentürk Lokantası
Tebrizkapı	İmren Lokantası
Gürcükapı	Karadeniz Lokantası
Belediye Parkı karşıısı	Şehir Kulübü Aile Lokantası
İstasyon	DDY Gar Büfe ve Lokantası
Tahtacılar	Sönmez Lokantası
Mumcu	Yıldız Lokantası

Manifaturacılar	
Hacılar Hanı ve civarı	Fehmi Saruhan, İsak Narmanlı, İdris Şentürk, Mehmet Karagöz, Eyüp Toptaş, Dursun Akal Kardeşler, Mevlüt Çolak, Kemal Alyanak, Ali Berberoğlu, Hayati Sefalı, Mehmet Durak, Ahmet Suakar, Ekrem Narmanlı, Ahmet ve Celal Hırtızlı
Taşmağazalar ve karşısı	Lütfü Bahri Silahtar, Osman Çilingiroğlu, Ali Bayramoğlu, Yasin Şimşek, Veysel Özhancı, Lütfü Alyap, Süleyman Arı ve kardeşleri, Ahmet Aydaş, Yusuf Boybeyi, Kemal Dişçi, Hamit Güven, Ekrem Kılıkıl, Rauf Kızıltan, İhsan Oltulu, İhsan Özhancı, İslam Parlar
Gürcükapı	Mamil Kızıl Duman, Servet Duru, Mustafa Udav, Vehbi Toraman, İbrahim Güllüdağ, Abdullah İspir, Şevket Saruhan, İbrahim Güloğlu, Şemsettin Aysu, Hasan Terzioğlu, Cazim Kocaman, Mustafa Özkan, Halis Dura, Şevki Akçay ve oğulları, Ahmet Gencal
Gürcükapı Türbe civarı	Mir Ali Asker Hüseyini, Hakkı Çalikoğlu, M. Ali Malkoç, İsmail Bayraktar, Ahmet Yavuz- Hayrettin, Halis Kesil, Nuri Karaavcı, Halis Takar, Süleyman Yurttaş, Halis Morkoç, Mustafa Akal, Münip Alpagut, Hüseyin Karayal
Tebrizkapı	Kamer Şevki Özgül, Müştak San, Ali Bayram, Abdullah-Ahmet-Y. Bozbeyi, Süleyman Pınarbaşı, Emin Karagöz, Nağdali Parlar, Ekrem Arslan, Tahsin Şerifsoy, Tevfik Turanlı, İbrahim Karaali
Kilise Kapı Kongre Caddesi	Ahmet Galata, Hamit Gerçek, Dursun Alkan, İbrahim Aydın, Nusret Özpolat, Salih Yeşilkent, İbrahim Arı, Salim Özer, Cihan Ünal, Asaf Aksal, Mehmet Top, Osman Yıldırım, Muzaffer Hallaç, Fuat Hamutçu, Yusuf Şahin, Ali Yasin Durmuş, İbrahim Elmacı, İbrahim Çalikuşu, Osman Pınar,

	Osman İnce, Emrullah Bumin, Halim Çilingiroğlu, Mehmet Özer, Hüseyin Sevinç
Kavaflar	Halis Sütbeyaz
Tahtacılar	Abdülkadir Marancı
Cumhuriyet Caddesi	Şaban Ateş
Belediye Mağazaları ve civarı	Kadir Özoltu, Cemal Çanakçı, Muhsin Oltulular, Sabri Alemdar, Rıfat Şahin Ünal, Şükrü Atmaca, Ömer Altun, Ziya Çölgenli, Eyüp Galata, Eşref Yılmaz, Sıtkı Özçayır, Cemal Afacanlar, Hamit Güven, Ahmet Hirtızlı, Akif Sapal - Mehmet Efendioğlu, Enver Sütbeyaz, Hamza Özoltu, Muzaffer Koçak-Mustafa Hancı, Hayrettin Ahıskalı, Mehmet Galata, Celal Şenol, Fikri Ergene, Seyfullah Kapıcı, Abdullah Afacanlar
Bat Pazarı	Yakup Keçecioğlu, Hamdullah Boynukalın, Siret Kayserili, Mesut Atalar
Kapan Hanı	Aziz Dilaver
Ayakkabıcı	Vakıf İşhanı'nda Burhanettin Merdal
Mahrukatçılar	Kongre Caddesi Ekrem Dilaver, İstasyon Caddesi Fehmi İder
Keresteciler	
Alipaşa	Ahmet Kotan, Hüseyin Sarı
Kongre Caddesi	Dursun Akışlı, Sabri Gez
Gölbaşı	Mansuroğlu Hanı'nda Selahattin İpçi, Feyzullah Nalbantoğlu
Türbe civarı	İsmail Tatlıoğlu
Kongre Caddesi	Abdullah Tüzemen

Marangoz, Keresteci, İnşaat Ustası ve Mobilyacı	
Kongre Caddesi	Mustafa Akyurt, Hasan İlhan, Cemil Tüzemen, Mehmet Dolu, Cafer Gez, Sefer Gez, Fazıl Tan, Fikri Bakır, Celal Aydın, Mehmet Karamanoğlu, Ziya Taş
Tahtacılar	Cemal Kishalı, Genççağa Dengizek, Rahmi Alkan, Aziz Özyapar, Ahmet Özyapar
Taşhan karşısı	Şerafettin Düzyol
Kavak	Nazim Atalay, Hasan Arslan (duvarcı)
Çifte Minareler Cad.	İsmail Erdem
Cedit	Salih Güneş
Vakıf İşhanı	Kemal Kolçak
Oto Levazımatı ve Acentaları	
Kazım Karabekir Caddesi	Kazım Tekeş, Mustafa Limon-Hakkı Seçkin, Hasan Kılıççı-Fevzi Güvenen, Nazif Aksoy, Tahsin Engin, İhsan Çetin,
Kilisekapı Demirciler içi	Temelli Kardeşler
Taşmağazalar	Sefer Genç
Kongre Caddesi	Osman Atalı, Yusuf Sipahi, Paşa Kanca-Mehmet Özdemir, Çavuşoğlu Koll. Şti
Eski Pelit Meydanı	Ar Koll. Şti, Cemal Kıran, Temelli Kardeşler
İstanbulkapı Caddesi	Ali Yağcı, Örnek Müessesesi
Kilisekapı	Hasan Kaptan-Neşet Tornacı-Hızır Güngör, Cevat ve Cevdet Ilıcalı

Pastaneler	
Cumhuriyet Caddesi	Doğu Aile Pastanesi, Şen Bursa Pastanesi, Hemşin Pastanesi, Rize Pastanesi
İstanbulkapı Cad.	Karadeniz Pastanesi
Tebrizkapı	İmren Pastanesi
Gürcükapı	Karadeniz Pastanesi
Kırtasiye ve Kitapçılar	
Cumhuriyet Caddesi	Vehip Atalay, Erça Solak Kol. Şti., Refik Köktürk
Kapan Hanı	Tahsin Özden
Gürcükapı Hasırcılar	Alay ve Cemal Özdicle
Tebrizkapı	Mehmet Çelebi (İlim Ocağı)
Radyo, Saat ve Elektrik Malzemesi Acentaları	
Taşmağazalar	Cemal Akçay, Nazmi Alyanak,
Tebrizkapı	Ali Cengiz, Fazıl Kürklü-Cemal Ersöz, Enver Bektaş, Şefik Köktürk
Vakıf İşhanı	Nejat Ergüler
Kongre Caddesi	Selahattin Gencay
Cumhuriyet Caddesi	Müştak Karahanlı, Hakkı Mutluyazar, Erça-Solak Kol. Şti., Yolcu Bingöl
Gölbaşı Çarşısı	Talat Özkan
Diğer	Nurettin Saatçioğlu, İhsan Çetin, Kemal Çığ

Sebze ve Meyve Komisyoncuları	<p>Şefik Elmalı, Mürsel Doğan(Kilise Kapı), Mehmet Özdemir, Hüsamettin Arzuman, Ali Altay, Sabri Gülseven, Ali Çapanık, Reşit Erdem, Mehmet Deligönül, Tevfik Ekinci, Nüzhet Kaya, Ahmet Göbekli, Sabri Halezer, Ahmet Hulusi Akkuş, Nerves Akbıyık, Hakkı Alparmak, Hasan Azizcan, Hasan Haykara, Kazım Özdoğan, Süleyman Nazif Öcal, Salih Saracoğlu, Şemsettin Sürbahanlı, Salih Taşçıoğlu, Sebhattin Kopdağı, Salih Yazıcı (Sebze Hali), Sabri Kızıllkan, Kerim Çapanoğlu (Gölbaşı yeni sebze hali), Faik Elmalı (Cumhuriyet Caddesi)</p>
Taahhüdat, Müteahhit ve Nakliyeciler	<p>Tayyar Şenoğlu, Mustafa Balaban, Sıpkat Pekel, Mehmet Kesim, Mustafa Merdan, Salim Haşiloğlu, Faik Pirim, Zeki Kavukçu, Mehmet Özyapar, İhsan Cerzo, Ali Kömürcüoğlu, Nusret Bilgin, Kazım Sütçü, Bekir Baltacıoğlu, Reşit Lapsan, Niyazi Bilgin, Mehmet Konan, Şehamettin Ergüney, Nakip Danışman, Şükür balkan, İbrahim Beslar, Enver Öztürk, Fehmi Surat, Nuri Yurt, Ali Muratoğlu, Enbiya Kurşunoğlu, Mehmet Öz, Hidayet Özgödek, Nevzat Karabağ, Cemal Alper, Fettah Koç, Şevket Kömürcüoğlu, İsmail Altıparmak, Mustafa Öztaşyonar, Hasan Eryaşar, Dursun Tiryaki, İbrahim İşbul, Arif Kılıç, Nazmi Tansel, Ağa Erkan, Salim Şişeci, Dursun Bozan, Niyazi Kesim, Mehmet Pirimoğlu, Refik Kaki, Fuat Harol, Kazım Ormay, Vehip Gürçam, Fazlı Güngör, Ağâh Özküçük-Sıddık Tuzcuay, Ahmet Koçak, Sürmeli Tekin, Kaptan Kesmen, Ali Erişmiş, Osman Gültekin, Cemal Papuççu, Ali Yağcı, Necati Köse, Osman Zorba-Hasan Genç, Müştak Büyükçoruh, Kemal Mühürdaroğlu, Mehmet Çelik, Yusuf Değirmence, Nafiz balcı, Hulusi Seven, Emin Vefik Yurdalan, Mehmet Yücel, Ekrem Durmaz, Mehmet Polat, Kamil Bayrakçı, Vahap Yılmaz,</p>

	Yusuf Başıbüyük, Hızır Güngör, Recep Katkat, Ömer Kesim, Hamit Erciş, Ali Kayserili, Avni Aksal, Abdullah Erciş, Naci Aydemir, Ahmet Karagöz, şevket Bilen, şükrü Çebiç, Zekeriye Erdemoğlu, Asım Alkış, Faruk Tekin, Kazım Yurdalan, Asım Ardahanlı, şahamettin Kılıç, Yunus Kelkitlioğlu, Ali Kemal Karakullukçu, Osman Ural, İhsan Ural, Ekrem Orhan, Tufan Özoltu, Reşat Temizbeyen, Hasan Peker, Lütfü Uğraş, Mesut Kobal, Ömer Güney, Nafız Zaimoğlu, Salim Önal, Faruk Öznü, İsrafil Gürün, Ali Sırri Koşkay, Naim Kasapbaşı, İsmail Erinkar, Hakkı Kara, Hakkı Tanrıverdi, Sefer Demirel, şükrü Çelebi, Basri Karamahmutoğlu, Rıfkı Özakpınar, Necati Somyürek, Saffet Kazanasmaz, Fazıl Kahraman, İbrahim Aksoy, Miktat Akbaş, Mustafa Gürsel, Mehmet Gürbüz, Nüsret Bakırcı, Mehmet Göktoprak, Mehmet Fehmi Örenci, Rıza Genç, Faruk Celepli, İzzet Gönen, Ali Doğrudil, Fehbi Özbek, Fikri Kırbaşoğlu
Terziler	
Belediye Mağ.	Lütfü Alyap, Ömer Çakmak, Nazım Özkorucuklu
Cumhuriyet Cad.	Ömer Arı, Bahattin Balkaya, Baki Bilgin, Ahmet Bora, Aziz Ferah, İsmail Güney, Asım Turan, Bahri Yıldız, Mehmet Mod, Seyfettin Yektaş, A. Rıza Canbilen, Hatem Kasadar, Hilmi Mirici
Türbe civarı	Tevfik Aksoy
Kongre Caddesi	İbrahim Karaali, Mustafa Ataç
Taşmağazalar	Hakkı Nişancıoğlu, Bedrettin Nişancıoğlu
Tebrizkapı	Necmettin Saatçioğlu, Kasım Muratoğlu, Mehmet Kaptan

Batpazarı	Nihat Yağın
Gölbaşı	İbrahim Bumin
Diğer	Mustafa Urcu, İsmail Durdağı, Sırrı Alkan
Tuhafiyeci	
Tebrizkapı	Sait San, Tevfik Turanlı, Zihni Hüsrevoğlu, Zülal Atik, Suat Çakır ve kardeşleri, Necati Atalar, Fevzi Akın, Celaleddin Devirmiş, Nurettin Yener, Naki Saka, Mehmet Gökdemir
Belediye Mağ.	Hakkı Ulaş, Ahmet Aydaş, İhsan Oltulular
Cumhuriyet Caddesi	Şükrü Güllal, Muzaffer Karakaya, Halit-Nihat Kaşo Kardeşler, Battal Amil, Avni Özözen, Abbas Ömer-Refik Erengüç, Osman Eyüpoğlu, Nevzat Özönel, Muammer Karakaya, Fuat Karakaya
Taşmağazalar karşısı	Hasan Fehmi Kulaçoğlu, Enver Kopan, Vahap Bildik, Lütfü Alyap-Cahit Alyap (Bonmarşe Mağazası), Turgut Alpagut, Ali Damlarkaya, Osman Eyüboğlu, Yusuf-Cemal Şenol
Gürcükapı	İsmail Aksoy, Çaloğlu Kardeşler
Vakıf İşhanı	Naci Gündem
Mumcu Caddesi	Fethullah Kapıcıoğlu
Türbe civarı	İsmail Şentürk

Züccacıyeciler	
Tebrizkapı	Hamdi-Durak Taylanlı
Türbe karşısı	Şükrü Bora
Taşmağazalar	Sait Temelli, Haşim Haşimoğlu
Erzincankapı	Osman Doğan, Kasım Üstündağ, Şakir Özgündoğdu
Acentalar	Pelit Meydanı Temelli Palas civarında Ford ve Şervole otomobil acentaları, İstanbulkapı ve Taşmağazalar'da Petrol Ofisi benzin acentaları, muhtelif yerlerde Dizel, Shel, Michelin, lastik acentaları, Singer, Omega, Hislon, Davato, Peter, Bayard. Ardath, Zenit, Mobel, Sultana marka saat acentaları ve Singer dikiş makinesi acentası

Kaynak: Günçel ve Ayarko, 1954: 73-96.

2.2.1. 1960'larda Şehrin Ticari Durumu

1960'lara gelindiğinde Erzurum, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri devam edegelen bazı iktisadi sıkıntılarını ve durgunluğunu önemli oranda atlatmış durumdaydı. Çoğu 1950 sonrasında kurulmuş olan büyük devlet teşekkülleri ve özel sektör işletmeleri, şehrin ekonomik yapısını önemli oranda değiştirmişti. Ticaret ve sanayide yaşanan değişim, şehrin sosyal ve kültürel yapısını da kısmen dönüştürmüştü. Bu yıllar aynı zamanda, geleneksellikten modernliğe geçiş bakımından da önemli bir dönüm noktasıydı. Erzurum iktisadi hayatındaki olumlu gelişmeler 1960'larda da devam etmiştir. 1970'lere gelindiğinde ise şehrin ticaretinde gerçek bir canlılık söz konusudur. Böylece Erzurum, ticari ve iktisadi açıdan belki de son yüzyılın en iyi dönemini yaşamaya başlamıştır.

Bu canlılığın temelinde, Rusya, İran, Suriye ve Libya gibi ülkelere yapılan canlı hayvan ve et ihracatı yatmaktadır. Bu dönemde, ihracat yapmak üzere çok sayıda şirket ve entegre tesis kurulmuştur. Bunlar arasında, ihracat yoluyla ülkeye döviz girdisi bakımından ilk üçe giren şirketler dahi vardır. Bunun yanı sıra Erzurum, eskiden olduğu gibi birçok doğu vilayetinin manifatura, gıda ve inşaat malzemelerini temin ettikleri önemli bir dağıtım merkeziydi. Tüccarların yanı sıra üniversite eğitimi almak için gençler, sağlık hizmeti almak için hastalar ve yakınları ile İstanbul gibi merkezlere gitmek için yolcular Erzurum'a akın

etmektedir. Bu ve benzeri etkenler sonucunda, hizmet sektöründe ciddi sıçramalar yaşanmıştır. Aynı dönemde çimento fabrikası gibi bazı devlet yatırımları da söz konusuydu. Hatta Erzurumlular, bu fabrikadan ayrı olarak, birkaç büyük fabrikanın temelini aynı anda atıldığına şahit olmuşlardır.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik şartlar, bölgenin en büyük ve önemli merkezi olan Erzurum'da çok yoğun şekilde hissedilmiştir. 1916 yılında iki yıl Rus işgalinde kalan ve Ermeni çetelerin katliamlarıyla sarsılan Erzurum; Birinci Dünya Savaşı'nın ve işgal döneminin etkisiyle her haliyle harabe bir görünümle karşı karşıya kalmıştır.

Bölgenin coğrafik ve iklim şartlarının getirdiği zorluklarla birlikte ulaşım imkânlarının da kasıtlı olması yüzünden şehir ekonomisi dış dünyayla bağlantısı olmadan kendi yağında kavrulan bir düzeyde devam etmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum ekonomi hayatını başta tarım ve hayvancılık olmak üzere, transit ticareti ve bölgenin toptan ticareti oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının getirdiği heyecanla Erzurum ve çevresinde birtakım atılımlar gerçekleşmişse de 1924 Erzurum depremi ve 1925 yılında bölgenin sosyal, ekonomik ve siyasal yapısı üzerinde oldukça önemli olumsuz etkiler bırakan Şeyh Sait isyanıyla karşı karşıya kalmıştır. Şeyh Sait isyanı sonrasında sığır vebası bölgenin en önemli geçim kaynağı olan hayvancılığa büyük darbe vurmuştur. Takip eden yıllarda iyiye gitmeyen Erzurum ekonomisi 1929 ekonomik krizine çok kötü bir zamanda yakalanmıştır.

Bu tarihlerde hükümet tarafından Erzurum'a fabrikalar açılması gibi girişimler olmuşsa da herhangi bir büyük yatırımın bölgeye gelmediği görülmüştür. 1935 yılında Başvekil İsmet İnönü'nün Doğu ziyareti kapsamında bölgeye gelmesiyle Erzurum'un ne kadar ihmal edildiği ve daha I. Dünya Savaşı'nın yıkıntılarının bile henüz kaldırılmadığı devlet yönetimi tarafından da görülmüştür. Bu geziyle beraber bölgede Üçüncü Umum Müfettişliği kurulmasıyla beraber Sivas – Erzurum demiryolu yapımını hızlandırmış, 1939 yılında kullanıma başlanan demiryoluyla beraber bölgenin Ankara ve İstanbul gibi ekonomik pazarlara açılması yönünde önemli ölçüde katkısı olmuştur.

Cumhuriyet döneminde Erzurum, ticaret merkezi olma özelliğini yavaş yavaş kaybetmiş ve bir çiftçi memleketi haline gelmiştir. Ürünün bol olduğu yıllarda çiftçiyle beraber esnaf ve tüccarın yüzü gülmüş, ürünün kıt olduğu yıllarda ise çiftçinin satın alma kabiliyeti düşmüş, esnaf ve tüccarda bundan olumsuz etkilenmiştir.

Bütün bu şartların gölgesinde İkinci Dünya Savaşı patlak vermiş, Türkiye savaşa katılmasa da ekonomisi bu savaştan oldukça olumsuz etkilenmiştir. Özellikle bu dönemde

Milli Korunma Kanunu ile Türkiye Savaş Ekonomisi uygulamaya başlamış, etkisi Erzurum’da da çok yoğun hissedilmiştir.

1950’li yıllara kadar, İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği zorluklar, başta temel gıda maddeleri olmak üzere diğer ürünleri de bulunmaz ve karaborsa haline getirmiş, kıtlık baş göstermiştir. 1948-1950 yıllarında Erzurum’da yaşanan şiddetli kuraklık nedeniyle özellikle şehrin kuzeyinde yaşayan köylüler Çukurova’ya çalışmak için göç etmişlerdir.

Tüm bu şartlarda 1950 yılında yapılan seçimlerde iktidar el değiştirmiş ve Erzurum’da da Demokrat Parti üstünlüğü ele geçirmiştir.

Demokrat Parti liberal ekonomi politikalarıyla beraber ülke yöneticilerinin doğuya bakış açılarında ciddi bir değişiklik olduğu görülmektedir. Şehrin ticari hayatının gelişmesine 1953 Et Kombinası, 1956 Şeker Fabrikası, 1957 yılında açılan Atatürk Üniversitesi, 1960 Tortum Hidroelektrik Santrali gibi devlet yatırımlarının ekonominin gelişmesinde büyük katkı sağladığı görülmektedir. Devlet yatırımlarıyla beraber 1950’lerin ortalarından itibaren ekonomik canlılıkla birçok yeni iş yerinin açıldığı da görülmektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, **10.03.1938 Tarihli Erzurum Vilayetinin 1938 Yılı İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu.** 490.01.648.152

_____, Cumhuriyet Arşivi, **22.02.1939 Tarihli Erzurum İl Kongresi Dileklerinin Genel Sekreterliğe Sunulduğu Rapor.** 490.01.494.1988.2

_____, Cumhuriyet Arşivi, **11.26.1940 Tarihli Erzurum Bölge Müfettişi Dr. Vehbi Demir'in Teftiş Planının Genel Sekreterlik Tarafından Kabulü.** 490.01.648.153

_____, Cumhuriyet Arşivi, **09.06.1943 Tarihli Erzurum Hayvan ve Hayvan Maddeleri Ticaret Bankası'nın Kurulması ile İlgili Belge.** 030.10.186.281.13

_____, Cumhuriyet Arşivi, **09.07.1945 Tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Çıkarıldığına dair belge.** 490.01.5.26.30.1

_____, Cumhuriyet Arşivi, **09.09.1950 Tarihli Erzurum Bölge Müfettişi Esat Altan'ın Teftiş Raporu.** 490.01.650.164

_____, Cumhuriyet Arşivi, **28.09.1950 Tarihli Mr. Russell Dorr'un Yurt İçinde Yaptığı Tetkik Gezisine Ait Rapor.** 030.01.41.242.19

_____, Cumhuriyet Arşivi, **17.04.1951 Tarihli Bakanlar Kurulu İzni.** 30.18.1.2.125.32.4

_____, Cumhuriyet Arşivi, **27.09.1956 Tarihli Erzurum İl ve İlçelerine Yapılan Yatırımlar Ve Kamu Hizmetlerine Dair Rapor.** 030.01.112.712.6

Erzurum Şehir Arşivi (ERŞA), **Doğu Cumhuriyet'in 15. Yılında.**

_____, **Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri,** Erzurum: Varlık Matbaası, 1935.

_____, **Erzurum Sanayi ve Ticaret Odası,** 1942.

_____, **CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri,** 1943.

_____, **Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası,** 1943.

- _____, **Erzurum Ticaret Odası Meclis Kararları**, 7 Mayıs 1946.
- _____, **Modern Türkiye’de Kalkınan Erzurum**, 1955.
- _____, **Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 3 Nisan 1947.
- _____, **Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 18 Aralık 1947.
- _____, **Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 22 Aralık 1949.
- _____, **Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 8 Mayıs 1952.
- _____, **Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 3 Temmuz 1952.
- _____, **Ticaret Odası Yönetim Kurulu Kararları**, 18 Haziran 1960.

SÜRELİ YAYINLAR

Akşam Gazetesi

Demokrat Doğu Gazetesi

Demokrat Erzurum Gazetesi

Doğu Gazetesi

Erzurum Gazetesi

Erzurum Ticaret Gazetesi

Hâkimiyet Gazetesi

Hürsöz Gazetesi

Meslek Gazetesi

Milletin Sesi Gazetesi

Resmî Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Ulus Gazetesi

Varlık Dergisi

Vakit Gazetesi

Yeni Erzurum Gazetesi

KİTAPLAR

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.

Beygu, Abdürrahim Şerif, **Şimendiferin Kavuştuğu Gün Erzurum**, İstanbul 1939.

Boratay, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988

Burçak, Rıfki Salim, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, İstanbul 1998.

Büyük Ticaret Salnamesi, Malul Gaziler Neşriyatı Kolektif Şirketi, İstanbul 1928.

Günçel, Sabahattin ve Ayarko, Mehmet, **Erzurum Kılavuzu**, Türkiye Almanca Külliyyatı Vilayetler Kılavuzu (A) Serisi Hususi Nüsha, Fuad Muhasiboğlu (Ed.), Basın ve Yayın Limited Ortaklığı Matbaası ve M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1954.

Tümerdem, Nadir, "Erzurum", **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1949.

Karakoyunlu, Yılmaz, **Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci**, Diyalog Yayınları, İstanbul 1997.

Kazgan, Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Kepenek, Yakup Ve Yentürk, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2001.

Küçükkuşurlu, Murat, **Erzurum Çarşı Pazar Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları**, Çizgi Kitapevi Yayınlar, Konya 2018.

————— **Geçmişten Günümüze Erzurum Hanları**, Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınevi, Erzurum 2020.

————— **Sorularla Erzurum Tarihi**, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2018.

————— **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923 – 1950)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2012.

Pamuk, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Şahin, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa 2000.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Beş Şehir**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.

Toprak, Zafer, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Türk Ticaret Salnamesi, **1926-1927 İktisadi Tetkikat**, Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi, 1927, 407-411.

Ünüvar, İhsan, **Erzurum Vilayeti**, Duygu Matbaası, İstanbul 1954.

MAKALELER

“Akbank Erzurum Şubesi Yapılan Bir Merasimle Hizmete Girdi”. **Hürsöz Gazetesi** (27 Kasım 1956).

Avcı, Müşerref, “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 54, 2014, 39-58.

Baytal, Yaşar, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 40, 2007, 545-567.

Çiftçioğlu, Ömer Metin, **1945-60 Döneminde Şekillenen Dünya Konjonktüründe Türkiye Ekonomisinin Gelişme ve Değişme Eğilimleri** (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008.

Durak, Gökhan, “Türk ve Dünya Basınında Kore Savaşı ve Türkiye”. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 8 (36), 2015, 323-339.

“Ekmek Serbest Satılmağa Başlamıştı”. **Erzurum Gazetesi** (1 Birinci Teşrin 1942).

Erhan, Çağrı, “Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 51 (1-4), 1996, 259-273.

Ertem, Barış, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”. **Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12 (21), 2009, 377-397.

“Erzurum”, **Akşam Gazetesi** (13 Ağustos 1945).

“Erzurum”. **Varlık Dergisi** (8 Ekim 1936).

“Erzurum’da Et Kombinasi”. **Vakit Gazetesi** (27 Eylül 1945).

“Erzurum’da Et Kombinasyonunun Temeli Dün Atıldı”. **Ulus Gazetesi** (17 Ağustos 1949).

- “Erzurum’da Yeni Bir Banka Kuruluyor”. **Doğu Gazetesi** (21 Ocak 1938).
- “Erzurum Ticaret Kulübü”. **Erzurum Gazetesi** (9 Eylül 1940).
- “Erzurumlulara Müjde: İplik Fabrikasının Şehrimizde Kurulmasına Karar Verildi”. **Doğu Gazetesi** (25 Ocak 1938).
- “Erzurumlulara Müjde: İplik Fabrikasının Şehrimizde Kurulmasına Karar Verildi”. **Doğu Gazetesi** (8 Şubat 1938).
- “Erzurum Modern Un Fabrikasına Kavuştu” **Demokrat Doğu Gazetesi** (4 Mayıs 1953).
- “Erzurum Ticaret Borsası Çarşı İnşaatına Başlandı”. **Hür Söz Gazetesi** (22 Haziran 1959).
- “Erzurum Ticaret Borsası”. **Milletin Sesi Gazetesi** (7 Şubat 1966).
- “Erzurum Ticaret ve S. Borsası”. **Milletin Sesi Gazetesi** (7 Şubat 1966).
- “Erzurumumuz Yeni Bir Un Fabrikası Daha Kazandı” **Demokrat Doğu Gazetesi** (19 Mayıs 1952).
- “Et Kombinaları ve Silolar İçin Alacağımız Krediler”. **Ulus Gazetesi** (30 Kasım 1949).
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin, “Erzurum Şehirleşmesi ve Sosyolojik Belirtileri”. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 27 (3-4),1968, 1-68.
- Gencosman, Kemal Zeki; “Anadolu Yaylasının Son Hâkim Noktası” **Ulus Gazetesi** (27 Eylül 1949).
- “Halk da Karne İle Ekmek Alacak”. **Erzurum Gazetesi** (28 İkinci Kanun 1943).
- Kalyon, Levent, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”. **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 6 (11), 2010, 7-26.
- Kanca, Osman Cenk, “1950 – 1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”. **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9 (19), 2012, 47-63.
- Kayran, Mehmet ve Metintaş, Mustafa Yahya, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması”. **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (19), 2018, 647–666.
- “Kiprit Fiatlarında Değişiklik Yok” **Erzurum Gazetesi** (29 İkinci Kanun 1942).
- Koç, Ceyhan, “İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”. **Atatürk Dergisi**, 3 (1), 2000, 145-167.

- “Kollektif Şirketi Mukavelenamesi” **Yeni Erzurum Gazetesi** (30 Kasım 1953).
- Küçükuşurlu, Murat ve Saylan Gürkan Fırat, “Şimendiferin Erzurum Yolculuğu”. **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 38, 2008, 313-342.
- Küçükuşurlu, Murat, “Visera (Işıklar) Santrali ve Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi’nin Faaliyetleri”. **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 10 (10), 2011, 101-124.
- Lieberman, Milton, “Devlet İstatistik Enstitüsünün Kuruluşu ve Çalışmaları”. **Türkiye Mühendislik Haberleri**, 95, 1963, 1-11.
- “Meclis Seçimi”. **Erzurum Gazetesi** (11 Mart 1937).
- “Meclisteki Görüşmeler”. **Ulus Gazetesi** (29 Ocak 1949).
- “Merkez Bankası Şubesi Dün Açıldı” **Hür Söz Gazetesi** (12 Mayıs 1959).
- Metintaş, Mustafa Yahya ve Kayıran, Mehmet, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”. **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (23), 2016, 33-82.
- Özdiñç, Hülya Kendir, “Tarımda Kamu Politikalarının Başlangıcı: "Buğday Meselesi", 1932-1945”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (20), 2010, 1-20.
- “Palandöken Un Fabrikasının İlave Tesisleri Faaliyete Başladı” **Hür Söz Gazetesi** (22 Ocak 1958).
- Payaslı, Volkan, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 13, 2011, 123-140.
- Raif, Süreyya, “Eski ve Yeni Teşkilat: Erzurum’da Eski Esnaf Teşkilatı, Yeni Teşkilat”, **Meslek Gazetesi**, (25 Mayıs 1925).
- Raif, Süreyya, “Ticaret Odalarına verilen İmtiyazlar Fazla Değil Midir?”, **Meslek Gazetesi**, (30 Haziran 1925).
- “Sade Yağa El Konuldu” **Erzurum Gazetesi** (25 Haziran 1942).
- “Sevkiyatta Büyük Sorunlar” **Akşam Gazetesi** (21 Şubat 1946).
- “Soğuk Hava Tesisatı”, **Ulus Gazetesi** (28 Aralık 1949).

- Şahin, Enis ve Tunç, Bilal, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”. **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, 1 (2), 2015, 31-69.
- “Şehrimizde Merkez Bankası Dün Hizmete Girdi” **Milletin Sesi Gazetesi** (8 Mayıs 1959).
- “Şekerbank Açıldı”. **Hürsöz Gazetesi** (13 Kasım 1956).
- “Şeker Fabrikası Aşkalede Kuruluyor” **Demokrat Erzurum Gazetesi** (11 Eylül 1953).
- “Şeker Fabrikası Reiscumhurumuzla Baş Vekilimizin Hazır Bulunacağı Büyük Bir Merasimle Yarın İşletmeye Açılıyor” **Milletin Sesi Gazetesi** (29 Eylül 1956).
- Şimşek, Gül, “Şeker Fabrikalarının Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Erzurum Şeker Fabrikası Örneği”. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 11 (60), 2018, 1136-1152.
- Takım, Abdullah, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”. **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 67,2012, 157-187.
- Temizgüney, Firdevs, “Erzurum Şeker Fabrikasının Açılışı”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 43, 2010, 329-343.
- “Ticaret Odası İdare Heyeti Seçimi”. **Milletin Sesi Gazetesi** (7 Ocak 1960).
- “Ticaret Odası Seçimleri”. **Hürsöz Gazetesi** (30 Kasım 1959).
- Topal, Coşkun, “Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi”. **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6, 2013, 111-121.
- “Tortum Şellalesi Şirketi” **Yeni Erzurum Gazetesi** (11 Ekim 1950).
- “T.S. Oda Seçimleri Dün Yapıldı” **Milletin Sesi Gazetesi** (23 Temmuz 1960).
- “Türkiye Emlak Kredi Bankasının Erzurum Şubesi Bugün Merasimle Açıldı”. **Demokrat Doğu Gazetesi** (7 Mayıs 1946).
- “Türk Ticaret Bankası Merasimle Açıldı”. **Hâkimiyet Gazetesi** (25 Temmuz 1955).
- “Un Fabrikası”. **Erzurum Ticaret Gazetesi** (9 Ağustos 1956).
- Yalman, Ahmet Emin; “Erzurum Sür’atli Bir İktisadi Gelişme Halindedir” **Vatan Erzurum İlavesi** (7 Ocak 1953).

Yeşilay, Rüstem Barış, “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri”. **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 19 (1), 2005, 117-132.

EKLER

Tablo 4

Demokrat Parti Döneminde Ziraat Bankası Tarafından Erzurum'da Doğrudan Çiftçilere Verilen Kredi Miktarları

Yıllar	Tutar
1950	3.283.000 TL
1951	4.471.000 TL
1952	5.955.000 TL
1953	9.725.100 TL
1954	11.874.000 TL
1955	13.706.000 TL
1956	14.637.000 TL
1957	13.612.906 TL
1958	16.480.000 TL
14.12.1959'a kadar	16.504.400 TL

Kaynak: TBMM, *Tutanak Dergisi*, 04.01.1960, 33.

Tablo 5

1950 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde Doğrudan Çiftçilere Verilen Kredi Miktarı

Erzurum	1.035.00 TL
Aşkale	450.000 TL
Hınıs	200.000 TL
Horasan	-
İspir	180.000 TL
Karayazı	-
Narman	-
Oltu	268.000 TL
Pasinler	815.000 TL
Şenkaya	-
Tekman	-
Tortum	335.000 TL
TOPLAM	3.383.000 TL

Kaynak: TBMM, **Tutanak Dergisi**, 04.01.1960, 34.

Tablo 6

1951 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde Doğrudan Çiftçilere Verilen Kredi Miktarı

Erzurum	1.100.000 TL
Aşkale	550.000 TL
Hınıs	500.000 TL
Horasan	-
İspir	275.000 TL
Karayazı	-
Narman	-
Oltu	346.000 TL
Pasinler	1.000.000 TL
Şenkaya	250.000 TL
Tekman	-
Tortum	450.000 TL
TOPLAM	4.471.000 TL

Kaynak: TBMM, **Tutanak Dergisi**, 04.01.1960, 47-48.

Tablo 7

1952 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde Doğrudan Çiftçilere Verilen Kredi Miktarı

Erzurum	1.600.000 TL
Aşkale	800.000 TL
Hınıs	600.000 TL
Horasan	-
İspir	360.000 TL
Karayazı	-
Narman	-
Oltu	400.000 TL
Pasinler	1.450.000 TL
Şenkaya	255.000 TL
Tekman	-
Tortum	480.000 TL
TOPLAM	5.955.000 TL

Kaynak: TBMM, **Tutanak Dergisi**, 04.01.1960, 46.

Tablo 8

1953 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde Doğrudan Çiftçilere Verilen Kredi Miktarı

Erzurum	2.611.700 TL
Aşkale	1.066.000 TL
Hınıs	979.000 TL
Horasan	-
İspir	500.000 TL
Karayazı	-
Narman	-
Oltu	708.100 TL
Pasinler	2.645.300 TL
Şenkaya	550.000 TL
Tekman	-
Tortum	665.000 TL
TOPLAM	9.725.100 TL

Kaynak: TBMM, *Tutanak Dergisi*, 04.01.1960, 45.

Tablo 9

1954 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde Doğrudan Çiftçilere Verilen Kredi Miktarı

Erzurum	3.617.000 TL
Aşkale	1.576.000 TL
Hınıs	759.000 TL
Horasan	1.070.000 TL
İspir	625.000 TL
Karayazı	160.000 TL
Narman	-
Oltu	789.000 TL
Pasinler	1.778.578 TL
Şenkaya	550.000 TL
Tekman	150.000 TL
Tortum	800.000 TL
TOPLAM	11.874.578 TL

Kaynak: TBMM, *Tutanak Dergisi*, 04.01.1960, 43.

Tablo 10

1955 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde Doğrudan Çiftçilere Verilen Kredi Miktarı

Erzurum	4.049.000 TL
Aşkale	1.928.000 TL
Hınıs	854.000 TL
Horasan	1.206.000 TL
İspir	702.000 TL
Karayazı	314.000 TL
Narman	-
Oltu	659.000 TL
Pasinler	1.959.000 TL
Şenkaya	655.000 TL
Tekman	310.000 TL
Tortum	1.170.000 TL
TOPLAM	13.706.000 TL

Kaynak: TBMM, **Tutanak Dergisi**, 04.01.1960, 42.

Tablo 11

1956 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde Doğrudan Çiftçilere Verilen Kredi Miktarı

Erzurum	4.162.000 TL
Aşkale	1.920.000 TL
Hınıs	858.000 TL
Horasan	1.381.000 TL
İspir	750.000 TL
Karayazı	322.000 TL
Narman	600.000 TL
Oltu	755.000 TL
Pasinler	2.019.000 TL
Şenkaya	700.000 TL
Tekman	360.000 TL
Tortum	810.000 TL
TOPLAM	14.637.000 TL

Kaynak: TBMM, *Tutanak Dergisi*, 04.01.1960, 40-41.

Tablo 12

1957 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde Doğrudan Çiftçilere Verilen Kredi Miktarı

Erzurum	4.236.139 TL
Aşkale	2.015.092 TL
Hınıs	915.000 TL
Horasan	1.478.398 TL
İspir	850.000 TL
Karayazı	450.622 TL
Narman	540.000 TL
Oltu	967.929 TL
Pasinler	1.999.727 TL
Şenkaya	750.000 TL
Tekman	400.000 TL
Tortum	810.000 TL
TOPLAM	13.612.906 TL

Kaynak: TBMM, *Tutanak Dergisi*, 04.01.1960, 39.

Tablo 13

1958 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde Doğrudan Çiftçilere Verilen Kredi Miktarı

Erzurum	4.186.000 TL
Aşkale	2.360.000 TL
Hınıs	1.085.800 TL
Horasan	1.514.000 TL
İspir	900.000 TL
Karayazı	450.000 TL
Narman	650.000 TL
Oltu	1.100.000 TL
Pasinler	2.135.000 TL
Şenkaya	800.000 TL
Tekman	400.000 TL
Tortum	900.000 TL
TOPLAM	16.480.000 TL

Kaynak: TBMM, **Tutanak Dergisi**, 04.01.1960, 38.

Tablo 14

1959 Yılında Ziraat Bankası Tarafından Erzurum ve İlçelerinde Doğrudan Çiftçilere Verilen Kredi Miktarı

Erzurum	3.778.300 TL
Aşkale	2.325.000 TL
Hınıs	1.100.000 TL
Horasan	1.587.500 TL
İspir	450.000 TL
Karayazı	350.000 TL
Narman	1.450.000 TL
Oltu	1.100.000 TL
Pasinler	2.064.600 TL
Şenkaya	800.000 TL
Tekman	500.000 TL
Tortum	1.000.000 TL
TOPLAM	16.504.400 TL

Kaynak: TBMM, **Tutanak Dergisi**, 04.01.1960, 35.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Mert Can Polat
Doğum Tarihi ve Yeri : 04/09/1993 Erzurum
E-mail : mert.polat61@erzurum.edu.tr

Eğitim

Derece	Üniversite	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	: Erzurum Teknik Üniversitesi	2021
Lisans	: Atatürk Üniversitesi	2017
Lise	: Özel Final Lisesi	2011
Bildiği Yabancı Diller	: İngilizce	

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Erzurum Devlet Tiyatrosu / Oyuncu 2014/2019
T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı /
Müze Görevlisi, 2020/----